FATABUREN 1988

NORDISKA MUSEET

KLÄDER

KLÄDER

Kläder

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS ÅRSBOK
FATABUREN 1988

FATABUREN 1988

ISBN 91-7108-292-1
ISSN 0348-971-X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktör Ingrid Bergman.
Redaktionssekreterare Berit Nordin.
Omslagsbild: Annons för fritidskläder från Camp-Ahla. NK-katalog, 1930.
Baksidesbild: Dockklänning från Chardon & Lagache, Paris, 1850-tal.
Nordiska museet. Foto Eva Aspelin o. Birgit Brånvall.
Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om ej annat anges.
Summaries translated into English by Skans Victoria Airey.
Grafisk form Bo Berndal, omslag Magdalena Günther, BIGG.
Risbergs Tryckeri AB, Uddevalla 1988.

Innehåll

7 Förord *Ingrid Bergman*

9 Kläder *Mona Skagerfors*

13 Modets makt *Angela Rundquist*

33 Kvinnorna och byxorna *Ingrid Bergman*

57 Om kläder i vått väder *Helena Lindroth*

77 Och bruden bar... *Ann Resare*

97 Augusta Lundin, vår första modedirektris *Okänd journalist*

101 Mah Jong *Berit Eldvik*

121 Strumpbyxor *Ulla Tegman*

137 Från badkostym till bikini *Marianne Larsson*

163 Märthaskolan *Viola Germain*

177 Modelejon och andra herrar *Inga Wintzell*

205 Modet i dockornas värld *Ingrid Roos Björklund*

219 Modedockor *Ingrid Roos Björklund*

229 Då och nu i jeansmodet *Inga Wintzell*

235 Källor och litteratur

237 English summary

245 Nordiska museet 1987–1988

267 Skansen under 1987

Svenska Dagbladet
14 december 1987.

Fataburen 1988

Kläder, temat för årets Fatabur, berör alla och intresserar många. Och ingen kan helt nonchalera trenderna i klädseln.

"Modets dockor dansar dansernas dans och tror på det ena ögonblicket efter det andra" (Olle Hedberg). Vare sig vi vill det eller inte så är vi på ett eller annat sätt bundna av modets växlingar. I varje fall alla som inte kan sy sina egna kläder utan är hänvisade till konfektionerade plagg, inköpta på postorder eller i boutique.

Man kan helt enkelt inte komma undan modets inflytande. Modets makt får oss – erkänn det – att ibland tycka det är riktigt snyggt eller åtminstone acceptabelt med breda vadderade axlar och smala korta byxben för att efter någon tid få oss att tycka precis motsatsen: så löjligt med korta urväxta byxben och fram för smala buteljformade axlar. Så snurrar modekarusellen vidare och få av oss orkar eller vill stå emot och gå vår egen väg.

Vad som blir mode och hur klädstilen varierar från den ena tiden till den andra och från en grupp av människor till en annan har sitt stora intresse att utforska. Ämnet är outtömligt eftersom kläderna, vår andra hud, speglar den rådande samhällssituationen på ett mera tydligt sätt än de flesta andra föremålskategorier. Förtryck och suveränitet, fattigdom och rikedom, det kvinnliga och manliga rollspelet i tiden, allt detta tar sig ofta konkreta uttryck i klädseln.

Förhoppningsvis skall läsaren av årets Fatabur också börja fundera över sina egna klädval: "Kläder är en uppfattning om oss själva, som vi bär på oss" (Marianne Höök). Och för den som vill veta mera finns det en litteraturlista i slutet av boken med tips om olika böcker i detta mångsidiga fascinerande ämne som heter kläder.

Ingrid Bergman

MONA SKAGERFORS

Kläder

Mona Skagerfors, modejournalist och modetecknare.

Till skillnad från fåglar och andra djur är människan onekligen dåligt garnerad i naturtillstånd. Hon verkar stötande oklädd helt enkelt. Våra förfäder tyckte förmodligen detsamma en gång i forntiden, liksom dagens få kvarlevande vilda folk. Man fann att det krävdes något sorts tillägg – en utsmyckning, en dekoration. En skinnremsa runt livet kan ju piffa upp, ringar i öronen, tatueringar. Djurhudar värmer – om det nu var så att man frös för länge sedan i begynnelsen. Bibelns Gud ordnade dessutom, av moraliska skäl förefaller det, skylande kläder åt de första människorna då han såg att de ätit av kunskapens träd och själva insett sitt eländiga, nakna tillstånd.

Kläder har vi sålunda burit sedan långliga tider och med hjälp av dem har vi också med framgång kunnat konkurrera i tjusighet med påfåglar och andra, av naturen mer frikostigt utsmyckade medvarelser. Vi har oförtrutet hittat på, kreerat, färgsatt, pyntat, allt efter den rådande tidens idéer och tekniska framsteg. Gled man omkring bland tempel och torg under antikens dagar, som kultiverad grek eller romare, tycks ju en toga eller liknande tygskynke ha varit miljöriktig för denna speciella livsstil. När t.ex. skyterna vid den tiden dök upp i sina byxor väckte de förstås ett visst häpet uppseende bland civiliserat folk. Men på en hästrygg är byxor ganska förnuftiga, så de kom för att stanna även om det gick många turer innan de på allvar blev accepterade. Funktionen är ju inte helt oviktig. I varje fall inte för människor som skulle uträtta de dagliga grovsysslorna, till skillnad från s.k. rikt och fint folk som kunde demonstrera sin status med opraktisk lyx. I vår rationella tid har däremot just funktionen och också beprövade arbetskläder blivit något att snobba med.

Även skillnaden i de båda könens sätt att klä sig blev allt tydligare, trots att grundkonstruktionen för bådas kroppar är likartad med ett huvud, en bål och fyra extremiteter. Även i detta fall har Gud haft synpunkter ty följande står att läsa i Bibeln: ”En kvinna skall icke bära, vad till en man hörer, ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder; ty var

och en som gör så är en styggelse för Herren, din Gud." (Femte Mosebok 22:5.)

Ett dolt könskrig har därför kunnat skönjas i kläderna och i olika moden. Visserligen var männen i många århundraden lika öppet och skamlöst fåfänga som kvinnorna och ledde rentav modedansen. Men kvinnorna utsattes för fler hårdhänta s.k. förskönande ingrepp och uppfinningar som järnkorsetter, krinoliner och liknande. Och skulle några bära djupa decolletage, vilket varit modernt periodvis under tidernas lopp, så var det damerna och icke herrarna. Ty damer har bröst. Skillnader i klädsel som blev ännu mer accentuerade i och med franska revolutionen då borgerskapets man trädde fram på världsscenen som den nya tidens superstar. En så småningom allt diskretare makthavare... klädmässigt sett! I jämlikhetens, broderskapets och frihetens namn, amen! Varför det föll på kvinnans lott att ensam lysa och pråla, som denne mans främsta statussymbol. Den kvinnliga hjälplösheten prioriterades dessutom i den s.k. modebilden. Efter napoleontidens ofta nästan frivolt lätta, raka kläder, var det alltså åter dags för trånga snörliv och väldiga krinoliner.

Men även kvinnor i snörliv och krinoliner kan ju vara kapabla att tänka även om detta i hög grad ifrågasattes. Kämpar för den s.k. kvinnosaken dök i alla fall upp från och till och kampen om att erövra mannens byxor skulle så småningom nästan bli en sorts symbol för ett ur könssynpunkt rättvisare samhälle. Amerikanskan Amelia Bloomer var, under mitten av 1800-talet, först på plan med att lansera byxor för västerlandets kvinnor. Men eftersom männen, och föralldel även deras ärbara hustrur, trodde att familjelivet skulle raseras och samhällen störta samman om damer bar sådana plagg fick förslaget läggas på is. Cykeln på 1890-talet blev till sist murbräckan för denna djärva klädtanke av den enkla orsaken att det befanns ganska riskfyllt att cykla i fotsida kjolar. Cykeln hade blivit populär! Tiden går ju och nya tankar hinner mogna och utvecklas. Paul Poiret, den berömde avantgardistiske modekungen i Paris, skapade redan före 1914 och i takt med de nya idéerna på konstens område, rakare och lättare, men föralldel klart lyxiga kreationer för eleganta damer. Med 20-talet bröt som bekant frigörelsen ut på allvar. Kvinnorna fick visa att de hade ben och inte endast fötter och långbyxor blev mer allmänt godtagna. Men inte förrän mot slutet av 60-talet, början av 70-talet, då jeansen introducerades som det heta unisexmodet, blev långbyxor varje-dagplagg för kvinnor. Utom för drottningar, presidentskor och likställda, vad det nu kan bero på?

Männen borde haft orsak att darra i sina bastioner, och en del gjorde det förmodligen. Men då hände att unga män i ungdomsre-

voltens yra och i behovet att slänga alla gamla, förlegade fördomar överbord, krävde en större valfrihet, större möjligheter till flärd när det gällde kläder. Så som tjejer! Kvinnornas förnyade jämställdhetssträvanden fick draghjälp på oväntat sätt.

Men det intressanta som också hände, då männen för längesedan efter franska revolutionen började lägga grunden till sin alltmer diskreta, uniforma klädstil, var att dandyn föddes. Esteten, sybariten som insåg det fascinerande och utmanande i att göra konst av det nu oundvikligt diskreta. George Bryan Brummel i London (1778–1840), Beau Brummel kallad, blev denna speciella konstarts förste profet. Enligt lord Byron hade Brummel en medfödd känsla för "en viss utsökt konvenans i allt som hade med kläder att göra". Brummel följde aldrig modet – det var modet som följde honom. Oscar Wilde blev långt senare en annan estetismens mästare, om än av mer extrem karaktär i en protest mot den ärbare, rättrådige borgaren. I sin ironiska klarsyn vad gällde livets fåfängligheter skrev han att "ingenting är så farligt som att vara alltför modern. Man kan bli omodern helt plötsligt".

Chateaubriand förklarade, under Weltschmertz-perioden, att den som ville verka fashionabel "vid första anblicken måste förefalla sjuk och melankolisk... han måste vara varken slätrakad eller försedd med ett rejält skägg, utan måste se ut som om skägget växt fram utan förvarning under ett ögonblick av förtvivlan..." Ty män är utrustade med skäggväxt, följdriktigt måste det gå mode också i denna naturprodukt. Skägg eller icke skägg har varit frågan. Uppenbarligen har mången man i sin påtvingade, flärdlösa uniformitet lärt sig att med små, nästan hemlighetsfulla, medel snobba inom uniformens stränga ramar. Något som utvecklats till en specialitet för de invigda, finsmakarna.

Egentligen har sålunda det mänskliga behovet av den klädmässiga ytans flärdfullhet inte varit helt lätt att betvinga. Även om många puritaner genom tiderna ansett den som skamlig, närmast syndig... eller än värre, som ett tecken på inskränkthet. Ty kroppen med tillhörande klädhöljen är förgänglig... endast själen lär nå himlen! Med detta inpräglat i många människors ryggmärgar får man konstatera att flärdfullheten besuttit en mycket stark livskraft – liksom synden själv.

Senast en sådan puritansk period bröt ut var som bekant efter det berömda årtalet 1968, då en förnyad kvinno- och jämställdhetsrörelse tog avstånd från allt vad flärd och fåfänglighet hette. Mode blev fult! Modet skulle bojkottas. Nya modepåfynd bannlysas. Antimode blev mode! Många tjejer i kortkort insåg nödvändigheten av att frysa tiden och därmed konservera det rådande kortkorta modet för all framtid. Bärare av anständigt

knädöljande kjolar betraktades som suspekta. Verklighetens absurditeter överträffar förvisso diktens. Men tiden flyter obönhörligen vidare och felinriktade tankar blir till sist utdömda. Därtill kommer det vanliga fenomenet att pendeln svänger. Idag anses flärd och mode icke som skamligt längre. Tvärtom! Det kanske är dags att åter protestera? Ty pendeln har svängt våldsamt.

I detta nya, rusiga behov av ytans glitter har förstås de s.k. trendinstituten sett sina kommersiella möjligheter. De nosar i vinden och hårdrar vad de anser som mest slagkraftigt och lönsamt i de långa seriernas tecken. Trots all den predikade valfrihet, som i tidens botten existerar, blir de flesta människor, i synnerhet i vårt lilla land där bara en åsikt blir hörd åt gången, offer för en konfektionerad modeuniformitet som kan gå över allt sunt förnuft och utanför all estetisk känsla. Det är inte en sådan uniformitet som skapas av de individualistiska modekreatörerna i t.ex. Paris och Milano. Man skulle kunna tala om de missförstådda och förgängliga modeflugornas konserverande i kommersialismens hägn. Det gäller kort sagt att tänka själv, man får ha en viss långsiktig vindkänslighet. När kapporna alltför länge varit alltför långa med alltför breda axlar är det dags för en rekyl. Att försöka skilja mellan tillfälligt konstruerade modeflugor och de mer djupgående modeförändringar, som hör samman med själva tidsklimatet, är inte oviktigt men inte alltid helt lätt. När en klädstil ändras på allvar och i grunden är den föregången av en långvarigt växande tidsförändring, en ändrad samhällssyn, som verkar att plötsligen drabba människorna som en revolution.

Idag existerar, trots omtalad konfektionerad likriktning, alltså ändå i botten en valfrihet. Originalitet uppskattas. 60-talets ungdomsrevolt slog ned på och rörde om i ärvda fördomar med sådan kraft att det oundvikligen måste sätta spår för framtiden. Vad man tycker liknar återgångar till gamla mönster som t.ex. slipsar och kostymer handlar egentligen bara om en valfri yta. Inte en påtvingad uniformitet. Och därmed inte en lika genommurad livsstil som före 60-talet. Glitter eller inte, det är en smakfråga... men kläder är hur som helst skoj. Och jävligt intressant.

ANGELA RUNDQUIST

Modets makt

Angela Rundquist, fil. kand. och doktorand vid Institutet för folklivsforskning, Stockholms universitet.

Vem styr modet? Diktatorerna i de stora modehusen, tekniker och försäljare i beklädnadsindustrins kulisser eller kanske konsumenterna? Eller är det verkligen något diffust som ligger i luften? Några anser att de väljer kläder utan påverkan utifrån och absolut inte uppifrån. Andra tror sig kritisera modet genom att avstå från det av miljövänliga skäl, en slags samhällskritik. Individualism i klädedräkten är också ett tvång under sken av medvetet avvisande av modediktat. Ytterligare andra lyssnar till säsongens trumpetstötar från Paris, Milano, New York och Tokyo eller härmar de provinsiella sena ekona i Sverige. Oavsett om en person klär sig i senaste nytt eller revolterar mot allt fashionabelt är han och hon en kugge i det stora modemaskineriet. De följsamma är de för industrin nödvändiga kunderna. De upproriska är, med eller mot sin vilja, modets innovatörer. Modets makt är en svårutredd härva av trådar, alla förbundna med varandra. Det är knepigt att spåra herrar och slavar i denna värld.

En gång i tiden var det tongivande kretsar kring kungligheter och hov som bestämde ett anonymt elitistiskt mode. På 1860-talet kom det signerade haute couture-modet, vars banbrytare var engelsmannen Charles Fredric Worth i Paris. De exklusiva kreatörernas makt över modet var tämligen orubbad fram till 1950-talet. Det handsydda och unika plagget stod högst i kurs, medan det fabriksgjorda och massproducerade ännu inte förenade kvalitet, pris och modernitet i tillräckligt hög grad för att locka klädmedvetna män och kvinnor. Andra världskriget var en påtvingad viloperiod för modets diktatorer, men ingalunda för kvinnors fantasi och längtan. Efter kriget fick nya makthavare fotfäste på den scen där hittills de stora kreatörerna dominerat, nämligen textilindustrin, modeskapande grupper, formgivare och modejournalister vilka ännu lever i symbios. Modet spreds nu till massan, en demokratiseringsprocess som förutsatte utvecklad teknologi, fler och köpstarkare konsumenter och snabba informationskanaler.

Småprinsarna Sigvard och Gustaf Adolf i moderiktiga sjömanskläder, men feminina handväskor var överraskande tillbehör i gossklädsel.

Prognosinstitut

Nu, på 1980-talet, utpekas prognos-instituten som de dolda makthavarna vilka två år i förväg bestämmer hur människorna på gatan skall vara klädda. Regelbundet sprider modets metropoler påbud om färg, form, material och nya stilar med många gemensamma drag. Samstämmigheten dirigeras från idécentraler med huvudsäten i Paris, London och New York med förgreningar över hela världen. En närmare granskning av dessa modets visionärer visar dock att deras kommando över människors val av klädedräkt inte är enväldigt. Det historiska växelspelet mellan samhälle och mode, mänsklig nyckfullhet och konformism samt mellan traditionella modeller och oförutsedda förebilder justerar ständigt den utsmyckade kropp som individen presenterar utåt.

Prognosinstitut är en relativt ny företeelse som hör samman med efterkrigstid, ökat välstånd, massproduktion och snabb information. Tillverkarkedjan, från fiber till färdigt plagg, måste pla-

nera i god tid för stora investeringar och för ekonomisk överlevnad. Själva eller via specialister söker de den magiska formeln för morgondagens mode. De tecknar en ömsesidig försäkring mot rädslan att stå med osålda lager på grund av totala felsatsningar. Fiberproducenter som ICI (natur- och syntetfibrer) och IWS (ull) och trendskapande grupper som t.ex. Design Intelligence i London påverkar modet med sina produkter, arbetsdiagram och illustrationer. Liknande organisationer i New York sprider sina tolkningar av strömningarna i modevärlden.

På uppmaning av de franska fiberfabrikanterna grundar Françoise Vincent-Richard 1966 Promostyl, bland de äldsta och mest inflytelserika i branschen. Formgivare skapar idékollektioner åt spinnerier och väverier för att visa konfektionärer hur deras tyger kan användas och plaggen marknadsföras.

Trendkataloger – modets horoskop

1968 kommer de första trendkatalogerna, vilka kodifierar morgondagens mode. Förarbetet är långt. Den primära förutsättningen är samarbetet med industrin i ena ändan av kedjan och varuhus och butiker i den andra. Oljan i modemaskineriet leverar dock människorna på verklighetsscenen. 24 agenter ute i världen är Promostyls spårhundar vilka rapporterar till huvudkontoret i Paris. Deras uppgift är att vädra vindriktningarna i den kaotiska modevärlden, i kulturlivet, ekonomi, teknologi och politik. De observerar tendenser, nya stilar och utmanande påhittighet på gatan, i muséer, på restauranter, i filmer, på TV och teater, i konst och musik. Rapporterna tolkas av formgivare, sociologer och tekniker vilka formulerar kommande säsongers mode. De sätter rubriker som visar de stora linjerna med enstaka typiska drag. Silhuetten är en fullbordad tendens som t.ex. A-, H- eller Y-linjen, trapets, tulpan, prinsess, timglas m.fl. Den sublimerar modets väsen. Stil däremot hör samman med livet och ger eko i människors kollektiva minne: snö, sol, fest, vardag, sport, fritid, gata, arbete, vinter m.m. Knapphändiga skisser ger en övergripande föreställning om det aktuella modets kontur.

Vintern 1988/1989

Teman och trender för vintern 1988/1989 bestämdes i oktober 1986. Då möttes agenterna i Paris för att se färgerna och tygerna. Katalogen publicerades i maj 1987 och distribuerades till tusentals kunder i hela världen, vilka i sin tur översatte silhuetter, färger och tyger till kommersiellt gångbara plagg.

Prognosinstitutens kreativa medarbetare uppfattar sig själva som lustskapare och inte som enväldiga härskare. Och butiker kan kontrollera om inköpen stämmer med facit. För 1988/1989 står det att 7 influenser be-

Modets impulser överraskar och förbryllar. Prognosmakarna fascineras av brandsoldaten, ändamålsenligt klädd för heroiska dåd, och av bag ladyn i New Yorks misär. Trendspanarna söker inspiration i museernas arkiv. Den tyginkapslade damen i Loka brunn 1905 kunde väl vara förebild till idéskissen för gatans mode 1988. Foto L'Agent Promostyl.

stämmer säsongens teman: D'Orsay-museet i Paris med sekelskiftesstämning; för- och efterkrigstidens Haute Couture med nyckelingredienserna idealism, djärvhet och humor; modern kitsch som förnekar stil; Orientens ålderdomliga folkdräkter och moderna arkitektur; musikvideons ungdomliga och vilda fantasi; gatans överlägsna elegans och inspiration; Morris Louis, en amerikansk konstnär för vilken måleri är färg. Därefter visar man tillämpningen på marknaden av dessa modeinfluenser från kulturlivet, från resor, popmusik och gata. Prognosinstitutet anser att två köpgrupper är väsentliga: "yuppies", högutbildade och välavlönade unga människor samt tonåringar. Börsraset i oktober 1987 är en oförutsägbar, måhända lustminskande, faktor.

Prognosinstitutets omvandling av liv och överlevnad i asfaltdjungeln till en modestil är kanske den mest omtumlande. Manhattans cykelbud skapar en egen sportig stil i mycket iögonfallande färger och med funktionella tillbehör som inte hindrar deras farliga framfart på tvåhjulingarna. Parkeringsvakter, gatu- och byggnadsarbetare bär dräkter som skydd mot faror. Poliser har batonger och kravallvisir för att undvika att använda våld. Under rubriken överlevnad finns bilder på tiggare, trashankar och uteliggare i lager på lager av lumpplagg för att gardera sig mot kyla. Samhällets olycksbarn triumferar över misären står det. Ser vi ut som "street heroes", dvs. bag ladies från New York med hela tillvaron nedpressad i kassar, luffare med snöre kring midjan eller brandsoldater i blänkande färger? Eller flyr vi den hårda betongvärlden och maskerar oss till eleganta damer från 20- och 30-talen? Är diskoteken befolkade av lustiga, skrämmande, oskyldiga eller surrealistiska figurer från videons fantasivärld?

Modets cykliska rundgång

Är nu prognosinstituten i de stora huvudstäderna cyniska och samvetslösa manipulatörer av osäkra människor? Nej, ty de som talar modets språk flytande är en minoritet i världen. Men det nya är att professionella grupper nästan vetenskapligt bearbetar det som redan är för handen. Syftet är att ständigt ge stöd och stimulans åt en känslig beklädnadsindustri, dess underleverantörer, åt affärer och konsumenter. Deras presentation av kommande silhuetter, material och färger är i själva verket en syntes av kulturella strömningar, ekonomi och politik i vilka människorna själva är drivkrafter. Verkligheten har i alla tider påverkat människans klädedräkt. Omedvetet eller avsiktligt accepterar eller avvisar hon sin tid och speglar ställningstaganden i sitt yttre. Men inte förrän konfektionen (ready-to wear eller pret-à-porter), slår igenom på allvar i fler, yngre och köpstarkare grupper, illustrerar trendkatalogerna i ord och bild det alla redan vet.

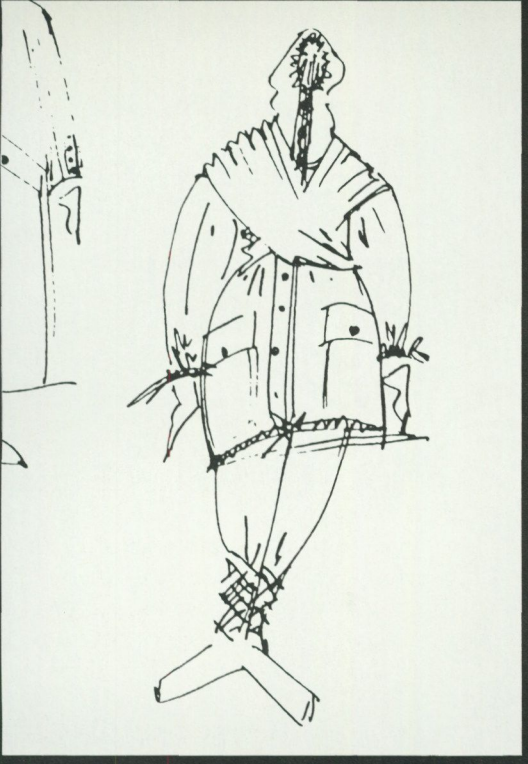

De enorma fjäderprydda hattarna orsakade moraliskt uppror kring sekelskiftet. Djurvänner protesterade mot att så många fåglar berövades sina praktfulla fjädrar för att stilla damers flärdhunger. Ändring i modet snarare än medkänsla med djuren räddade den gången fjäderrika fåglar. På 1980-talet är miljörädd-ning del av modet. På T-shirts proklameras moraliska ställningstaganden när strutsarna uppmanas springa undan sina utrotare. Foto L'Agent Promostyl.

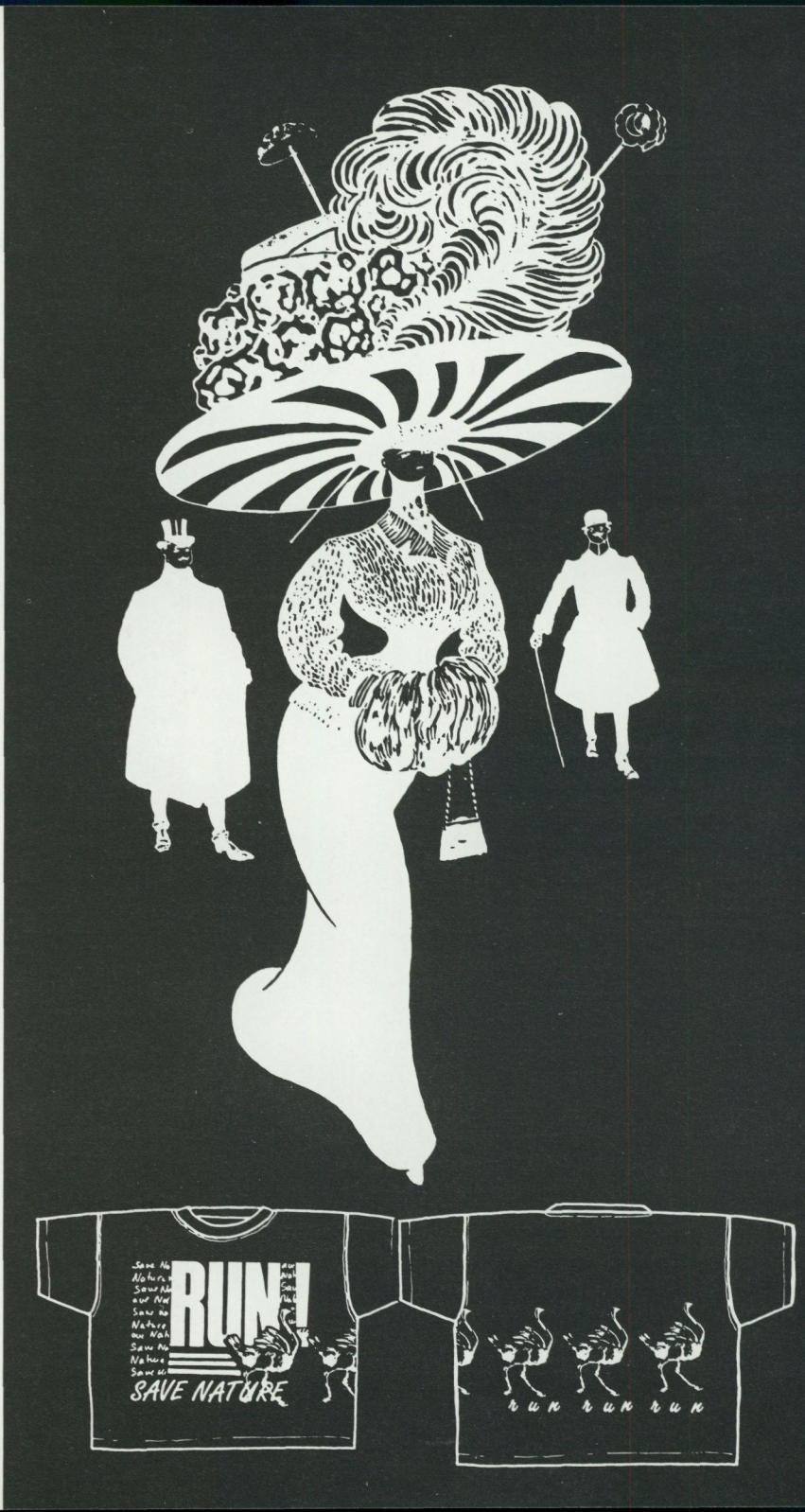

Mannekänguppvisningarnas historia innehåller allt från de livlösa dockorna, disciplinerade parader för en exklusiv publik till vår tids orgiastiska modemässor för köpstarka konfektionskunder. Längtan att se modet minskade inte under andra världskriget. I april 1944 trängdes damerna vid teborden på Royal i Stockholm för att inspireras av skapelser från NKs Franska. Fredsduvan på mannekängen kanske markerade hopp om krigsslut.

Välstånd och fattigdom, kris och krig, moral och stat, ekonomi och ideologi, salonger och gata, flärd och asketism, kyla och värme, manligt, kvinnligt och barnsligt, allt speglar sig i människans yttre.

Information är den vitala livsnerven inom modet. Konventionella kanaler och aparta inspiratörer har alltid funnits. Förr lanserade den dominerande klassen mode och bestämde den goda smaken. Societetens damer visade senaste nytt. De professionella förebilderna (mannekänger) uppträdde för första gången hos Worth på 1860-talet. Hans defileringar med levande modedockor var förelöpare till vår tids rituella skådespel i modehus och på modemässor, där det gamla cykliskt störtas för att ge plats åt det nya.

Krigstidsflärd

Kuponger, begränsningar och regler var statens styrning av ett mode där inte för mycket tyg eller för många knappar fick gå åt. Kvinnor gjorde flärd av nödvändigheten under andra världskriget. Det var modernt att vara omodern. De lät sig inte hindras av bristsituationen på klädområdet. Höga frisyrer och hårdsminkade ansikten drog blickarna till huvudet. Kvinnorna målade benen med kastanjevatten, t.o.m. sömmar, för att imitera silkestrumpor. Axelremsväskan dinglade för första gången på cyklande kvinnor. Kvinnor arbetade i mäns ställe klädda i plagg lånade ur karlars garderober. I Paris

prunkade draperade turbaner på kvinnors huvuden, enligt modevärldens sägner en "motståndshatt" skapad av modisterna för att reta de tyska ockupanterna. I Norge bar män, kvinnor och barn den traditionella röda luvan som en symbol för nationellt förakt mot främmande erövrare. Modets språk är fyllt med sådana blinkningar till världen.

I mellankrigstiden tog kvinnorna steget in i männens värld och förvirrade det motsatta könet genom att låna plagg ur deras garderob. Kvinnan på bilden var 1928 års raggarbrud, höljd i läder av NK och färdig att bestiga fartvidunder.

Uniformerna påverkade kvinnors vardagskläder men utlöste också ett antikrigsmode, främst hos grupper av unga män. I Sverige hade vi swingpjattarna, i Frankrike zazous och i England teddyboys, vilka i sin klädsel var soldaternas absoluta motsats. Enorma kavajer, aningen för korta stuprörsbyxor, vita sockor, gungande rågummiskor och stripigt hår var hånfulla fnysningar mot militära plagg och stil.

Krigets efterdyningar

Under kriget spred sig det uniforma modet i samhället. Få hade möjlighet att pråla ens i enkel ny lyx. Information om mode var begränsad och handlade snarare om återanvändning än nyanskaffningar. Impulser kom framför allt från ockupationstrupperna i Europa där den sociala och internationella blandningen var stor. Detta och de likartade villkoren banade vägen för konfektionen och för ett rationellt mode efter 1945. Armékläder, T-shirts, safari-jackor och duffelcoats köptes i surpluslager – autentiska, använda plagg men även imiterade som givits en sliten look. De intellektuella var först med att sprida detta mode, sedan kom de unga. Diors New Look 1947 var en antites till denna återanvändning av militära bekväma plagg och ett trots mot ransoneringarna. Mycket tyg gick åt till de långa svepande kjolarna, midjan minskade i gördlar som lät höfterna förbli runda och distanserande

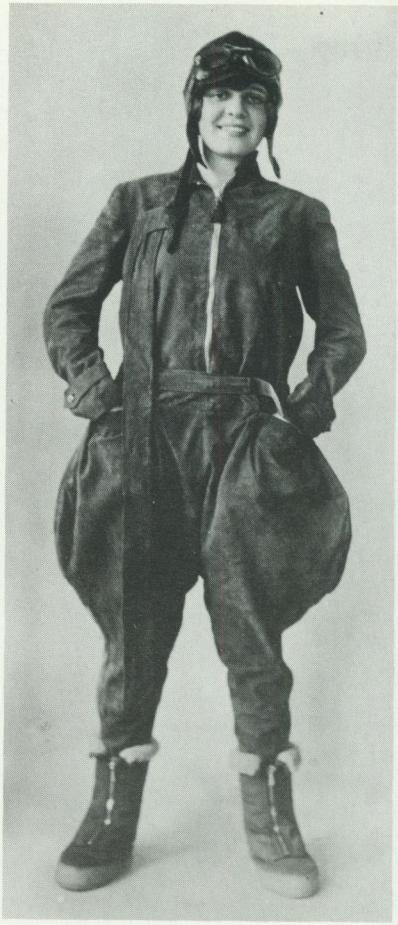

stora hattar krönte kvinnan-kombattanten till kvinno-kvinna.

1950-talet

1950-talet upplevde en ekonomisk boom och det kalla kriget. Kaliforniens beatniks med slarvig look och rentvättade ungdomar med trånga långbyxor och två nummer för stora tröjor samt filmstjärnor spred mode (även till landsbygden där biograferna blev

Varuhusen blev efter andra världskriget varse om en ny köpstark grupp, tonåringarna. Det Stora Varuhuset, NK, inrättar 1952 ett tonårsråd för att fånga upp ungdomsgruppens önskemål.

fler). Bilder av James Deans slitna jeans, Brigitte Bardots bondskt småruti ga brudklänning, Audrey Hepburns danstrikåer och sjalett och Marilyn Monroes glamorösa sexualitet cirkulerade med masseffekt i pressen. Prasslande nylonunderkjolar och uppnosiga behåar åstadkom ett särskilt sus i världen. Ferdinand Légers fresker legitimerade arbetarkläder som mode. Världsutställningen i Bryssel 1958 beredde marken för industriell estetik och plast även i modet. Sputnik flög ut i rymden 1957 och förebådade "rymd-mode". Pop Art kom från USA och de lysande neonfärgerna droppade även på modet.

Ockupationsmakternas överskottslager spred ett funktionellt mode som först snappades upp av Europas intellektuella och sedan massproducerades av konfektionärer. De tre flickornas dufflar hade troligen ingen ökensand i fickorna, men i ropet var de 1957.

1960-talet

1960-talet var en tillväxtperiod som avslutades med energikris och revolt. Tonåringarna befäste sig som en egen grupp. Diskotek, rock, jukeboxar, transistorer, läderjackor, och Beatles modskläder var ungdomens attribut. Rolling Stones och Elvis Presley smittade modet med sin sexuella utstrålning. Musikalen Hair introducerar den oklädda människan på scenen. West Side Story influerade ungdomar att klippa bort ärmarna på T-shirten, en förelöpare till "trasmodet". Den välklädda damen och kostymbärande mannen höll sig diskret i bakgrunden på modets scen. Som en attack på den sobra "lilla svarta", obligatorisk i eleganta kvinnors garderob, kom 1966 Courrèges optiskt vita syntetplagg för flick-kvinnan, infantiliserad i babykängor och små sockor. Mary

Quants minikjolar sågs vippa på unga kvinnor i maxikappor över hela världen. Strumpbyxor blev ett måste för att avväpna nakna lår. På 1960-talet blev anti-mode mode. Det var fashionabelt att klä ner sig i stilar lånade från arbetarklassen. Boutiquer växte upp som svampar i de stora städerna. Varuhusen fogade estetik till mode för att skapa en enhetlig stil över sina varor.
1965–1970 kom prognosinstituten som en lösning på producenters och inköpares svårigheter att förutse det otyglade modet. Det kunde vara katastrof att köpa in fel eller omoderna plagg till affärerna.

1968 var krisåret som ledde till eftertanke. Studentuppror i Paris, Baader-Meinhof, Röda brigaderna, Pragvåren, mordet på Martin Luther King, Vietnam. I Woodstock samlades hippies och uttryckte med kropp och kläder sin önskan om fred och kärlek. Att vara någon betydde att se ut som någon. Flower power ställdes mot krig, maskinvälde och nedsmutsning av miljön. Hippiemodet var inte en liten grupps privilegium. Hela världen adopterade deras lust till det förflutna, det ursprungliga och det exotiska. Den rika världen köpte indiska, turkiska, afghanska och afrikanska plagg i de fattiga ursprungsländerna eller kopierade framgångsrikt tunikor, fårskinnsvästar, sjalar och blommiga kjolar. Fröhalsband prydde män och kvinnor. Endast naturmaterial som bomull och siden accepterades. Prognosinstitutens spanare grävde i museernas bildarkiv för korrekt information om folkliga dräkter och historiska plagg. Folkloremodet fick en romantisk puff genom filmen Viva Maria, inspelad i Mexiko. Folkets kläder blev en del i modets system.

De numera klassiska urtvättade jeansen, T-shirts och jeansjackor fick dekorationer besläktade med graffiti. Människor ville kommunicera med hela världen på husväggar, med sina kläder och på sig själva. Gatan blev nu den viktigaste arenan för impulser inom och uttryck för modet. Yves Saint Laurent ropade ut sin kärlek till gatan. Nya sociala klasser reste långt bort på charterresor. Med egna ögon såg de främmande länder och människor i helt annorlunda kläder, vilket banade vägen för ett utvecklat etniskt mode. Klädskapare hämtade inspiration i antropologers skrifter och i reseberättelser. Andra tider och andra kulturer utanför det nära sociala och geografiska rummet gav näring åt nya klädstilar.

1970-talet

Oljekriser, våld och terror var 1970-talets kännetecken. Clockwork Orange slog knock-out på biopubliken med sin våldsamma realism. Skinheads med snaggat hår, öppna skjortor, ankelkorta byxor och aggressiva kängor skrämde. Kvinnors krav på likaberättigande blev mer högljudda. De gjorde sig av med plagg som underströk kvinnlighet och

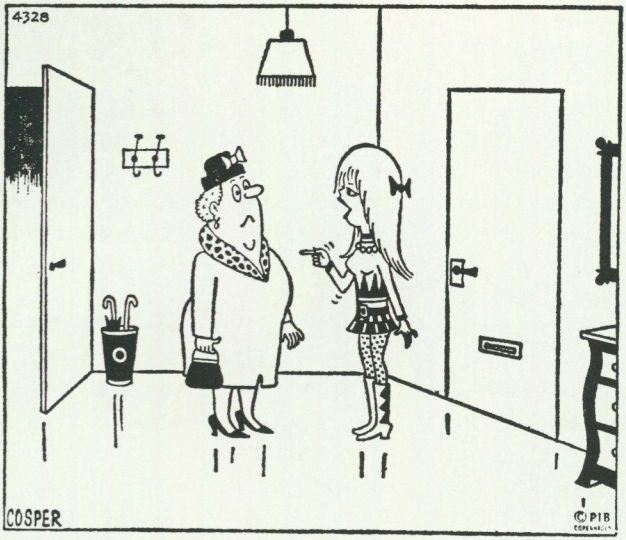

— Men mamma, du tänker väl inte visa dej offentligt i den där löjliga klädseln?

Generationstillhörighet är också modets vattendelare. Mödrar och döttrar är varandras hårda kritiker.

plockade än mer i sina förtryckares garderob. Behå-lösa i deformerade snickarbyxor utmanade de accepterade konventioner och förvirrade den sexuella koden. På gatan mötte de sina snudd på obscena motpoler, kvinnor i hotpants som knappt täckte skinkorna, nätstrumpor och höga stövlar eller i långa superkvinnliga kjolar. Smoking för kvinnor var Yves Saint Laurents bidrag till den sexuella tvetydigheten. Människor flydde från en hård värld med hjälp av droger eller sekter. Ett annat eskapistiskt alternativ gav det svunna förflutna som fick renässans i ett mode inspirerat av Prousts romansvit och filmen Den store Gatsby. Centre Pompidou utstrålade en hård estetik där allt var ut- och invänt. I modets aktuella reflexer låg också avigsidans sömmar utanpå plagget. Det osynliga blev synligt. Det proletära blev på nytt chic. Arbetarbodarna fick en ny grupp kunder som köpte blåställ, flanellskjortor, rejäla tröjor och kraftiga stövlar. Inom modet var allt tillåtet. De kreativa strömmarna snurrade åt alla håll, fram och tillbaka mellan massan och haute couture, östern och västerlandet, nord och syd, fattiga och rika.

1974 flyttade jeansen in i museivärlden. På Museum of Contemporary Crafts i New York ställdes jeans och jeansjackor ut som spontan folkkonst. Broderier, applikationer, nitar och målningar dolde formen. De numera klassiska och universella byxorna var helt eller delvis dolda, överlastade med individuella budskap och ägarstämplar. Den övermättade och övertydliga fördubblingen av plagget var som kroppssmink och tatueringar, ett brott mot den ursprungliga funktionen.

1970-talet var motsägelsernas decennium. Rörelserna mellan mode och anti-mode slog hastigt. Japanen Kenzo triumferade med fest, färg och blommor i plagg med platt orientalisk tillskärning. Italienarna Versace och Armani gjorde en stram elegans till mode. Skrädderikonsten trädde nu i den finare herrkonfektionens tjänst. En Cerruti-kostym var numera tillåtet tecken på framgång i männens värld. Kring 1975 blev överklassens anti-mode åter i ropet.

Mondrians disciplinerade linjer och strama färger inspirerade Yves Saint Laurent säsongen 1965–1966. Under det sena 1960-talet sågs massproducerade kopior av det textila konstverket på världens gator helt i enlighet med Saint Laurents önskan att göra elitmodet tillgängligt för alla kvinnor, inte bara för mannekänger och rika vackra damer.

Färgbild ur Yves Saint Laurent, The Metropolitan Museum of Art, NY, 1984.

Jeansjackan med broderier är ett fashionabelt eko från 1970-talets antimode vilket hämtade influenser ur den folkliga dräktkistan i skilda etniska kulturer. Den utsökta broderikonsten från Floda förmedlar en tidlös skönhet med kraftfulla estetiska effekter även utanför sin ursprungliga funktion. Foto L'Agent Promostyl och Nordiska museet.

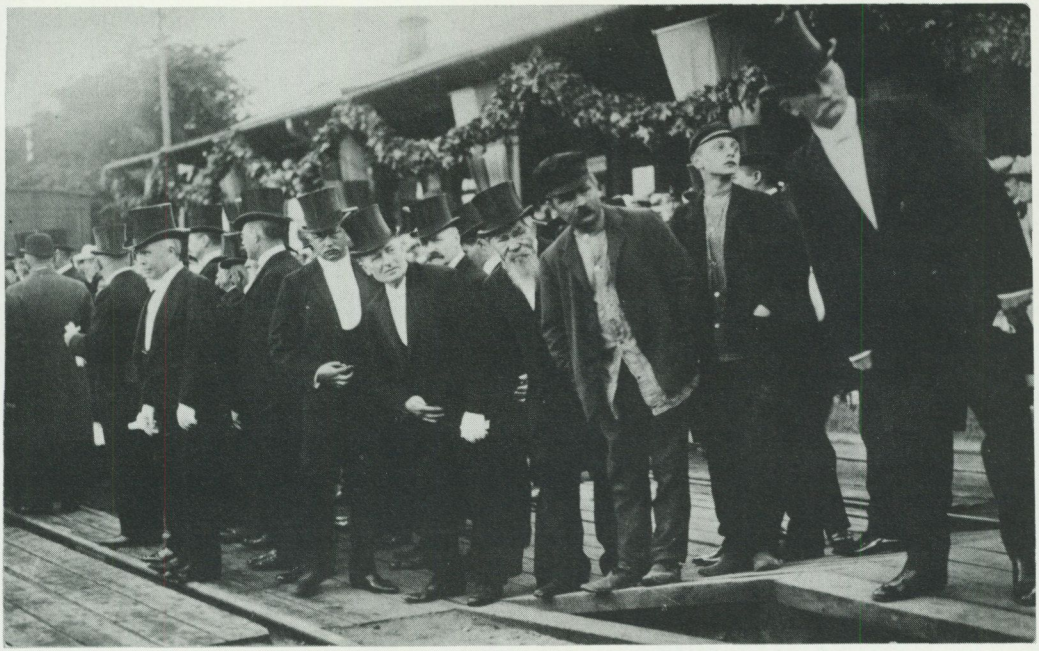

Det manliga etablissemanget i början av seklet var lika uniformerade som nånsin 1970-talets antistatus-akademiker eller 1980-talets 'yuppies'. De proletära plaggen på denna bild särskiljer sina bärare från de omgivande pingvinerna. Arbetarklassens klädstil förlorade sin klasstämpel efter 1968, då andra grupper uppträdde i blåkläder och storvästar.

Prognosinstitutens utsända världen över fångade upp samhällets mångfald av expressiva budskap. De formulerade teman utifrån Hermès-scarves och Burberry-regnrockar, kinesiska hamnarbetarjackor, kroppsdyrkares överdragskläder, grovarbetares sweatshirts och punkarnas metallpynt. 1970-talet var decenniet då prognosmakarna konsoliderade sin position i modemaskineriet.

1980-talet

Människors val av kläder på 1980-talet speglar också växelspelet mellan samhälle och mode och mellan historia och samtid. De professionella framtidsskådarna ser polariserade tendenser. Japaner som Miyake, Kansai och Kawakubu överrumplar modevärlden med dramatiska och strama plagg baserade på urgamla former. De konformistiska väljer klassiska, lugna kläder. Datorn som hjälp har en ny ledstjärna från USA, Calvin Klein, när han skapar ett enkelt, tidlöst mode. Amerikanska och franska TV-serier sprider samma ultrakonservativa eller nostalgiskt tillbakablickande förebilder över alla världsdelar. Vår tids modedockor flyger med raketfart in i hemmen. Ingen kontinent är besparad. Samtidigt motarbetar individer och grupper den oreflekterade underkastelsen och talar om samvete. Världskonkurrens och kosmopolitiska ideologier slår

Öst möter väst i modets värld. Gamla ceremoniella japanska dräkter i traditionella mönster och enkel tillskärning är förebilder för en västerländsk omtolkning i modet. Foto L'Agent Promostyl.

över i nationalism. Formgivning och tillverkning ska vara inhemsk. Den egna kulturens värde står högt i de enskilda länderna. Öronproppar utestänger världens buller. Prognosmakarna däremot tvekar inte att överskrida gränser. De bävar inte inför börsmäklares kritstrecksränder eller afghanska guerillasoldaters tygsjok. De reagerar på violetta stridstuppkammar av förstelnade hårtestar. Trendrapporterna tematiserar den ljusa nostalgin i Skagen-måleriet och den förtätade tidsandan i Ingmar Bergmans Fanny och Alexander. Modets detektiver följer innovatörerna i spåren till andrahandsbutiker som Myrorna, Frälsningsarmen och Små Smulor. De avläser auktionernas försäljning av föråldrade kläder, smycken och andra tillbehör som en indikation på modebörsens utveckling.

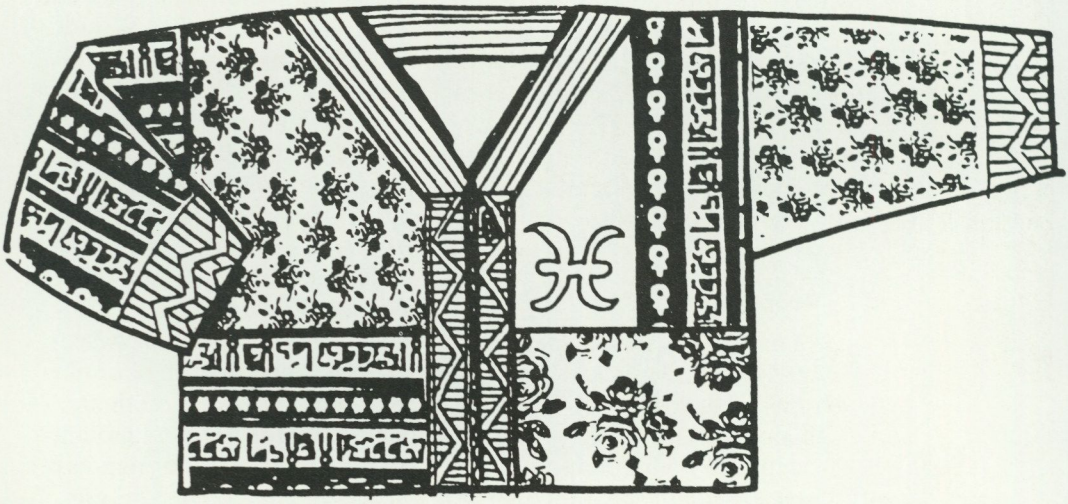

Gränser och förbud

Modet överskrider och kolliderar alltid med tabun, som inte är de samma i alla sociala grupper. Sed, förbud och moralisk indignation påverkar mode. Detta är inte heller något nytt. Religion har också satt gränser. Det kristliga budet förr var att den osmyckade dräkten visade världsfrånvändhet och ödmjukhet. Tagelskjortan och grova tyger var uttryck för den extrema asketismen. Samma anspråkslösa flärdfrihet i dag är snarare ett uttryck för ett starkt engagement i denna världen mot resursslöseri och modetyranni. Dessa drag återfinns i modet eftersom även ett förkastande snabbt blir fashionabelt. Kritik mot mode får tydliga politiska stämplar på 1800-talet. Utifrån religiösa och hygieniska synpunkter ropar de konservativa på högerkanten på förändring. Åt vänster placerar sig arvtagare till franska revolutionen och de första socialisterna, vilka talar om att modet korrumperar.

Konservativa föreställningar om den sanna kvinnligheten fick sig en törn av Albert Engström när kvinnors mode och livsstil "maskuliniserades". Manlighetens innersta rum var hotade.

Direktör Fallander vid åsynen av två unga damer, årsklass 1926: — Att dom röker och super och går i stövlar och klipper av sej håret och inte har något på sej, det kan jag möjligen tolerera ännu så länge, men när dom börjar gå på herrtoaletterna, då blir jag förbannad!

Kläder i sig är inte omoraliska, men blir det när de bärs i en olämplig omgivning. Samhället bestämmer vad som är acceptabelt i en given situation. Omoraliska är framför allt kläder som uppfattas som sexuellt störande. De är synonyma med plagg som avslöjar eller framhäver erotiskt attraktiva kroppszoner. Modets spel är den ständiga konfrontationen mellan blygsamhet och sexuell provokation, mellan lust och avsmak och mellan klädd och avklädd. Dräkten är en stimulerande förklädnad som skall hålla intresset mellan könen levande.

Kvinnor rammar könsgränserna lättare än män. De annekterar plagg ur mannens garderob utan att anklagas för sexuell ambivalens. Mode med kvinnliga förtecken är svårare att hantera för män. De androgyna kultbilderna av popsångarna Alice Cooper och Mick Jagger är dramatiska och könsöverskridande. 1980-talets punkkläder uppfattas som omoraliska för sin aggressiva framtoning. Manliga punkare

Miljövännerna är en maktfaktor i modets värld. Deras aktioner för att skydda utrotningshotade djur gör fuskpälsen legitim i den elegantaste garderob. Denna jacka lånar dessutom formen från en grekisk, turkisk eller afghansk fåraherdes arbetsplagg. Damernas Värld 39/1979.

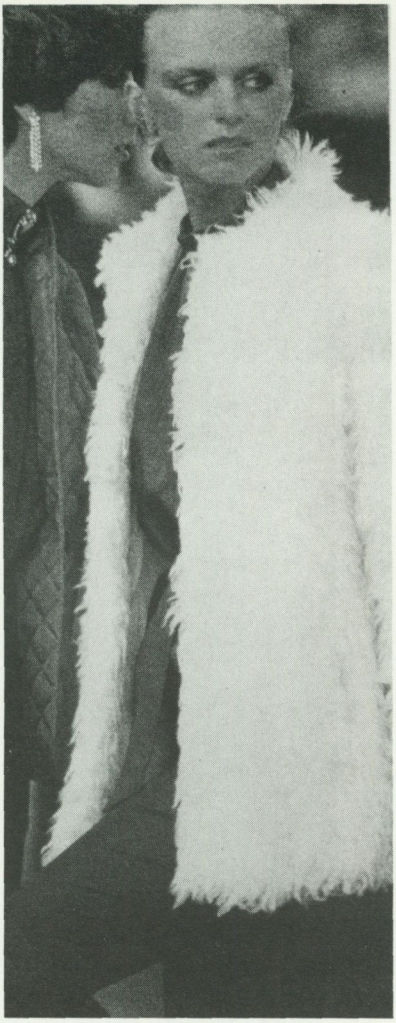

Två flickor, två pojkar eller en flicka och en pojke? Den vanliga människan på gatan kände sig hotad av den aggressiva framtoningen och de totalt respektlösa lånen av varandras könsattribut. J. Brocklehurst: 'Min and Friend' 1982. Ur Dress and Morality 1986.

kan knappt urskiljas från sina kvinnliga kontrahenter med sina kolorerade ansikten och upproriska mångfärgade hår.

Blåfärgade pälsar och dödandet av utrotningshotade djur för att tillfredsställa modehunger uppfattas som förbjudna övergrepp på naturen. Miljöaktivisternas kampanjer för att upprätthålla gränserna kring djur och natur gynnade modet med fuskpälsar.

Modets rytmiska självförstörelse

När vi skådar ut över modet utifrån nutidens plattform får vi lätt en illusion av att förändringar sker snabbare än förr och att dolda eller synliga makthavare styr rytmen. Men vi har ett kort minne när det gäller vår egen tids mode. Modets väsen är tillbakasyftande och baserar sig på förstörelse. Varje säsong förintar med nödvändighet det nära förflutna för att symboliskt låta det återfödas i ny skepnad. Det moderna definieras genom sin motsats, det omoderna. Modet har alltid varit godtycklig terror och exploaterat människors lust och längtan efter det ovanliga. Antimode är redan mode innan det kartläggs av prognosmakarna. Endast det totala icke-modet går inte att exploatera. I ett historiskt perspektiv är de drastiska förändringarna ovanliga, även om modets karaktär är subversiv. Karneval och maskeraddräkter har varit människors svar på en alltför reglerad tillvaro precis som nutida ungdomlig protest och utmaning av den goda smaken. Det nya i vår tid är att alla människor är modets agenter, att modet kan spela upp alla verklighetens scenarier, att det river gränser och uttrycker livsstilar. Modet har lämnat elfenbenstornet.

Stor tvist mellan äkta makar om husbondeväldet

Den byxklädda hustrun:
Syster, var modig och rask,
Därjämte hurtig och barsk.
Förlora ej byxorna dina,
Se här hur jag påtagit mina;
De äro ej givna men tagna
Och sedan på skönheten dragna.

Han står där utan byxa och tan(d);
Den första har jag tagit,
Den andra utslagit
På denna min älskade man.

Den stridande hustrun:
Du min skatt,
Föddes att
Mista byxan
Gå för piskan.
Och som många dina likar
När de stollas
Utav hulda makan hållas.

Jag släpper ej byxorna mina,
Som fåfängt du kallar för dina.
Med piskslängar skall jag dig lära
Din käraste känna och ära.

Flickan:
Pappa var snäll,
Annars vankar smäll,
Om icke på mun
Likväl på stun(d).

Den stridande mannen:
Min maka och min vän.
Jag känner dig igen.
Du vill min byxa hava,
Min lycka undergrava.
Min skatt jag inte släpper
Åt dig min maka nätter.

O käraste och söt.
Visst finner jag, ditt nöt,
Att du vill väldet taga
och mig för näsan draga.
Du födder är att lyda,
Min vilja se och tyda.

Gossen:
Mamma släpp.
Pappa har käpp.
Snart min söte pappa.
Lär dig väl att klappa.

Den besegrade mannen:
Min vän, håll fast.
Ty annars straxt
Du byxan skall förlora,
Och därmed ock,
Om icke rock,
Dock varje lock,
Peruk du måste bära.

Se jag står här,
Barbent jag är,
Min byxa har hon tagit.
Peruk jag har.
Var endast snar,
Att makan rar,
Ej byxan tar.

Kistebrev tryckt i Varberg 1845, Uppsala universitetsbibliotek.

INGRID BERGMAN

Kvinnorna och byxorna

Ingrid Bergman, fil. lic. och förste intendent vid Nordiska museets avdelning för textil och dräkt.

I vår västerländska civilisation har kvinnan i århundraden burit kjol och mannen byxor. Inte förrän i mitten av 1800-talet börjar männens monopol på detta praktiska och bekväma plagg att på allvar ifrågasättas. Det skulle dock dröja ända fram till 1970-talet tills det blev allmänt accepterat att kvinnorna kunde bära långbyxor inte bara som sport- och fritidsplagg utan också på fest och ute i arbetslivet.

Varför tog det då så lång tid för kvinnorna att införliva byxorna som en fullt naturlig beståndsdel i sin garderob? I varje fall finns det inte några anatomiska eller andra rationella skäl till att män skulle bära byxor och kvinnor inte. Och ser vi till kvinnors och mäns sätt att klä sig i andra världsdelar så är det istället ganska vanligt att kvinnor bär byxor. I exempelvis Central- och Östasien har i många områden både kvinnor och män burit byxor liksom hos eskimåerna.

Det är ganska naturligt att sätta det kvinnliga byxbärandet i relation till hur kvinnorollens innehåll har gestaltats och förändrats. Den självutplånande och beroende kvinnan hade inga möjligheter att erövra en klädstil som visserligen var funktionell och hygienisk men som väckte anstöt hos omgivningen. Först när kvinnan på allvar kommer ut i arbetslivet och får en ökad självständighet och självmedvetenhet kan hon klä sig efter eget val.

Kyrkans makt över människorna

En kvinna skall icke bära vad till en man hör, ej heller skall en man sätta på sig kvinnokläder; ty var och en som så gör är en styggelse för Herren
5:e Mosebok 22:5.

Kvinnan skulle underordna sig mannen, hemmets härskare och överhuvud. I den allmänt spridda Luthers lilla katekes står det exempelvis att eftersom mannen är hustruns huvud, liksom Kristus är församlingens huvud, skall kvinnorna vara sina män underdåniga "på det att Guds ord inte skall försmädat varda". Att bryta mot denna kvinnouppfattning och könsrollsfördelning innebar inte bara en syndfull handling mot den av Gud givna ordningen utan också ett hot mot det etablerade samhället.

Den byxklädda "Framtidsqvinnan". Karikatyralbum av Carl Ludvig Henning Thulstrup, 1875.

Kyrkans inflytande över människors sinnen och därmed över hela vår västerländska kultur kan knappast överskattas. Bibeltexterna eller snarare prästerskapets tolkningar av bibelns ord styrde den enskilde medborgarens liv från vaggan till graven. Femte Moseboks förbud mot användandet av det motsatta könets kläder tolkades bland annat så att det var förbjudet för kvinnorna att bära byxor. Motvilja mot kvinnor i byxor finns också omtalad i de isländska sagorna. I Laxdala saga berättas det om en man som fick skilsmässa från sin hustru på grund av att hon gick klädd som manfolk i byxor.

Att bära byxor förutsätter ben

Det berättas om den spanska drottningen Maria Anna att då hon i mitten av 1600-talet fick ett par vackra strumpor i gåva, sändes de tillbaka till givaren med den motiveringen att drottningen av Spanien har inga ben!

Under århundraden har den förnäma kvinnan inte fått visa eller knappast ens antyda denna kroppsdel eftersom benen, såsom Susan Brownmiller uttrycker det i boken "Kvinnligt. Myten och verkligheten", inte setts som en anatomisk anordning att stödja kroppen med och att gå med utan som oblyga pilar visande vägen till könet. Män kunde sorglöst visa benen men åsynen av en kvinnas ben var ogudaktig och syndig och därför måste hon bära en kjol som var så lång att den sopade golvet.

Byxorna som maktsymbol

Alltsedan medeltiden spreds i Europa olika slags bilder som skulle roa iaktagaren genom att skildra den upp- och nedvända världen. Ett mycket populärt motiv var framställningen av den despotiska hustrun i byxor som tvingar sin byxlösa man att utföra diverse hushållssysslor.

Tankar om en sådan förskräcklig oordning var heller inte okända i Sverige. I "Glysisvallur", som handlar om förhållanden i Hälsingland vid 1700-talets början, betonas vilka missförstånd och "olåt" det skulle bli om det var mannen som rörde i grytorna och kvinnan som bar byxorna.

Byxorna som symbol för makt och överhöghet förekommer också i den i Europa populära

Poirets byxkjol från 1911 försvarades redan samma år i Idun som den modeskapelse som kunde ge ”de arbetande kvinnorna ett gott handtag i deras strävan efter en praktisk dräkt”. La Mondaine 1911.

Olika tillfällen ställer olika krav. Vid fjällvandring bör regnkläderna vara smidiga att röra sig i, lätta att ta av och på, tåla slitage, vara försedda med praktiska öppningar för bästa möjliga ventilation. För packningens skull är det fördelaktigt om de dessutom har låg vikt och tar liten plats. Foto från fjällvandring i Sarek, 1981, Marianne Larsson.

Efter andra världskriget tillverkades regnkläder av ett nytt material, plast. De var billiga att köpa, vissa tog så liten plats att de rymdes i en ficka, andra var genomskinliga eller hade blank yta. Andra, mer tåliga plagg, tillverkades i vävburen plast. Ett sådant material var galon. Regnkappor ur Nordiska museets samlingar. Foto Birgit Brånvall.

scenen ”striden om byxorna”, där hustrun och mannen strider om samma par byxor. På ett kistebrev, tryckt i Varberg år 1845, s. 32, avbildas två äkta par, varav det ena slåss om byxorna medan det andra just har avslutat byxstriden och kvinnan står där som segrare iklädd sin mans byxor. Den besegrade äkta mannen är avritad byxlös och i peruk eftersom han också mist sitt hår i stridens hetta. Scenen var ett varnande exempel för alla äkta män på vådan av att inte hålla efter kvinnorna och låta dem veta sin rätta plats i hemmet; kvinnor i byxor var den verkliga hotbilden mot männens suveränitet både i familjen och i samhället (s. 42).

Teckningen visar vad en veneziansk kurtisan bar under sin urringade klänning. Pietro Bertelli ”Diversarum Nationum Habitus”, Padua 1593.

Kurtisanerna i Venedig

Knäpp av din stubb, med vanmakt och längtan, Öppna din barm, min ljuvliga trängtan, Och lägg på denna stol, Särk, byxor, koft och kjol.

Fredmans epistel nr 28, lämnad vid Caisa Lisas säng, 1771.

Länge förknippades ett kvinnligt byxbärande främst med klädseln hos de prostituerade. En venetiansk kurtisan är också den första kvinna i Europa, som i historisk tid avbildats i de för kvinnorna tabubelagda och därför pikanta byxorna (t.v.). Bilden är från 1500-talet och tecknaren låter oss där se vad de venetianska kurtisanerna bar under sina långa kjolar nämligen ett par byxor som nådde till knäna. Denna teckning är ofta medtagen i den europeiska dräktlitteraturen liksom uppgiften att det var italienskan Catarina av Medici (1519–1589), som genom sitt giftermål med den franske kungen Henrik II spred ett visst byxbruk till de allra högsta kretsarna i Frankrike. 1500-tals-drottningen Maria Stuart ska även enligt efterlämnade räkenskaper ha varit ägare till flera par byxor, något som samtiden inte känt till men som senare dräktforskning har kunnat påvisa.

Från 1600- och 1700-talet finns

det också enstaka belägg på att förnäma kvinnor liksom prostituerade och dansöser burit byxor under de vida kjolarna. Men den stora förändringen kom efter den franska revolutionen.

Den franska moderevolutionen

Händelserna i Paris 1789 skakade inte bara hela det europeiska samhället och påverkade de båda könens inbördes förhållande, utan de förändrade också modet radikalt. Ansatser hade redan tidigare funnits i England till en bekvämare klädstil men det blev Napoleontiden som utvecklade och gav namn åt det bekväma och behagfulla kvinnliga empirmodet. De bestående verkningarna sker dock mest på herrsidan: mansdräkten blir inte längre färgrik som kvinnornas och knäbyxorna efterträds av långbyxor, ett mode som fortfarande håller i sig.

Enligt empirmodet skulle kvinnorna bära en mjukt fallande klänning med ganska snäv kjol och en hög midja, en klädsel som varken krävde snörda liv eller gav rum åt en mängd underkjolar. Men något måste dock värma och skyla kvinnans kropp under de tunna och lätta klänningarna och då kom byxor väl till pass.

För första gången spelar nu faktiskt byxorna en roll i kvinnomodet. Redan år 1797 heter det i Journal des Luxus und der Moden att aurorafärgade pantalonger syns bättre än de hudfärgade genom de vita kjolarna. Det var således meningen att byxorna skulle märkas genom de tunna klänningstygerna av muslin och batist som nu var på modet. Men snart skulle även en bit av själva byxorna synas, s. 39. Det var emellertid inte många som vågade följa detta helt nya och djärva mode. I Journal des Dames et des Modes för år 1809 ges till och med en procentsats för de kvinnor som tordes visa nederkanten av sina byxor: högst två av hundra. I samma årgång klagar en modekåsör över att dagens kvinna med sina byxor, sin korta kjol och sina helt fria armar och ben har i sökandet efter att tillägna sig en del av det manliga könets privilegier förlorat några av sitt köns fördelar.

Kvinnor i manskläder

För den stora massan av människor som levde i bondemiljö har byxan av religiösa och moraliska skäl eller av ren oreflekterad sedvana varit ett plagg som endast kunnat bäras av män. Jag har bara funnit två undantag från denna inställning och de härrör båda från 1700-talet och gäller arbetsmoment där männen vintertid behöver få kvinnlig hjälp. I boken om Uppland omtalar Lars Salvius år 1741 att då strömmingsfisket vintertid pågår på Lidingön är kvinnorna med och drar not, klädda som karlar i vida byxor, stövlar och hattar. Det andra exemplet kommer från Dalarna, där bröderna Gahn år 1765 såg hur kvinnorna i Lima bar byxor under kjolarna när de följde med männen på deras körslor.

För första gången i modets historia fick kvinnan visa nederdelen av sina byxor. Journal des Dames et des Modes, 1809.

Det har också funnits ett antal kvinnor inom andra samhällsklasser som blivit både kända, anklagade och dömda av omgivningen för att de burit manskläder; den mest omtalade är Jeanne d'Arc som ju även bar vapen och slogs för sitt land. Men det har också levat kvinnor, vilka blivit hånade för att de inte varit byxklädda eller egentligen för att de inte varit män. Dessa kvinnor har då innehaft framstående positioner i samhället såsom "Kung Byxlös", vår medeltida unionsdrottning Margareta.

Känd eller snarare ökänd har exempelvis skådespelerskan Sarah Bernhardt blivit för sin manskläsel liksom kvinnosakskvinnan och författarinnan George Sand, vars på sin tid berömda roman Indiana (1832) var en häftig protest mot de sociala konventioner som för evigt band en hustru till en man, som hon själv inte valt ut. Och mansbyxklädda damer – det dröjde innan det fanns mera kvinnliga långbyxalternativ – som trotsat omgivningen har vi också haft i Sverige även om de förblivit mer anonyma. Varför har då dessa kvinnor klätt sig i långbyxor? Ville de helt enkelt väcka uppmärksamhet, ville de göra uppror mot kvinnorollen, längtade de efter att byta kön och istället vara en man eller sökte de modigt, såsom Amelia Bloomer, bara efter ett bekvämt och dragfritt alternativ till sin egen kjolklädsel? Det är frågeställningar som varit aktuella långt fram i tiden.

Amelia Bloomer, kvinnosakspionjär

I alla tider har det funnits kvinnor som vågat gå sin egen väg. En sådan var amerikanskan Amelia Bloomer (1818–1894), den första person som i ord och bild propagerade för en bekvä-

Även i svensk press skämtade man med det amerikanska kvinnobyxfenomenet: "Bloomeristerna i Gränna". Folkets Röst, 21 januari 1852.

"The Bloomer Costume", amerikansk litografi, 1851. Waffen- und Kostümkunde, 1982.

mare klädsel i form av långbyxor, vilka skulle ersätta de 5–10 olika underklänningar som annars bars under krinolinklänningen. Denna idé om en dräktreform var bara en sida av Amelia Bloomers stora engagemang för nykterhet och för en förbättring av kvinnans villkor i samhället.

År 1849 började Amelia Bloomer att utge Lily, sannolikt den första tidskrift som helt ägnades åt kvinnosaken. I majnumret 1851 deklarerade Mrs Bloomer att hon nu övergått till en klädsel bestående av långa, vida byxor och över dem en tunika, som räckte strax nedom knäna.

Amelia Bloomer fick naturligtvis motta mycken kritik. Från kyrkligt håll hävdades att hon syndat mot femte Mosebok. Hon försvarade sig genom att framhålla att de kläder som först omtalas i bibeln, Adam och Evas fikonlöv och deras senare av Gud givna kläder av skinn, inte på något ställe beskrivs som olika i snittet, i varje fall hade inte Adams kläder formen av ett par byxor!

Nyheten om bloomers

Amelia Bloomers vida byxor, de s.k. bloomers, blev föremål för många kommentarer även runt om i Europa, men endast i England fick denna klädsel några få verkliga efterföljare.

Också Sverige nåddes av nyheten från Amerika. Öresunds-Posten skriver den 20 september 1851:

Den 10 dennes visade sig i ett av Londons mest förnäma kvarter tvenne damer i den nya turkisk-amerikanska kostymen, kort tunika och benkläder. De utdelade en mängd prospekter till bildandet av ett reformsällskap för fruntimmersdräktens förändrande.

De engelska skämttidningarna var under 1851 fulla av teckningar med byxklädda damer, som röker cigarr och friar till sina fästmän. Den första skämtteckningen i Sverige var införd i Folkets Röst den 21 januari 1882 med texten "Bloomeristerna i Gränna". Den föreställer två damer i byxor och frackrock; förmodligen har de båda avancerade svenskorna placerats i den lilla småländska staden för att understryka det komiska i situationen.

Bild s. 42–43.
En dröm eller kanske en mardröm om det kvinnodominerade samhället där det är de byxklädda kvinnorna som kör hästarna och går på vakt medan de stackars kuvade männen skurar golven och borstar kvinnornas skor. Punch, 1851.

3
BLOOMERIA

A. A DREAM.

Amelia Bloomers föregångare

Det var en väninna till Amelia Bloomer som först bar de plagg som senare blev kända som bloomers. Hon hette Elizabeth Smith Miller och var dotter till en av förkämparna för slaveriets avskaffande i Amerika. Under sin bröllopsresa år 1850 i Europa skapade Mrs Miller byxdräkten efter klädseln på några kvinnliga patienter, som fanns på ett schweiziskt sanatorium för att kurera sig efter en alltför hård korsettering. Ett likartat sätt att klä sig kunde de båda väninnorna Miller och Bloomer ha studerat på närmare håll. Långbyxor och tunika bars nämligen också av kvinnor som tillhörde några små sammanslutningar i USA med kristna och socialistiska livsideal.

År 1853 var faktiskt en hel del svenskar redan bekanta med det liv som kunde levas i ett sådant litet idealistiskt samhälle. Då utkom Fredrika Bremers "Hemmen i den nya världen", där hon skildrar sitt besök år 1849 hos en grupp amerikanare vars ideal är att "fruntimren dela rättigheter lika med männen, votera och deltaga i lagar och domar". Kvinnorna bar en kort klänning och pantalonger, vilket Fredrika Bremer anser vara en praktisk klädsel för promenader i våta ängsmarker och i skogen, dvs. kvinnorna behövde inte bli våta om några långa, släpande kjolar.

Långa kjolar döljer allt

Efter 1820-talet återtar midjan sin normala plats och snörlivet kommer därför tillbaka. Och ännu en gång fordrar modet att kjolarna blir så långa att de döljer allt i benväg. Men under ytterligare några årtionden hör det till flickmodet att bära mamelucker och liksom under empiren visa ett par vita byxben under klänningen.

På 1850-talet slår antalet underkjolar nya rekord under den vida krinolinen och bruket att bära underbyxor, åtminstone under den kalla årstiden, blir allt vanligare.

På 1860-talet ökar användandet av underbyxor och de blir allt mer ett året-runt-plagg. I boken om Aurore Strandberg publiceras ett brev skrivet i Norrtälje år 1865. Där beskrivs hur de dansanta unga kvinnorna har "kalsonger, som tydligt skönjes under dansen". Dessouer, ett annat franskt namn på underbyxor, av sämskskinn omtalas på 1870-talet.

Sammansydda linnen och byxor, kallade "combinations", rekommenderades av den svenska dräktreformföreningen, som grundades år 1886. Den hade på sitt program att reformera svenskornas underkläder och göra dem mera hälsosamma och kroppsvänliga. På 1890-talet rådde det även i Sverige livliga diskussioner mellan förespråkare för att underkläderna inklusive byxorna skulle vara av ylle, de s.k. Jaegeranhängarna, och de som föredrog underkläder av bomull, Lahmannanhängarna.

I Helsovennen 1889 propage-

För den gymnastiserande kvinnan var mansbyxor länge den enda tänkbara praktiska klädseln. Anna Cajsa Frodigs resa till Stockholm 1829. Skillingtryck.

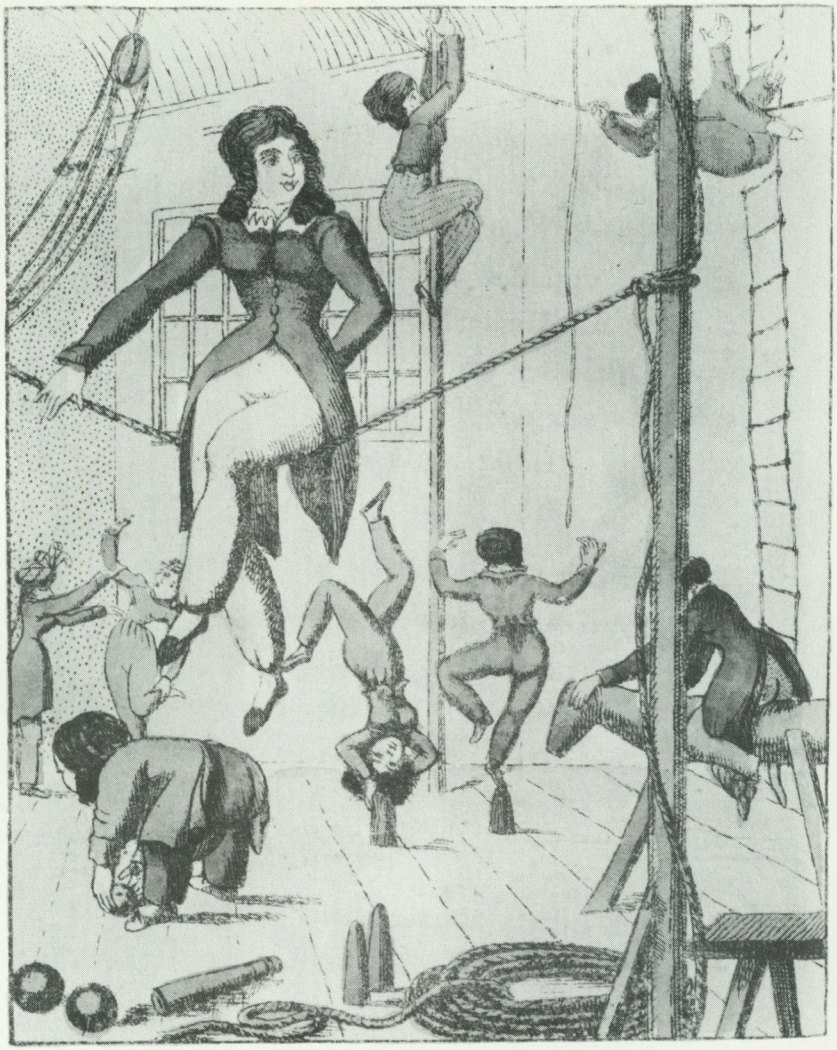

ras för att kvinnorna skulle bära varma slutna kalsonger, som knöts med ett elastiskt band nedom knäet; slutna eller hela underbyxor blir vanliga på 1880-talet, tidigare hade de varit öppna i grenen.

Diskussionerna i pressen under andra hälften av 1800-talet om underklädernas betydelse för hälsan, om deras olika material och modeller bidrog i hög grad till att bärandet av underbyxor spreds till allt fler i samhället.

Kroppsövningar fordrar byxor

Även de som ansåg att det var omoraliskt med kvinnor i byxor fick nog medge att det var ännu mer oacceptabelt med helt byxlösa kvinnor som idkade gymnastik och andra häftiga kroppsövningar. Man kan nog fastslå att kvinnans deltagande i allt fler sportgrenar medförde en allt mer ändamålsenlig klädsel, vilket i sin tur automatiskt inkluderade byxor av olika längd, men att dessa byxor endast så småningom fick bäras utan något skylande överplagg.

Den sannolikt äldsta bild som existerar av en byxklädd kvinna i en gymnastiksal är svensk och från år 1829. Den ingår i den illustrerade berättelsen om "Anna Cajsa Frodigs resa till Stockholm", vars anonyma författare säger att den "ädla Gymnastiken" har en obestridlig nytta även för det täcka könet. Motivet till Annas gymnastiska intresse låter välbekant: "Annette, som blivit alltför frodig, Nu uti ungdomskraften modig, Till gymnastiken tillflykt tog" (s. 45).

Anna är avbildad i den enda långbyxklädsel som fanns, nämligen i manskläder och exempel på detta sätt att klä sig hittar man ofta i 1800-talslitteraturen. "Klädda som gossar i sina ridkläder, fast icke just à la Bloomers" var också flickorna Ahnfeldt när de år 1844 gymnastiserade i Lund enligt sin pappa, P.G. Ahnfeldts studentminnen. Såsom manligt klädd beskrivs även den gymnastiserande flickan i Fredrika Bremers roman "Grannarna"; hon bar "garnerade pantalons" och en grön bonjour.

Från och med 1840-talet kan man spåra ett utbrett intresse för den unga kvinnans fysiska fostran. Men man ville gallra ut alla rörelser som på något sätt kunde verka sårande på den kvinnliga blygsamheten såsom rörelser i grenstående ställning och klättring på lina.

De från männen lånade smala byxorna och rocken efterträddes så småningom av bloomers, de mera kvinnligt ansedda vidbyxorna och någon form av överklänning. I Ny Illustrerad Tidning beskrivs år 1890 den kvinnliga gymnastikdräkten på följande sätt: en kort till knäna räckande kjol, som döljer ett par vidbyxor, mörka strumpor samt ett s.k. sjömansliv med löst bröststycke.

På 1890-talet blir velocipedåkning det nya sällskapsnöjet för de världsvana damerna och herrarna. Men hur skulle kvinnorna då vara klädda? Från London rapporterar Idun 1896: "Den mycket omstridda frågan, kjolar eller knäbyxor" har här lösts till förmån för kjolar och inte som i Paris för vidbyxor. Svenskorna gjorde nog som engelskorna, ty här tycks man inte ha varit van vid att se byxklädda kvinnliga cyklister på gatorna. Gerda Kjellberg, en av våra första kvinnliga läkare, berättar i sina memoarer om hur hon bemöttes år 1899 i Stockholm; i Paris hade hon fått i present både en cykel och en cykeldress bestående av

Redan från allra första början fick kvinnorna cykla i byxor utan något skylande överplagg. Harpers Bazar, 1894.

vida byxor, rynkade och knäppta under knät, och en bolero av brunmelerat tyg samt en vit sidenblus:

cykeln och dräkten medförde jag sedan hem till Stockholm, där jag snart måste upphöra med den nya sporten på grund av det uppseende jag väckte, inte minst bland stadens gatpojkar.

På 1890-talet innehåller modejournalerna ofta kvinnor avbildade i vida cykelbyxdräkter. Även om det i Sverige och i en del andra länder var få kvinnor som i

praktiken skaffade sig denna mundering, kan man dock konstatera att kvinnorna på 1890-talet för första gången åtminstone i modetidningarnas värld uppträder i långbyxor utan några långa tunikor eller andra skylande överplagg.

Av stor betydelse för utvecklingen av de kvinnliga sportplaggen och därmed också för det kvinnliga byxbärandet i sin helhet har den gradvisa förbättringen av skiddräkten varit. På 1890-talet fick skidsporten ett ökat antal kvinnliga utövare och som vanligt vållade klädseln problem: byxor eller ej.

Ett intressant inlägg i klädfrågan finns i "På skidor" 1909. Damernas dåvarande klädsel, en skräddarsydd dräkt med en lång, vid kjol anses inte vara praktisk eftersom kjolen snabbt blir våt och därmed mycket tung. Med en viss ängslan framläggs nu i boken ett förslag om en lämpligare klädsel i form av ett par byxor, som inte ska vara så vida som bloomers. En fördel med dessa byxor uppges vara att de under färder på järnväg eller genom staden kan "bäras under en i ryggsäcken annars medförd tunn kjol". Så sent som år 1925 framhålls det i Idun att man gärna över skidbyxan kan ha en liten kort kjol om det känns mer "comme il faut".

Damernas första skidbyxor liknade mest ett par ridbyxor men långa helskurna byxor bars redan på 1920-talet i södra Europa. Där kallades de för den norska byx-

modellen, något som förvånade en svenska som vistades i Kitzbühel år 1925, eftersom hon aldrig träffat på denna byxform hemma, i Skandinavien. På 1930-talet åker även svenskorna i hellånga skidbyxor.

Varje sport- och fritidsaktivitet såsom utomhusbadandet och ridsporten har sin intressanta dräkthistoria. Men generellt kan sägas att i och med 1930-talet har den s.k. offentliga moralen accepterat att sportande kvinnor

Skidåkande kvinna i knäbyxor och löstagbar kjol. Nyaste Pariser Moder, 1913.

bär helt synliga byxor eller som det uttrycks i Stil 1935:

De sista åren ha vi börjat grundligt lära oss att sportkläder också är legitima kläder, som skola göras och bäras efter samma lagar som gälla för alla andra, för normalt folk avsedda, legitima plagg.

Svenskorna får underbyxor

Maria Silfverstolpe berättar i sina memoarer att hon en förmiddag år 1800 besökte Kungsträdgården i Stockholm. Där bevittnade hon hur en fröken Pollet "blev omringad, begapad och förföljd av en hop pojkar och pack; det sades, att hon under en skir klänning haft tricot-pantalonger!" Detta mycket tidiga exempel på att underbyxor burits halvt synliga har naturligtvis samband med en kvinna, som hörde till det fåtal vars samhällsställning tillät dem att följa det senaste i modeväg. För den stora massan var kvinnobyxor ännu ett okänt fenomen. Så långt fram i tiden som år 1870 kunde en provinsialläkare i Leksand, Dalarna, skriva att eftersom "kalisonger" är ett för dalkvinnorna fullkomligt okänt plagg, torde man kunna antaga att detta är en av orsakerna till de bland dem så talrika underlivssjukdomarna.

Det är inte svårt att föreställa sig hur illa kvinnorna for exempelvis på vintern när de var ute och pulsade i djup snö på obanade vägar: strumporna nådde bara ungefär till knäet och satt uppe med ett strumpeband, som var så hårt virat runt benet att det lämnade en djup rand efter sig strax nedanför knäet; flera särkar och senare hemvävda, vadderade underkjolar, s.k. stubbar, värmde visserligen under ytterkjolen av ylle eller skinn, men denna klädsel lämnade övre delen av benen och underlivet helt oskyddade för snö, väta och drag.

Svaren på Nordiska museets frågelista från år 1950 om under-

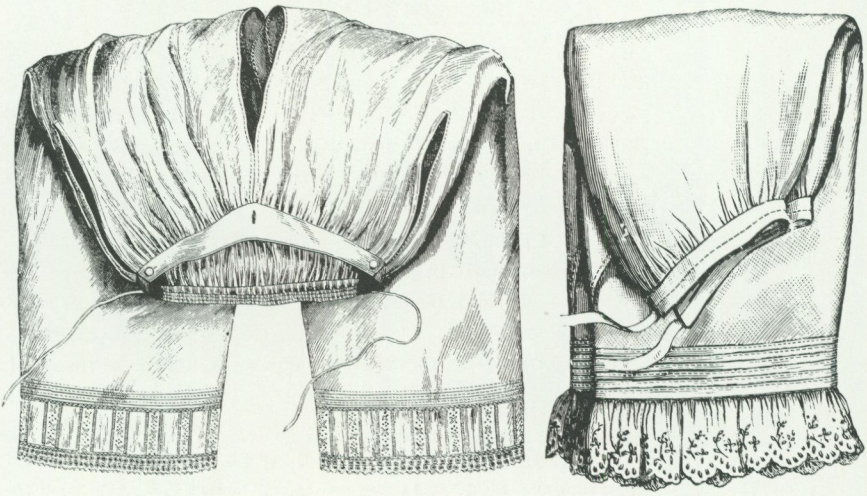

De första underbyxorna var öppna i grenen och avbildades alltid sedesamt ihopvikta. Der Bazar, 1864, Harpers Bazar, 1888.

kläder ger en god bild av när kvinnorna på Sveriges landsbygd började använda underbyxor eller benkläder och kalsonger, som de länge kallades. Som vanligt var det de yngre som var traditionsbrytare och de äldre som gjorde motstånd mot moderniteterna. Ett skäl till kvinnornas motvilja mot detta plagg var deras vana att utomhus bara kunna "gå ifrån sitt sällskap några steg, höja på kjolens framsida med händerna och intaga en något framlutande ställning och kasta vatten" (Lima, Dalarna).

Generellt kan man säga att kvinnorna i gemen började bära underbyxor någon gång under perioden 1870–1900. Men fortfarande in på 1950-talet fanns det exempelvis i Siljansbygden kvinnor, som var så fastlåsta i sitt starkt traditionsbundna tänkande att de aldrig förmått sig att bära byxor i någon form under hela sitt liv.

Pyjamas eller nattlinne

På 1870-talet fick engelsmännen ett nytt sovplagg, pyjamasen, egentligen en lätt bomullskostym, som brittiska kolonialofficerare lärt sig att tycka om under tjänstgöring i Indien. Denna typ av nattdräkt började så småningom också att användas av engelskorna och detta mode spreds i allt vidare kretsar.

I Saisonen 1917 kan man läsa:

lyckligtvis tillåter varken vår goda smak eller det sunda omdöme vi ännu har i behåll samt ordningsmakten i staden, oss att gå omkring på dagen

iklädda mannens avundade bekväma kläder. Det ser dock ut som om vi ville taga skadan igen lite senare på dygnet genom att sova i pyjamas! Modet har kommit från England och Amerika.

Just amerikanska flanellnattdräkter visades redan år 1914 i en annons i Nyaste Pariser Mode. Det avbildade paret ser där ut att bära exakt lika pyjamaskläder, ett mycket tidigt exempel på vad man annars skulle kunna kalla för unisexklädsel. Annars är vanligtvis den kvinnliga pyjamasen försedd med små koketta accessoarer i form av exempelvis "den lilla lätta nattmössan". Märthaskolans grundare, grevinnan Marg von Schwerin, presenterade i Idun 1925 två trevliga

"Sov i amerikanska flanellnattdräkter för öppna fönster." Pyjamasannons i Nyaste Pariser Moder, 1913.

och "hovsamma" pyjamasmodeller. Hon anser i artikeln att den förkättrade pyjamasen nu håller på att slå igenom trots alla röster som höjs för detta okvinnliga plaggs nedgörare och till det ärbara nattlinnets lov och pris.

Ordet pyjamas användes ända in på 1930-talet inte bara om nattdräkter utan om långbyxklädsel i allmänhet. I Idun 1928 omtalas t.ex. att utomlands slår pyjamasen igenom även till dagsbruk, särskilt fransyskorna sägs ha en utpräglad förkärlek för att hela dagarna gå omkring hemma i pyjamas, men detta sätt att klä sig tycks inte passa svenskorna. Samma år försöker NK fresta sina kunder att köpa en strandpyjamas, som ska användas för strandpromenader efter badet.

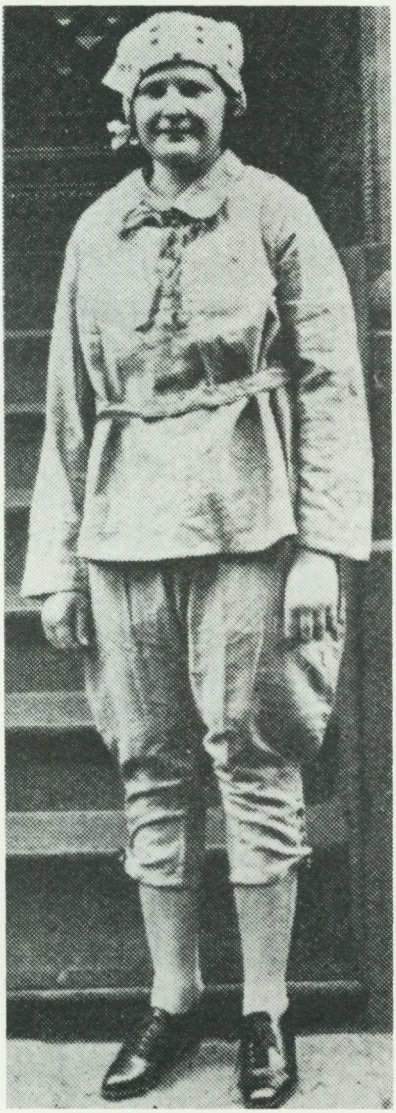

Byxdräkten av kakityg "kan verka riktigt pigg och söt med sitt lilla inslag av kvinnlig piff, det lilla gröna bandet om halsen och skörten på kjolen. Tobaksmonopolets arbeterskor ha den vid plantagearbetena om sommaren. Nu tycker fröken Hesselgren att den skulle vara den mest praktiska också vid vissa arbeten inom fabrikerna. Men ännu förkommer den icke för inomhusarbete inom en enda svensk industri". Idun, 1923.

Nya behov av arbetskläder

Under det första världskriget kommer kvinnorna in på de utkommenderade männens arbetsområden. Kvinnornas behov av praktiska arbetskläder blir nu än mer uttalade eftersom de långa kjolarna kunde utgöra verkliga arbetsmiljöproblem.

En av de personer som tidigast i Sverige börjar intressera sig för bättre arbetskläder är Kerstin Hesselgren (1872–1962), vår första yrkesinspektris, och första kvinnliga riksdagsledamot. Sina egna erfarenheter av kläder uttryckte hon en gång på följande sätt:

> det var inte bara fritidskläderna som för dåtidens kvinnor var ohjälpligt opraktiska. Jag måste som alla andra uthärda med kjol som måste hållas uppe när man gick ut, om den inte skulle hänga i marken. Snörlivet användes i allmänhet mer eller mindre åtsnört för att skapa den önskade midjan. När kvinnorna började komma ut i förvärvslivet blev klädfrågan än mer brännande.

När kriget bröt ut fick yrkesin-

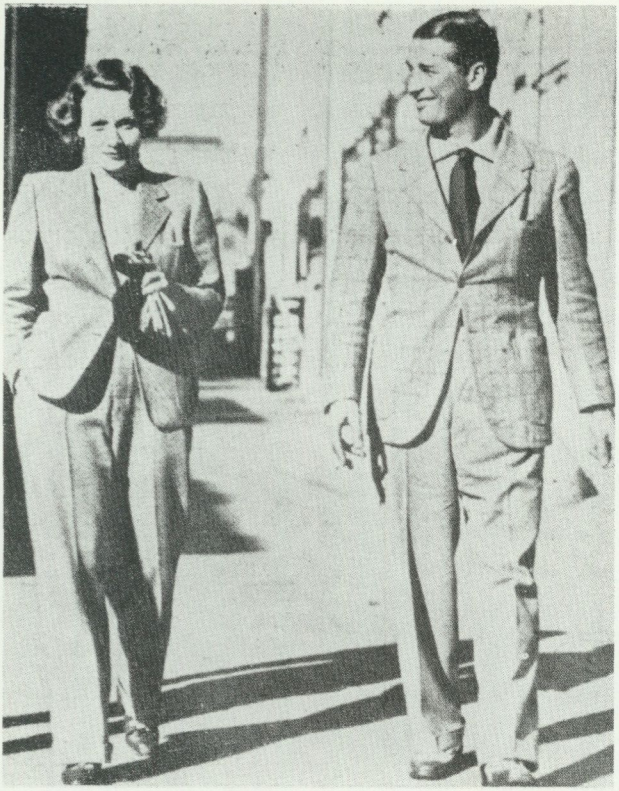

Marlene Dietrich och andra populära filmstjärnor hjälpte till att avdramatisera det nya fenomenet med kvinnor till vardags i ett maskulint plagg. Svensk Skrädderitidning, 1933.

spektrisen vara med och ordna nödhjälpsarbeten för en stor mängd textilarbeterskor eftersom den textila råvarubristen snabbt blev stor. Under sommarmånaderna arbetade de med skogsplantering och buskröjning. I sin årsberättelse för 1918 säger Kerstin Hesselgren att en bidragande orsak till att arbeterskorna så snabbt vande sig vid det ovana utearbetet var deras nya, praktiska arbetsdräkt bestående av byxor knäppta vid knäna och en blus av blå tvills samt träbottnade kängor och benlindor; "flickorna hade inga som helst obehag från befolkningens sida av att de gingo i byxor" utan bönderna gav de blåklädda flickorna smeknamnet surrogatpojkar. I årsberättelsen för 1922 heter det att det nog vore önskvärt om denna typ av arbetsdräkt liksom i England och Amerika kom till användning även vid vissa arbeten inom fabrikerna.

Filmstjärnor i byxor

I och med filmkonstens genombrott blir skådespelarna en ny grupp av trendsättare, vars klädstil beundrades och kopierades. I Svensk Skrädderitidning kan man år 1933 läsa att Marlene Dietrich tycks bli den som sätter fart på idén inom kvinnovärlden att bära "manlig dräkt". I sina memoarer skildrar Marlene hur bekvämt hon tyckte det var att gå omkring i långbyxor – "inga jeans, tack" – sydda på ett herrskrädderi i Los Angeles. Men den första kvinna som bar byxor på film, och det skedde redan 1912, var den svenska hollywoodstjärnan Anna Q. Nilsson. Hon spelade in mer är 350 filmer men är dock relativt okänd här hemma i Sverige. Anna Q. ansåg också sig själv vara den filmstjärna som lanserat långbyxor som mode för kvinnorna världen över och den första kända kvinna som rökt offentligt.

På 1930-talet var det inte bara Marlene Dietrich som visade sig privat i byxor på foton som publicerades i all världens tidningar utan också sådana kända filmstjärnor som Greta Garbo och

Poirets byxkjolar blev snabbt moderna. La Mondain, 1911.

Katherine Hepburn bar långbyxor som fritids- och hemmaplagg. Dessa tilldragande och sexiga filmstjärnor gav byxbärandet för första gången en kvinnlig image och hjälpte i hög grad till att avdramatisera det nya fenomenet med kvinnor till vardags i ett maskulint plagg.

Poiret, Chanel, Courrèges

Långbyxans entré i den kvinnliga modevärlden har skett successivt. År 1911 kan man i svenska tidningar läsa om den unika händelsen att kvinnor i byxklänningar har vågat visa sig i vår hederliga huvudstad:

> den ultramoderna modeskapelsen påstås ha varit synlig på våra gator i flera exemplar, och de modeller som damskrädderierna hemfört från Paris, lär kort efter det de uttagits från tullen, ha burits av oförskräckta bärarinnor.

Skaparen av byxklänningen var Paul Poiret (1879–1940), en av modehistoriens franska portalfigurer. Intervjuad i Köpenhamn år 1925 säger dock Poiret att byxklänningen var hans mest bisarra modeskapelse. ”Det var en orientalisk idé som endast var

Paul Poiret var den förste som införde byxorna i kvinnomodet. Skissen visar Poirets fyra olika sätt att utforma en byxkjol. L'Illustration, 1911.

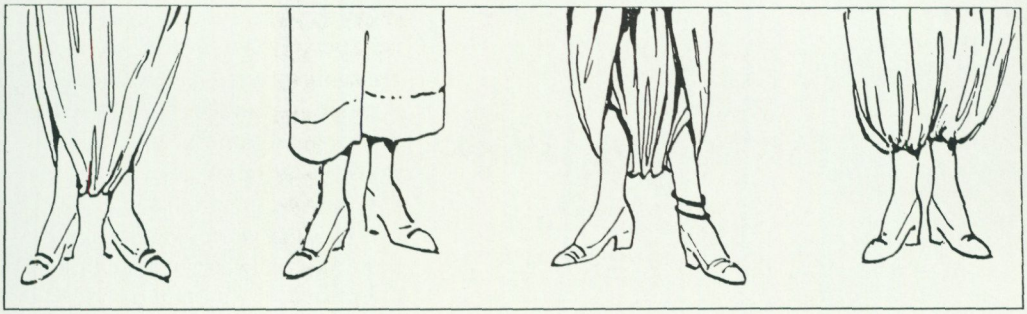

ämnad för eleganta damer i intimiteten" och skulle inte ha burits offentligt på gator och torg.

Efter första världskriget blev Coco Chanel (1883–1971) den mest inflytelserika modeskaparen. Redan från slutet av 1920-talet hade hon som den första kläddesignern alltid med långbyxor i sina kollektioner, men det var exklusiva plagg enbart för friluftsliv och sport.

En modeskapare skapar inte något mode utan hon eller han har förmåga att i kläder tidigt formge nya trender i samhället. På 1960-talet går ett utbrett byxmode inte längre att hejda och den som kanske först uttryckte detta i en modevisning var André Courrèges (1923–), som slog igenom i Paris år 1964. Han lanserade nu långbyxor för alla tillfällen, något som först uppfattades av många som mycket excentriskt men som snart slog igenom i hela modevärlden.

En medarbetare i tidningen Motor, Elsa Hagdahl, skrev flera artiklar om bristen på bekväma dambyxor. Hon skapade sedan år 1969 M-byxan "den första grundstenen i en kvinnlig byxtradition, som helt befriat sig från herrbyxan som utgångspunkt". Motor, 1970.

Långbyxans genombrott

Vid början av 1900-talet har underbyxan blivit en integrerad del av kvinnans klädinnehav men väldigt få ägde någon form av långbyxor. På 1920-talet händer det oerhörda i klädväg att den nyligen rösträttsberättigade kvinnan får allt kortare kjolar. För första gången på flera hundra år kan hon utan att drabbas av fördömanden visa sina ben. Men samma ben får ännu inte visas i några långbyxor annat än i sportsliga sammanhang. Natten kan dock kvinnan få tillbringa i pyjamas.

Mot 20-talets slut och under 30-talet förekommer allt oftare kvinnor i långbyxor och shorts därför att de nu får större möjlighet att ägna sig åt olika sporter och fritidsaktiviteter; lagen år 1930 om 8 timmars arbetsdag gynnar utvecklingen av fritidsplaggen. Under kriget är lottor och bilkårister klädda i långbyxor under sin tjänstgöring och deras klädsel ifrågasätts inte av omgivningen.

På 1950-talet händer det mycket på byxfronten men mest inom ungdomsmodet. Nu slår jeansen igenom, ett plagg som så småningom kommer att bäras av både ung och gammal, kvinna som man. Inom hemmets väggar använder den vuxna kvinnan allt oftare långbyxor. År 1957 kan man i DN läsa att byxorna faktiskt blivit en stående praktisk

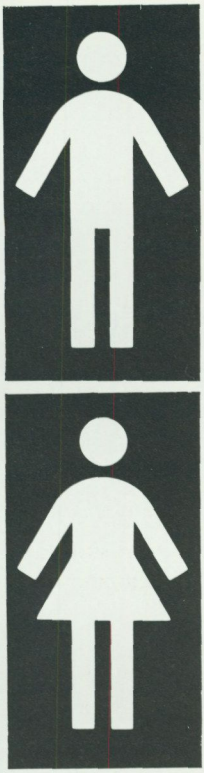

Gällande symboler i Västerlandet för man och kvinna.

sak som hemmaplagg för den arbetande unga hemmafrun. Samtidigt uppges det som något unikt för kvinnorna i Norden att de brukar klä sig i byxor på bilresor och liknande.

Alltifrån 1964 finns långbyxor med på de flesta dammodevisningar och från London sprids nu Mary Quants kort-korta kjolmode ut över världen. Den unga kvinnan kan gå till sitt arbete i dessa kjolar som visar mer av benen än någonsin förut, men det är fortfarande omöjligt att vara byxklädd på sitt jobb.

År 1967 finns en artikel i Motor som väcker diskussion i både press och radio. Där ställs frågan varför det inte tillverkas några dambyxor som det går att sitta bekvämt i och svaret blir att det beror på att dambyxorna hittills skapats utifrån herrbyxorna, som bara kortats av i benen och fått blixtlås i sidorna. Damernas Värld tar upp samma tema och undrar hur det kommer sig att det talas så mycket om damer som inte klär i byxor, medan en herre som inte klär i byxor ännu inte skådats!

Det verkliga byxgenombrottet sker år 1969 och konfektionen får då arbeta för högtryck för att kunna tillgodose den plötsliga stora efterfrågan. I Habit kan man läsa att hösten 1969 kommer att utnämnas som den säsong då långbyxan slog igenom som allklädsel. Svenska Dagbladet uttrycker samma sak, ett år efter studentupproren, på följande sätt:

Den så kallade kläddemokratien upphäver sin diktatoriska stämma och säger lakoniskt: långbyxor. Långbyxor till morgon, middag och kväll.

Under åren närmast efter 1969 raseras många gamla konventioner om kvinnan och långbyxorna. På arbetsplats efter arbetsplats blir det nu fritt fram att bära byxor och på restaurangerna avvisas inte längre byxklädda kvinnor.

Men så sent som år 1978 kunde man läsa rubriker som "Stora byxkriget", "Ge oss byxor. Tjejer på sjukhus kräver jämlikhet". På många av landets sjukhus hade endast den manliga personalen fria, vita långbyxor. Den kvinnliga kunde fortfarande från sitt landsting få en uppmaning om att den som ville ha långbyxor skulle visa läkarintyg på urinvägsinfektion, allergi eller extra känslighet för kyla. Samma år får dock alla sjukvårdsanställda tillstånd att arbeta i långbyxor och så var förhoppningsvis den allra sista kvinnliga byxstriden över. Eller?

HELENA LINDROTH

Om kläder i vått väder

Helena Lindroth, fil. kand. och intendent vid Nordiska museets avdelning för textil och dräkt.

Utan regnkläder

Då och då överraskas vi av att vara utan regnkläder i ihärdigt strilande regn. Vi tar skydd under det som finns till hands; kappan, tidningen, väskan eller finns det kanske plats under grannens paraply?

Det regnar i genomsnitt drygt två månader per år i Sverige, och vi ska nu titta lite närmare på hur regnvädret påverkat vår klädsel och hur vi har skyddat oss i vått väder.

Speciella kläder till skydd mot väta förekom i mycket liten utsträckning före 1800-talets sista årtionden – både i staden och på landsbygden, bland fattiga eller rika, och de regnkläder som då kom i bruk användes främst av en välbärgad minoritet.

Vad som stod till buds för flertalet var den vanliga klädedräkten, oavsett om regnet öste ned eller om solen sken. Regnade det blev man våt, ofta in på bara kroppen. Kläderna fick torka så gott det gick till dagen därpå.

Det dagliga arbetet innebar för många människor vistelse utomhus oavsett väder och vind och klädseln var ungefär densamma oavsett vädret. I uppteckningar från Gästrikland och Dalarna berättas:

> I vardagslag hade man inget skydd mot regnet, man fick gå blöt i sina vadmalskläder. Sedan hängdes dessa på tork i det fria och blev urblekta och grönskiftande (Hedesunda). Vallgossar och vallflickor fingo gå våta i skogen och torka kläderna på nätterna (Älvdalen).

Men det fanns naturligtvis möjligheter att skydda sig. Kjolen utgjorde en självklar del av kvinnornas klädsel, ett plagg som kunde vara till nytta i regnväder. Uppslagen över huvudet gav den ett visst skydd.

> ...bondgumman, som då hon sett ovädret nalkas skyndat ut till deras hjälp och för att skydda sig för det starka regnet kastat kjolen över huvudet och framställde övriga delen av kroppen i bara linnet (ur N.R. Munck af Rosenschöld, Stockholmskor på landet, 1862).

Det hände även att männen gjorde på samma vis med den tämligen långa rocken.

Carl von Linné berättar och illustrerar från sin resa i Västerbotten år 1732 om regnkragar av näver:

Foto Åke Borglund.

För regn brukte de en krage av björknäver om halsen med nål hopsatt.

Bilden på de två fäbodflickorna från Frostviken i Jämtland visar näverkragen i användning nästan 200 år senare.

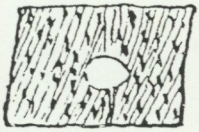

Carl von Linné avbildade under sin Västerbottensresa år 1732 en regnkrage av näver. På fotografiet av flickorna från Ankarvattnet, Frostviken i Jämtland, syns näverkragen i användning långt senare. Foto Levi Johansson, 1913.

Vadmal och skinn

Väl känt är att plagg av ull har mycket fördelaktiga egenskaper i väta. De värmer och isolerar. Ullen suger upp kroppens fuktavsöndring, men vattendroppar utifrån har svårare att tränga igenom. Det finns alltid lite fett från ullen kvar i den färdiga textilvaran, vilket verkar vattenavvisande. Den som ägde en kraftig vadmalsrock var med andra ord ganska väl skyddad mot vätan, speciellt om det fanns en kapuschong att fälla upp. Från Västmanland berättas att

när folk körde fora mellan städerna uppåt Bergslagen, var det inte brukligt med paraplyer, utan man hade sina regnkragar, och sina stora kapuschongkappor. Kapuschongen, som man drog upp över huvudet var gjord som en hög strut och fastsydd vid kappkragen baktill.

Av uppteckningen framgår vidare att kappa och kapuschong var av hemvävd vadmal och att regnkragen även kunde vara tillverkad av tunt kalvskinn.

Hemvävda vadmalsrockar och kappor har naturligtvis använts till skydd mot regn, men det är osäkert huruvida vissa rockar huvudsakligen användes i detta syf-

"Så blir åtminstone inte min nya hatt blöt!", lyder texten till den tyska karikatyren. Att slå upp kjolen över huvudet var ett sätt att skydda sig mot regn, speciella regnkläder förekom i mycket liten utsträckning före 1800-talets sista årtionden. Karikatyr Henry Gerbault. Ur boken "Sittengeschichte des intimen".

te under namnet "regnkappa".

Enligt en kunglig skrivelse från år 1730 skulle de tio postiljonerna som färdades mellan Stockholm och Helsingborg bära kappor tåliga mot regn och rusk. Men kappornas syfte var i första hand inte postiljonernas trevnad och hälsa:

> ...och att desse postilloner, till Postwäskans conserwerande för wäta uti regn och slagg må bestås en resekappa...

Slagg används här i betydelsen blandning av regn och snö.

Kapuschong kom inte till användning förrän vid mitten av 1800-talet, något som även var fallet med ett annat nytillskott inom folkligt dräktskick – schalen. Det omtalas från flera håll att kvinnorna använde stora schalar för att skydda sig mot regnet. Från Dalarna finns beskrivet att schalen nästan alltid hängdes över armen vid längre förflyttningar.

Om möjligt undvek man att väta ned sina skinnplagg, som kunde bli mycket hårda och obekväma efter torkningen. Men det fanns undantag, exempelvis regnkragar av skinn. Folkskollärarinnan Ida Johansson från Viken, Upsalstjärn i Värmland, berättar att vallpojkarna som regnskydd använde ett helt kalvskinn, i vilket det togs hål för huvudet. Enligt reglemente av år 1850 använde postiljonerna regnkragar av skinn som arbetskläder.

Ett annat skinnplagg som kunde användas vid regn var förskinnet, ett manligt dräktplagg, modell förkläde med bröstlapp. Bäst skydd gav det om det hängdes på ryggen.

Det dröjde in på 1900-talet innan paraplyet blev en ägodel för var och en.

Landsvägspostiljonernas skinnkragar hade en slitningstid på fyra år. Capens modell har stått sig genom åren, vid cykling i regnväder är den ett utmärkt plagg. Foto Ove Kaneberg.

De som hade råd att följa modet

Avsaknaden av regnkläder gällde alla samhällsskikt – inte heller de bättre bemedlade var särskilt väl rustade mot regn.

Det första egentliga regnskyddet var paraplyet, som slog igenom för både kvinnor och män under 1800-talets förra hälft. Innan dess brukades vanliga ytterkläder vid regnväder.

Den ena handen för att hålla upp paraplyet, den andra för att lyfta kjolen lagom högt ovan vattenpölarna. Bild ur Freja, 1894.

Regnkapporna anpassades noga till modets silhuetter. Exemplet ur Allers Mönster-Tidning 1890 visar en av de mest moderna engelska regn- eller dammkapporna av "vattentätt, prepareradt, skottskt rutigt siden", försedd med av- och påknäppbar kapuschong.

De tidigaste regnkläderna var främst avsedda för männen – som vistades utomhus mer än kvinnorna. En tidningsannons från 1838 visar att "Kautchukappor" (kappor av gummi) redan då fanns att köpa här i Sverige (se s. 65). Men det skulle dröja ytterligare ett femtiotal år innan gummirocken fick ett gott anseende. Den luktade illa, blev klibbig i värme och stel i kyla.

Ett litet utbud fanns även av regnkappor i andra material – impregnerade eller av oljetyg. Men regnkappan kom inte i flitigt bruk förrän senare.

Det var inte vanligt med speciella regnkappor för kvinnor förrän under 1800-talets tre sista årtionden. Tidigare, då paraplyet började användas, blev det liksom parasollet en nära nog oskiljaktig del av kvinnans klädsel vid utomhusvistelse.

Men om en kvinna överhuvudtaget skulle vistas utomhus i regnväder var det, trots det skydd som paraplyet gav, viktigt för henne att tänka på klädseln. Den skulle i viss mån anpassas för regn. Några tips om de mest passande kläderna kunde hämtas i tidskriften Penelope år 1859:

Vi, som äro vanda vid detta klimat, tillåta icke att innespärra oss i våra rum, utan äro utrustade med en ordentlig *regnkostym*... en sådan kostym, vilken i sina enskildheter kan väljas lika smakfullt och passande, som en promenad- eller baltoilett. Det är ett fullkomligt misstag, att under regnigt väder taga på sig någonting gammalt eller urfällt; ty en utnött klänning, en urfälld hatt, ser i alla tider illa ut, men under ett paraply dubbelt så illa som eljest.

Allt från lämplig fotbeklädnad till dito huvudbonad behandlas plagg för plagg. Om ytterplaggen sägs:

...ytterplaggen, vilka i fuktig väderlek bör vara enkla samt av solid beskaffenhet. I England begagnas mycket av damerna regnkappor av samma svarta, glänsande tyg som herrarnas; dessa lämna intet övrigt att önska, dock bör man vidtaga den försigtigheten, att man har en varm schal under dem, emedan de taga köld åt sig, och man annars fryser under dem.

Som ändamålsenlig fotbeklädnad anges gummigaloscher eller kängor av skinn, försedda med höga klackar. De gummigalo-

scher som fanns att köpa tillverkades i Amerika och Ryssland. Senare, år 1890, startade två svenska gummifabriker, Helsingborgs Gummifabriks Aktiebolag och Skandinaviska Gummi-Aktiebolaget, och snart var en omfattande gummiindustri igång. Produktionen kom snart att bli känd för sin höga kvalitet. Andra goda råd som ges i artikeln från 1859 är att hålla upp klänningen från marken, dock inte så högt att byxorna syntes nedan underkjolen, vilken fick vara synlig. Vidare borde flärdfull utsmyckning med broderier och dyrbara material undvikas, då grannlåten lätt tappade formen i fuktig väderlek. En ”fin, lättvävd styvkjol”, lagom kort och väl stärkt, var en passande underkjol. Klänningstyget fick inte bli för tungt i vått tillstånd, då kunde det bli ansträngande för den arm med vilken klänningen hölls upp. I den andra handen hölls paraplyet, vilket gjorde muffen omöjlig att använda.

Senare, från 1870-talet, fanns däremot ett rikt utbud av olika sorters regnkappor för kvinnor. Dolman, en lång rock, var en vanlig modell vars fördelar låg i att den var enkel, med få sömmar och ledigt tillskurna ärmar. Dolmor fanns även för flickor och pojkar. Annonser i dagspressen erbjuder en hel flora av regnkappor, men föredrog man att hellre låta sy eller själv sy sig en regnkappa så kunde även impregnerade regnkappstyger av olika slag köpas.

Tiden präglades av naturromantik. Nu skulle naturens alla skiftningar – i storm, sol och regn – upplevas och det ökade intresset för sport, resor och friluftsliv gav regnkappan en given plats i garderoben för dem som tillhörde samhällets övre, borgerliga skikt. Regnkapporna var i högsta grad presentabla och moderiktiga kläder – men jämförda med vår tids funktionella fritidskläder ytterst opraktiska.

Med bibehållen värdighet kunde nu en dam vistas utomhus i ostadigt väder.

Kläder av oljetyg

De som arbetat på sjön har alltid varit hårt utsatta för vädrets makter. Att pensla olja eller tjära på kläder tillverkade av segeldukstyg eller annat tyg av lin eller bomull, var en metod som sjömännen tidigt använde för att bättre skydda kroppen mot vind och vatten.

De första som mer genomgående använde oljekläder var sjömännen på amerikanska skepp och efter mitten av 1800-talet fick de täta plaggen en utbredd användning till sjöss.

I den egenhändiga tillverkningen av dessa arbetskläder ingick hemligheten med oljeblandningen som penslades på plaggen. Var och en hade sitt recept för att ge oljekläderna de bästa egenskaper. Problemen var nämligen många. Oljetyget luktade starkt, var stelt, tungt och klibbigt och att snabbt kränga på sig kläder som legat ihopvikta var inte alltid så lätt. Vid hårt arbete nöttes impregneringen snabbt av, vilket krävde att man verkligen skötte sina oljekläder med omsorg. Den gamla oljan skulle tvättas ur, så gott det gick, innan plaggen upprepade gånger kunde bestrykas med ny oljeblandning. För att undvika att kläderna klibbade ihop eller självantändes (materialet var mycket brandfarligt), borde oljekläderna förvaras luftigt – vilket inte alltid var möjligt i de trånga utrymmen som erbjöds ombord.

Oljekläderna var täta, vilket gav sjömännen ett gott skydd mot vätan utifrån, men i det hårda arbetet till sjöss innestängde kläderna kroppsvärme och – fukt.

På känsliga ställen skavdes huden lätt sönder av det stela oljetyget. För att skydda huden användes salvor och runt halsen, innanför jackans kant, knöt sjömannen en trasa som halsduk. Denna hindrade även vatten från att rinna in.

Byxorna

Oljekläderna syddes ofta i flera lager och byxorna bestod vanligen av två skikt. Av praktiska skäl var ofta det innersta lagret kortare än det yttre, då gick det lättare att stoppa ner byxbenen i stövlarna. Byxorna var rejält tilltagna för rörelseviddens skull och hade vanligen bröstlapp och hängslen. I annat fall hölls de uppe med en tamp knuten om midjan.

För sjömän och andra som arbetat på sjön har kläder som stått emot väder och vind utgjort en viktig del av utrustningen. Plagg som impregnerats med oljeblandning var täta, och för att de skulle bibehållas var det nödvändigt att sjömannen själv lagade och oljade in plaggen allteftersom de nöttes. Fiskare från Råå fiskeläge i Skåne.

Tröjan/rocken

Fiskare och sjömän behövde stor rörelsefrihet i sitt arbete och de föredrog en tröja av kort modell, utan knappar, att träs på över huvudet. En tamp runt om livet eller mellan benen, fästad vid tröjans främre och bakre kant, höll tröjan på plats i hårt väder.

Johan Edvard Elfving var skeppare på skonertskeppet Hoppet av Länna åren 1913–1925. Hans son, sjökapten Axel Elfving, berättar om den längre typen av rock som fadern använt, att det oftast var kapten eller styrman som använde dessa rockar ombord tillsammans med läderstövlar, som aldrig torkade. Övriga hade byxor och kort rock eftersom de skulle upp i riggen.

Sydvästen

En av de mest funktionella huvudbonaderna i regnväder är sydvästen. Varifrån den fått sitt namn är inte klarlagt, men benämningen kommer sannolikt från det att den gav ett gott skydd mot sydväststormarna. Det var vanligt att skepp som seglade

söderut från våra nordiska farvatten tvingades i närkamp med hårda och seglivade sydvästvindar.

Sydvästens brätten hindrar effektivt vatten från att rinna in vid halsen och ögonen skyddas från stänk. Brättena medger ändå god sikt åt sidorna och hörseln bibehålls bra. Sydvästen fästs med band under hakan.

Oljetyg från fabrik

En industriell tillverkning av oljetyg kom snart igång och den första svenska fabriken, Vargen i Norrköping, startade år 1898.

Så här gick det till vid en av våra första regnklädesfabriker, Grundsunds Oljeklädesfabrik, grundad 1913:

Bomullslärften till kläderna klipptes till på fabriken. Kläderna syddes antingen på fabriken eller av hemsömmerskor, ofta fiskarhustrur. Inoljningen gjordes i flera etapper. Vid den första lades kläderna i ett kar med olja. För att fördela oljan ordentligt i tyget passerade kläderna sedan en vridmaskin. Den överflödiga oljan som pressades ut samlades upp i en tunna.

Därefter hängdes kläderna till "tork". Egentligen oxiderade tyget, dvs. luftens syre bidrog till att det torkade. Vid nästa moment ströks olja på plaggens utsida. Penslingen upprepades två gånger med oxidering efter varje. Risken för självantändning var stor.

Hela processen från den första inoljningen till det färdigimpregnerade tyget tog 9–10 veckor.

Det var noga med kvaliteten på linoljan, som var en huvudingrediens i oljeblandningen. Olja ur den första pressningen av linoljekakorna gav det bästa resultatet.

Kläder av gummi

Samtidigt som oljekläderna slog igenom experimenterades det med ett annat vattentätt material som kom att få stor betydelse – gummi.

Gummi utvanns sedan länge ur träd från amazonområdets regnskogar, men på 1870-talet satsade engelsmän och holländare på plantageodlat gummi i Sydostasien, vilket gav en jämnare gummikvalitet än skörden från Brasilien.

Första världskrigets utbrott framtvingade en större satsning på syntetiskt gummi, en produkt som först utvecklades i USA. Idag är förbrukningen av syntetiskt gummi större än den av naturgummi.

Det var indianer som tidigast tog till vara gummiträdens mjölksaft. Benämningen kautschuk, som varit ett vanligt namn för gummi, kommer från indianernas uttryck "caa-o-chu", vilket betyder "tårar från träd".

England och Amerika blev föregångare inom branschen regnkläder. Det första riktigt vattentäta gummityget framställdes av engelsmannen Charles Macintosh år 1823. Genom att tillföra terpentin kunde han stryka den tunna gummilösningen på ett tyg. Sedan lades ytterligare ett tyg-

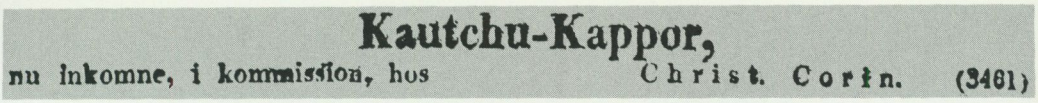

Redan på 1830-talet kunde kappor av gummi köpas i Sverige. Annons ur Götheborgs Handels och Sjöfarts Tidning, 26 november 1838.

skikt på och det hela pressades ihop.

En produktion av regnkappor startade, men än skulle det dröja tills gummits egenskaper blev tillfredsställande. Regnrockstyget tålde inte att utsättas för några större temperaturförändringar; det blev mjukt i värme och sprött i kyla. Solljus var en annan känslig faktor och ett ännu mer påträngande problem var gummits obehagliga lukt.

Amerikanen Charles Goodyear gjorde i många år försök att förbättra gummits egenskaper och han lyckades så småningom finna en bearbetningsmetod som kom att revolutionera användandet av gummiråvaran. Patentet på metoden, som kallas vulkanisering, kom 1844. Det tillföll dock en konkurrent, Thomas Hancock i England.

Gummit blev nu mjukare och följsammare, det klibbade eller stelnade inte i samma utsträckning som tidigare och hållbarheten ökade.

Men trots de markanta förbättringarna hade gummirocken svårt att slå igenom. De välbeställda, som hade råd att skaffa de till en början förhållandevis dyra gummirockarna förhöll sig skeptiska. Rockarna ansågs inte eleganta nog och hade en besvärande lukt. Klagomål framfördes på att man blev blöt inifrån vid användandet, vilket leder oss in på problemen med själva tillskärningen och sömnaden av regnkapporna. Det täta gummimaterialet i sig gjorde inte en tillverkning av regnkappsmodeller med god ventilation omöjlig, men skräddarna som sydde gummirockarna följde det rådande modets figurnära snitt, och det blev följaktligen både varmt och obekvämt att bära en för snäv gummirock. Skräddarna fick goda råd av gummitygstillverkarna, men sömnadssättet anpassades ändå inte till det nya materialet. Nålar användes för att hålla ihop tygskikten under tillverkningen, och det var inte lätt att sy tillräckligt täta sömmar.

För att det vattentäta gummityget verkligen skulle komma till sin rätt tvingades nu Macintosh och Hancock att även ge sig in på själva framställningen av kläderna. Modellerna gjordes rymligare, något som lättare accepterades på 1850-talet, då modet tillät en ledigare stil.

En enkel sorts regnkappa kallas än idag på engelska för "macintosh".

Begreppet impregnering

Vad skiljer då de tyger som impregnerats med oljeblandning eller gummilösning från de som helt enkelt kallas impregnerade tyger? En vävnad kan impregne-

Så småningom erbjöd gummikappor ett förnämligt skydd mot väta. Natur- eller syntetiskt gummi kombinerades med olika tyger, och regnkläder i många olika modeller syddes; från modekappor till praktiska plagg för fiskare. Tiden då gummirocken väckte uppseende för sin lukt var förbi. Ur Dammodebranschen, 1948.

Redan under den hygieniska debatten på 1880- och 90-talet diskuterades de alltför täta regnklädernas inverkan på hälsan. Regnkläder ska stänga vätan ute, men vad händer med kroppens egen utdunstning? Sätten att tillmötesgå kraven varierar, material och modeller utvecklas alltjämt. Dagens modeller sys med goda möjligheter till ventilation. Några firmor lanserar även plagg sydda i material som "andas". Reklambild från Helly Hansen, 1988.

ras mot väta så att den blir helt vattentät eller enbart vattenavvisande. Tätheten i vävnaden beror på hur och med vilka ämnen den behandlas. Om porerna i vävnaden helt täpps till av exempelvis linoljefernissa eller gummilösning, bildas ett i sig vatten*tätt* skikt. Men med det återkommande begreppet "impregnerade tyger" avses vanligtvis tyger som behandlats med kemiska preparat, till exempel kasein, släckt kalk, tvål och ättiksyrad lerjord. Tyget bibehåller då sin porösa struktur, men har blivit vatten*avstötande*.

"Andningens" värde för hälsan

Regnplaggen blev allt bättre. Men i den hygieniska debatten under 1800-talets sista årtionden betonades kraven på plaggens förmåga att släppa igenom den fukt som kroppen avger. Ett tyg med förmåga att "andas" är således ett gammalt önskemål.

Klädselns inverkan på hälsan debatterades livligt vid 1800-talets slut. Det gällde bland annat att uppfylla rimliga fordringar på att

> hindra vattnets inträngande i tygets massa, men dock icke täppa dettas porer så, att den för kroppens hälsa nödvändiga utdunstningen i skadlig mån inskränkes.
>
> Helsovännen, 1893.

Ett företag, Svenska impregneringsaktiebolaget, var i större skala specialiserat inom området. Företagets verksamhet lovordas i en artikel av Doktor Wretlind i tidskriften Helsovännen, 1893.

> Impregneringsmetodens användande för klädesplagg borde därför få anses såsom ett gott medel till förekommande av de hälsorubbningar, vilka kunna bliva en följd av "våta kläder" i synnerhet för militärer, turister, jägare, skolungdom, sportmän m.fl.

Fördelarna med de impregnerade kläderna var många. De blev varken lufttäta, styva, illaluktande eller på annat sätt oangenäma för lukt och känsel.

De var lätta att hålla rena och angreps inte av mal, vilket annars var ett stort problem. De impregnerade regnkapporna kunde sys mycket eleganta och enligt modet, eftersom dessa tyger var mer

England och Amerika var föregångsländer för regnkläder. Annons ur Dagens Nyheter, 1885; impregnerade "Amerikanska regnkappor". Det var inte vem som helst förunnat att skaffa en sådan.

följsamma än de gummi- eller oljepreparerade. De avvek heller inte alltför mycket från vanliga ytterplagg, varför man fortfarande var snyggt klädd även om man plötsligt råkade överraskas av uppehållsväder.

Gummigaloscherna ifrågasattes även i diskussionerna om ventilationens betydelse för hälsan. De bedömdes i likhet med de lackerade stövlarna som förkastliga i och med att de hämmade kroppens fuktutdunstning. Snörstövlar med tjocka sulor eller stövlar med höga skaft ansågs vara de lämpligaste för vått väglag eftersom de skyddade både fot och ben.

Händerna och fötterna behöva bäst beklädnad, ty de äro längst avlägsna från hjärtat (centralvärmeapparaten).

Helsovännen, 1888.

Men argumenten från den hygieniska debatten slog inte igenom i reklamen. De impregnerade tygerna av varierande material lanserades som vatten*täta*, en trots allt eftersträvansvärd egenskap hos ett regnplagg.

Regnklädernas egenskaper varierade således mycket, men det är viktigt att skilja på plaggens användningsområden. Helsovännen, 1888, ger ytterligare en kommentar:

Det gäller förnuftigtvis, att kläda sig icke efter almanackan, utan efter som man vistas inne eller ute och efter väder, väglag och sysselsättning (dvs. stillhet eller rörligt levnadssätt).

Regnplagg av impregnerat ylletyg kunde aldrig motsvara de krav på täthet och slitstyrka som ställdes av riktigt kraftiga regn. Sjömannen fick i sitt slitsamma arbete till sjöss stå ut med att bli våt inifrån i sitt täta oljeställ.

I regn och sol

Tidningsannonser utvisar vilka egenskaper som i olika tider förväntats av regnplagg och vi kan utläsa vilka nackdelar äldre regnkläder har haft.

Egenskaper som "följsamma", "klibb- och luktfria" var argument som följde med olje- och gummikläderna.

Under båda världskrigen, då bristen på gummi avsevärt decimerade antalet regnkappsmodel-

Via postorderfirmor kunde man beställa regnvädersplagg för de mest skiftande tillfällen: En elegant oljerock för damen. Regnvädershatt av blank vaxduk. Engelska gummirockar för herrar till fots eller till häst. Exempel från Paul U. Bergström år 1908, 1917.

ler i detta material, lanserades desto fler regnkappor av impregnerade tyger eller oljetyg. I Åhlén & Holms vår- och sommarkatalog, 1918, sägs:

Regnkappa, svart, är en nyhet som fullständigt ersätter dylika av gummi. Genom sin impregnering fullkomligt vattentät.

Men gummikapporna hade nu uppnått en god kvalité, var populära och jämte oljekläderna oöverträffade som regntäta plagg.

Gummiregnkapporna varierades med olika material, färger och mönster och gummibeläggningen lades på in- eller utsidan, alternativt mittemellan två tygskikt. Med gummiytan synlig på utsidan var det tydligt, till vilket ändamål kappan skulle användas, något som inte alltid framställdes som önskvärt. När så var möjligt har de modeanpassade regnkappornas vattenskyddande funktioner kamouflerats. Regnkläderna skulle vara tillförlitliga i regnväder, men inte skilja sig alltför mycket från normal klädsel. Det var viktigt att se elegant ut mellan skurarna. Ytterligare några ord från Åhlén & Holm:

Genom sin trevliga färg och sitt eleganta utseende verkar denna kappa (regnkappa) som en vanlig sommaröverrock (1912).

Med 1900-talets ökande krav från sport- och fritidsintresserade växte förväntningarna på regnkappornas egenskaper. Med kappan passande för både sol och regn följde en möjlighet att slippa bära extra regnplagg med sig.

En vändbar regnkappa för både regn och uppehållsväder fanns i England redan år 1851.

Många regnkappsmodeller påverkades under krigen av unifor-

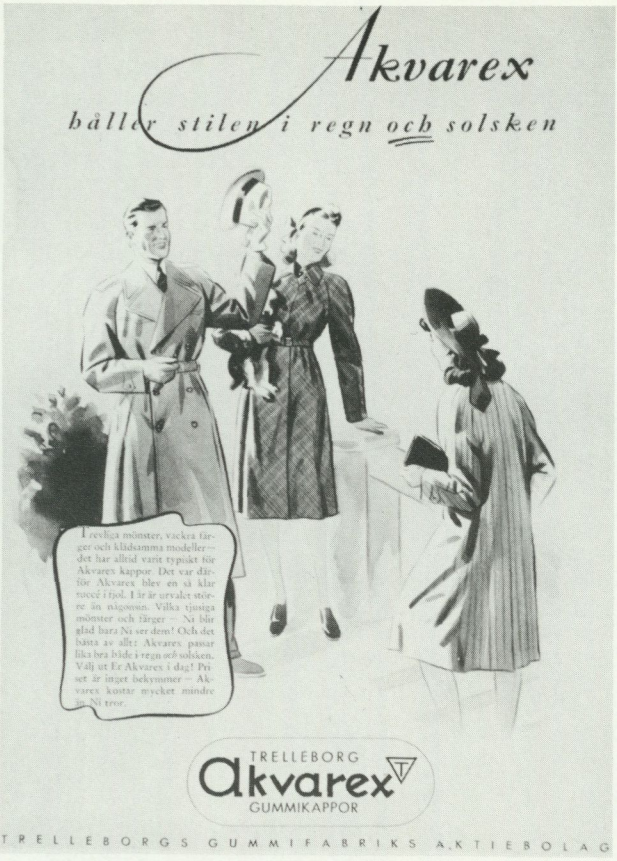

Regnkappor för alla tillfällen. Elegant och välklädd i såväl regn som sol. Regnkappans vattenskyddande funktion har ofta kamouflerats väl. Annons från början av 1940-talet, STIL.

men och trenchcoatmodellen, än idag populär, kom i ropet. Den ansågs till en början vara speciellt passande för de unga.

Jämte de impregnerade plaggen som var vanliga under krigsåren, var oljerocken pålitlig i regn. Särskilt elegant var den i oljat siden.

Som ett annat alternativ fanns kappor av så kallat ballongtyg, dvs. vaxat bomullstyg, men det slog inte igenom i större skala. Ett tidigare exempel på användning av ballongtyg är rockar, funna bland resterna av Andrées misslyckade expedition med luftballong till nordpolen år 1897.

Modeskribenterna klagar under 1920- och 30-talen över regnklädernas tråkighet, trots det växande utbudet av olika regnplagg. Ett exempel ur Svenska Dagbladet 1921 lyder:

Regnplagg har onekligen något trist över sig, själva begreppet är trist. De förefaller – vid ett ytligt betraktelsesätt åtminstone – att vara av en uteslutande negativ karaktär, endast ha till uppgift att förebygga och förhindra, inte att själva göra någon positiv insats i våra personliga skönhetssträvanden. Och de välsignade gamla gummikapporna... kan sannerligen inte beskyllas för att på något störande sätt ha utökat det estetiska inslaget i damgarderoben de senaste par decennierna. Det är rent förunderligt, att inte den utländska konfektionen på regnplaggens område ens tangerats av de strävanden i riktning mot bättre smak och finess, som dock tydligen gjort sig gällande i fråga om klänningar, kappor, promenaddräkter osv. Blott regnkapporna är sig evigt lika – som regnet självt – lika blottade på fantasi, lika odrägliga i sin hopplösa fulhet...

Men ingen kan heller komma och på fullt allvar påstå, att inte en regnkappa *kan* göras både smakfull och klädsam för sin ägarinna.

Regnkapporna skulle istället tillåtas spänna över ett större användningsområde,

...låta dem bli resplagg, bilplagg, promenadplagg, överhuvudtaget kläder, i vilka man ska kunna vistas ute under bar himmel med risk att råka ut för regn men därjämte även med tanke på vackert väder.

Men ibland blev det praktiska och bekväma eftersatt. Exemplet

På väg till avtäckningen av statyn över Karl XIV Johan i Örebro den 12 juni 1919. Nerikes Allehanda skrev samma dag om väderleksutsikterna, att ''....vädret är på fm lagom varmt, ehuru en smula blåsigt... icke alldeles säkert för regn...'' Dagen efter kunde dock NA konstatera: ''men så småningom klarnade det, och solen tog fullständigt herravälde''. En sådan dag var det viktigt att bära en regnkappa som såg snygg ut i både regn och sol. Systrarna Öhlin, bägge i 20-årsåldern, är fotograferade i Södra Bro, Gällersta sn, Närke, av brodern Hans Öhlin.

De slitstarka, vattentäta regnkläderna i galon kom väl till pass som barn- och arbetskläder. Foto Erik Pettersson, Visby, 1960.

nedan är hämtat från slutet av 1930-talet då kapuschongen, ofta löstagbar, blev vanligare. En modeskribent i Stockholmstidningen (1939) uttrycker sin mening:

...för egen del tycker jag bättre om en sydväst än en kapuschong, som ger huvudvärk därför att den alltid stramar över hals och hår.

Plaståldern

På 1940-talet kom färgglada regnkläder, som verkligen kunde pigga upp humöret en regnig och gråmulen dag. De första svenska regnplaggen som tillverkades i det nya materialet plast kom 1945. Den täta plasten var revolutionerande för regnkläderna. Nya vägar öppnade sig med möjlighet att tillverka genomskinliga, skrynkelfria, prisbilliga plagg som lätt kunde få plats i fickan.

Men det var till en början problem även med plastmaterialet. Plaggen ändrade färg i solljus, materialet mjuknade i värme och stelnade och brast i kyla – problem som avhjälptes med tiden. Idag är det möjligt att framställa tyg av plast med de mest mångsidiga egenskaper.

Vissa enkla plastregnkläder hade kort livslängd och priset, som kunde vara lågt, gjorde nu vissa plagg till slit- och slängvara. Plasten höll inte för återanvändning.

Som exempel på återanvändning av regnkläder kan nämnas ett tips ur Allers Mönster-Tidning 1933. Där föreslås att ett kasserat regnplagg kan få nytt liv som foder i en badväska, egenhändigt sydd. Eller, som det berättas från Bohuslän, att barnen brukade åka kana på avlagda oljeställ.

I krävande förhållanden

Det föregående har mest berört regnkläder för stadsvandraren, men låt oss nu övergå till den som utsätts för svårare umbäranden, fjällvandraren.

Regnkläderna sätts här på andra prov och möjligheten att variera regnplaggen alltefter väder och ansträngning är nödvändig. Kläderna kan till exempel förses med nät under det öppna oket på ryggen och vid byxlinningen, reglerbar knäppning vid hals, hand- och fotleder. Andra hjälpmedel är knapp, dragkedja, dragsko eller kardborrband. Ventilationshål med metallförstärkning började användas redan år 1851, en detalj som fortfarande är i bruk.

Kläderna ska vara lätta att ta av och på, inte väga för mycket, vara lätta att tvätta, medge stor rörelsefrihet och lämna utrymme enligt flerskiktsprincipen (flera lager av kläder).

Varje ingrepp i tyget är ett hot mot vattentätheten och detaljer som veck, extra stickningar (sömmar) och infällda tyger som dekoration är sparsamt förekommande i denna typ av regnkläder. Olika färgsättning i plaggets tillskurna delar ger däremot variationsmöjligheter.

Regnkläder ämnade för jakt medger inte någon större variation i färgvalet. Här ska plaggen oftast bidra till att kamouflera bäraren i omgivningen. Ett un-

dantag är de färgglatt klädda som går drev (de driver fram djuren mot jägarna).

Gummistövlar är idag en självklar del av den utrustning som bör tåla större påfrestningar i regn.

Barnkläder

Regnkläder för barn är speciellt efterfrågade i Sverige, mycket beroende på att de barn som vistas på daghem leker utomhus åtminstone en gång om dagen oavsett väder.

Under 1950-talet satsades det på funktionella barnkläder – och den så kallade galonbyxan kom i ropet. Samma hängselbyxmodell finns än idag, men sedan några år även i det nya, lätta och mjuka plastmaterialet polyuretan. Tester vid daghem visar att barnen föredrar dessa regnplagg, de är inte lika stela som galonkläderna och ger större rörelsefrihet.

Galon, som egentligen är ett firmanamn, Galon AB, kom med sin produkt något år efter den första plasten. Galon är ett slitstarkt material av PVC (polyvinylclorid) – belagd bomullsväv.

Yrkeskläder

Numera finns många specialtillverkade arbetskläder, varav ett exempel är regnplagg för oljeplattformsarbetare. Dessa kläder är oljebeständiga (plast reagerar annars för olja), flamhämmande (svåra att antända) har fluoriscerande färger (till hjälp att hitta nödställda vid olyckor) samt är tillverkade av relativt tjock, smidig plast som värmer något.

Övriga sport- och fritidsplagg

Även inom sportområdet specialdesignas regnplagg för olika syften. Några områden är regnkläder för segling, cykling, MC-åkande, golf, jakt och fiske. Andra sorters regnplagg för fritidsbruk ansluter till "joggingmodet". Plaggen är ledigt tillskurna för god rörelsevidd och ventilation – modell träningsoverall med kapuschong – och finns i de mest skiftande färger. Dessa regnkläder används nödvändigtvis inte enbart i regnväder, utan även som daglig dräkt.

Vi har idag många olika sorters regnplagg att välja på och det är kanske inte utan anledning man använder talesättet "det finns inget dåligt väder – bara dåliga kläder".

Solen spricker fram. Foto Karl-Einar Löfqvist.

Detta är den tidigaste kända bilden av en svensk brud. De viktigaste bruddtillbehören är kronan, bältet och handklädet. Den tyske resenären Augustin von Mörssberg berättar i ord och bild om detta bröllop från nordvästra Skåne 1592: ”bröllopet var märkligt att skåda, särskilt då bruden var iklädd kjortel och tröja i blått, översållad med små delvis förgyllda silverbleck i form av allehanda blommor, rosor, stjärnor och symboler”. ”Hon bar vidare ett brett bälte i rött, likaledes försett med allehanda ting som bjällror, även klockor påsydda runtom. Huvudet var sällsamt utstyrt, ja det riktigt glänste.” Foto ur Rig 1973.

ANN RESARE

Och bruden bar...

Ann Resare, fil.kand. och föreståndare för Skansens klädkammare.

Om brudklädsel genom tiderna

Brudskruden har alltid varit något mer än vanliga festkläder, eftersom bröllopet är ett högtidligt, nästan officiellt, framträdande.

Bröllopet var den största händelsen i en kvinnas liv. Det var viktigt att bli gift. En ogift kvinna hade låg status. Bruden utmärkte sig genom en annorlunda, ofta överdrivet pyntad klädsel. Men det som framförallt karaktäriserat den svenska bruden är hennes huvudprydnader: kronan, kransen och slöjan.

Brudkronor har varit i bruk i Sverige i minst 400 år. En så lång tradition finns inte i något annat land. Kronan är en symbol för jungfrudom. Olaus Magnus beskriver redan 1555 ett bröllop "där bruden bär krona som ett tecken på obefläckad dygd i likhet med den Heliga Jungfrun".

Kronan ägdes av kyrkan och de som skulle gifta sig fick betala en avgift för att låna den. Om det visade sig att kronan använts av en icke behörig brud, fick brudparet böta, för att få kronan "putsad". Många tog medvetet denna utgift, eftersom gravida brudar annars utmärktes på olika sätt i sin brudklädsel och kom att framstå i dålig dager.

Bruden har sedan medeltiden också burit en *bröllopskrans* på huvudet, ofta i kombination med kronan. Kransen var liksom kronan ett kyskhetstecken. Den gjordes av levande eller konstgjorda blommor. Brudkransar av ädelmetall fanns även att låna i kyrkorna. Dagens blomdiadem kan på sätt och vis ses som en efterföljare till dessa uråldriga kransar. Under 1800-talet gjordes kransar och diadem av orangeblommor av vax eller levande myrten. Orangeblomman symboliserade fruktbarhet och myrten kyskhet.

Slöjan, som är ett utmärkande drag hos dagens brudar, kommer först in i modebilden på 1800-talets början i och med empirens hårmode.

1500-talsbröllop

Att ett bröllop redan på 1500-talet betraktades som en viktig händelse ser man t.ex av räkenskaper från 1564 då Gustav Va-

sas dotter Cecilia gifte sig. Hennes brudklänning var helt översållad med pärlor.

Vida kjortlar hade hon av gyllenduk, gyllenatlas, damast, tenetebrunt (askfärgat) siden och sidenkamlott pälsfodrad och rikt besatta med emaljerade guldstift. Tre överkjortlar voro av karmosinfärgat sammet, och en överkjortel av violbrunt sammet, alla fodrade med dyrbara pälsverk. Dessutom hade hon underkjortlar av röd sidenatlas, försedda med sammetsbräm, skört, falska kjortlar av siden m.m.

Dessutom ingår i beskrivningen en lång lista på smycken i hennes hemgift. Det är bl.a. hängsmycken med diamanter, rubiner och pärlor samt ett guldbälte med 21 emaljerade knappar, som också var prydda med diamanter och rubiner.

Förnäma renässansbrudar var prydda med mängder av smycken som halskedjor, kors och brudbälten. Man trodde att guld och ädla stenar skulle skydda dem mot onda makter. Bröllopsdagen var den farligaste dagen i en kvinnas liv och hon måste vara försiktig. Men smycken var naturligtvis också ett mått på brudens ekonomiska status. Denna lust att visa upp sig i all sin prakt går sen i arv till senare seklers brudar.

En bild från Skåne år 1592 visar en brud i blå klänning, som är översållad med metallbokstäver. Den hålls samman med ett brett rött skärp med silverbeslag. Brudens hår är utslaget och en stor metallkrona vilar på huvudet. Hon visar hur mycket grannlåt en brud kunde låta sig kläs i.

I handen håller hon en näsduk eller ett handkläde. Det var ett viktigt brudtillbehör som hade ceremoniel betydelse vid vigseln.

Hennes utslagna hår, som når till midjan, är iögonfallande. På bröllopsdagen var det sista gången en flicka fick visa sig med utslaget hår. Håret ansågs ha en erotisk lockelse och skulle därför inte visas för andra män efter bröllopet. Dagen efter bröllopet skulle bruden sätta på sig frumössan och ha håret dolt.

1600-talsbröllop

Medeltidens och renässansens stora brudkronor krympte under 1600-talet och fick formen av "prinsesskronor". Även de överdådiga smyckeuppsättningarna försvann. Men man hade fortfarande stora bröllopsfestligheter, i många dagar, med mycket folk, precis som under tidigare århundraden.

I de allra förnämsta kretsarna förekom vita bröllopskläder. I den engelske diplomaten Whitelocks dagbok noteras att det adliga brudparet Horn-Sparre båda var klädda i vit taft, då de gifte sig 1654. Brudgummens kläder var dessutom rikt broderade med guld och silver. Den vita färgen betecknar här snarare att det är ett förnämt brudpar, än att det skulle vara speciella vita kläder till bröllop.

När italienaren Lorenzo Magalotti beskriver ett svenskt bröllop 20 år senare, (1674), säger han:

Bruden på väg till kyrkan. Ur Lorenzo Magalottis reseskildring, Sverige under år 1674. Bruden är klädd i en klänning med hårt åtsittande liv och draperingar på höfterna. På huvudet bär hon en liten ”prinsesskrona”.

Bröllop firas med stor ståt, även hos borgerskapet. Det går till så att man tillsammans tågar till kyrkan. Alla släktingar gå två och två; först kommer brudgummen, och på hans högra sida går prästen. Bruden bär krona på huvudet. Brudparet faller under vigseln på knä; kvinnorna stå på brudgummens sida, männen på brudens. Över de båda hålles en päll, under det prästen läser brudvigseln och överlämnar ringen.

Magalotti ser med en utlännings ögon på denna ceremoni och det han lägger särskilt märke till är att bruden bär en krona. Detta är något han inte känner till från kontinenten. På hans teckning ser man att bruden är klädd i en elegant klänning med hårt snörliv som går ned i spets fram och att kjolen har stora draperingar på höfterna. I handen bär hon en solfjäder. Solfjädern är vid denna tid en vanlig dräktdetalj i förnäma porträtt och har ingenting direkt med bröllopsdräkten att göra.

1700-talsbröllop

När man kommer till 1700-talet finns mycket material, som berättar om brudskrudar. Från denna tid kan man få en bra uppfattning genom beskrivningar i ord och bild och genom bevarade dräkter.

På 1700-talet gifte man sig enklare än under barocken. De extremt stora bröllopens tid var förbi.

Under mottot "Och the to, skal wara Ett" (Och de tu skall vara ett), står ett brudpar och håller i en ring. Denna bild finns på en brudbänk från Kyrkefalla i Västergötland. Av brudparets modedräkter att döma bör målningen vara från omkring 1750. Bruden bär en bred styvkjol med draperingar över höfterna. Snörlivets hårda pansar och spetsiga form följer modet från årtiondena kring 1700-talets mitt. Den generösa urringningen och perukens form bestyrker denna datering. Bruden bär en liten nätt krona av "prinsessmodell". Brud och brudgum bär dessutom handkläden.

På Nordiska museet finns två brudpars dräkter från 1764 bevarade vilket ger ett intressant jämförelsematerial (Se s. 85.). En är den brudgumsdräkt som greve Nils Bonde av Björnö bar. Den består av rock, väst och byxa sydda av mönstrad sammet med avpassad mönsterbård i rockens framkant. Den är helt gjord enligt tidens franska smak. Hans brud Anna Christina Flemming bar en dräkt av brokad, sydd i robe och kjol med utbyggnad över höfterna. Den har spetsar vid ärmarna – s.k. engagenter och falbola – en veckad bred remsa, som kantar den öppna rokokoroben och kjolen. Även denna är gjord enligt tidens rådande mode. Möjligen är brudens dräkt något mindre påkostad än brudgummens. Båda representerar ändå något av det elegantaste som kunde åstadkommas vid denna tid och bröllopsståten visar det adliga parets ställning i samhället.
De dräkter som det borgerliga

brudparet August Alströmer och Anna Margareta Sahlstöm gifte sig i samma år har förvisso en enklare karaktär. Framförallt gäller det brudens klänning som är sydd med kofta och kjol, vilket måste uppfattas som en enklare modell än den förra. Materialet i brudklänningen är vitt atlassiden. Brudgummen har ett mönstrat sidentyg i hela sin dräkt.

En kontrast till dessa modedräkter är den svenska nationella dräkten, som infördes av Gustav III år 1778. Ett exemplar av den s.k. allmänna dräkten finns på Nordiska museet. Den användes som bruddräkt 1780 och är sydd av svart vattrat siden. Den bars av Sofia Lovisa Brück, då hon gifte sig med sockerbruksidkaren Christian Dybeck i Stockholm. De var ett borgerligt par. I detta fall är det inte tal om ett fritt val av brudklänning utan bruden bar den av konungen påbjudna dräkten, som bestod av "råck och kjortel".

Det finns alltså olika typer av brudklänningar bevarade från 1700-talet . De är blommiga, enfärgade vita eller svarta och överensstämmer med den vanliga modedräkten. Bruden skaffade sig en klänning till bröllopet som hon sedan fortsatte att använda vid andra festliga tillfällen. Brudparen demonstrerade sitt välstånd genom sin elegans och visade upp dräkter som stämde överens med deras sociala status.

På en fransk modebild från 1778 (Galerie des Modes) bär bruden en bukett av orangeblommor i håret och en annan vid axeln. Det är hennes kännetecken på att hon är brud. Denna modebild visar hur traditionen med konstgjorda blommor börjar. Det är framförallt orangeblommor – små vita apelsinblommor och knoppar – som förknippas med bruden. Dessa kommer sedan att bli viktiga element i hela 1800-talets brudklädsel.

På andra franska bröllopsbilder från denna tid ser man att det är brudgummen som bär blommor i handen.

1800-talsbröllop

När man kommer in på 1800-talsmode finns det rikligt med uppgifter om bruddräkten. I och med empiren blir modet ljust och lätt. Slöjor och fjädrar pryder håret. Det är ur detta mode som vår idealbild av bruden kan skönjas.

Det tredje elementet som är så typiskt för "bruden" – slöjan – kommer in i modebilden. Först bara som små spetsarrangemang som underlag för konstgjorda blommor men på 1830-talet växer slöjorna ut till stora tylldraperingar. Slöjorna är ofta gjorda av silkestyll med trädda mönster eller också sammansatta av spetsar.

Den vita färgen – oskuldens färg – fanns inte bara i brudklänningar utan även i dop och konfirmationsdräkter. I borgerliga kretsar anpassades konfirmationsklänningen till det rådande ljusa empirmodet. När mörkare färger blev högtidsfärger vid

I och med empiren kom den vita färgen in i modet och den blev också brudarnas färg. 1823 publicerades denna bild av en brud med vit klänning, spetsslöja och vita orangeblommor i håret i månadsskriften Magasin för Konst, Nyheter och Moder.

Augusta Linge, född Visbur, stod brud 1897, klädd i vit tidstypisk klänning med hårt snörd midja, fårbogsärmar och långt släp. Hon bar vit tyllslöja med diadem av orangeblommor och en lång slinga av orangeblommor även på klänningen.

1800-talets mitt blev konfirmationsklänningen svart. Impulser, möjligen från utlandet, påverkade konfirmationsmodet omkring 1900 och då blev klänningarna vita igen.

Eftersom man eftersträvade att bruden skulle bli så otroligt grann, så lånade man utsmyckningen från andra. Ofta var det prästfrun som stod till tjänst med hela bröllopsståten men även herrgårdsfruar bidrog till att göra brudarna så fina som möjligt genom att låna ut sina egna smycken.

Märta Helena Reenstierna, Årstafrun, ger i sina dagböcker tidstypiska skildringar av bröllop på och intill Årsta gård, söder om Stockholm. Hon ordnar själv flera bröllop för sina underlydande. Det var en oskriven lag att husmodern skulle göra det. Bröllopet var den stora kontrasten mot den grå vardagen. Brudens klädsel skulle vara överdådig. Man har ofta sagt att bruden fick vara drottning för en dag. Årstafrun lånade ut kläder och smycken, ordnade kronor av myrten och tog en mycket aktiv del i själva påklädandet. Hon begav sig också själv iväg för att beskåda andra bröllop. 1793 beskriver hon hur "22 par bondfolk sammanvigdes" på en gång på Drottningholm. Hon noterar att av dessa var 21 svartklädda. Den enda avvikande var en 64-årig brud i en brokig taftklänning.

En annan gång är hon själv bjuden på bröllop mellan revisor Nils Johan Vesterstråle och Mlle Maria Ulrika Zimmerman.

Brudparet voro båda granna och mycket muntra. Bruden hade en superb Linong klänning med sydd bård och en girland ovanför bården utav utklippta vita blad av Sidensars. Under var vitt sidensars. En bröst bukett av artificiella törnrosor, breda guldkedjor till skärp, collier och en ruta på ryggen, brillant halsband, örhängen och ett par aigretter på huvudet samt stor grön krona och krans.

Året är 1802 och detta bröllop äger rum i en borgerlig miljö, där empirens hela modeförändring slagit igenom: ljus klänning, fjädrar i håret, krona och krans av myrten.

År 1804 berättar Årstafrun att hennes guddotter och en kökspiga bar svarta klänningar vid bröllop på Årsta gård. År 1809 hade en annan kökspiga svart taftklänning medan det 1813 uppenbarar sig en tredje kökspiga i vit brud-

I Stockholm kunde man vända sig till Borgerskapets änkehus för att få hjälp med brudklädsel. Detta är en detalj ur en av Josabeth Sjöbergs målningar från omkring 1800-talets mitt. Man ser brudkläderskan som provar myrtenkronan på slöjan. Kransen som egentligen skall sättas på först ligger kvar på toilettbordet. Foto Stockholms Stadsmuseum.

Brudklänningar följde det gängse modet och växlingarna noterades i internationella och svenska modetidskrifter. Bruden bär vit krinolinklänning, slöja med diadem av orangeblommor och vit brudnäsduk. Ur Journal du Monde Elégant från 1855.

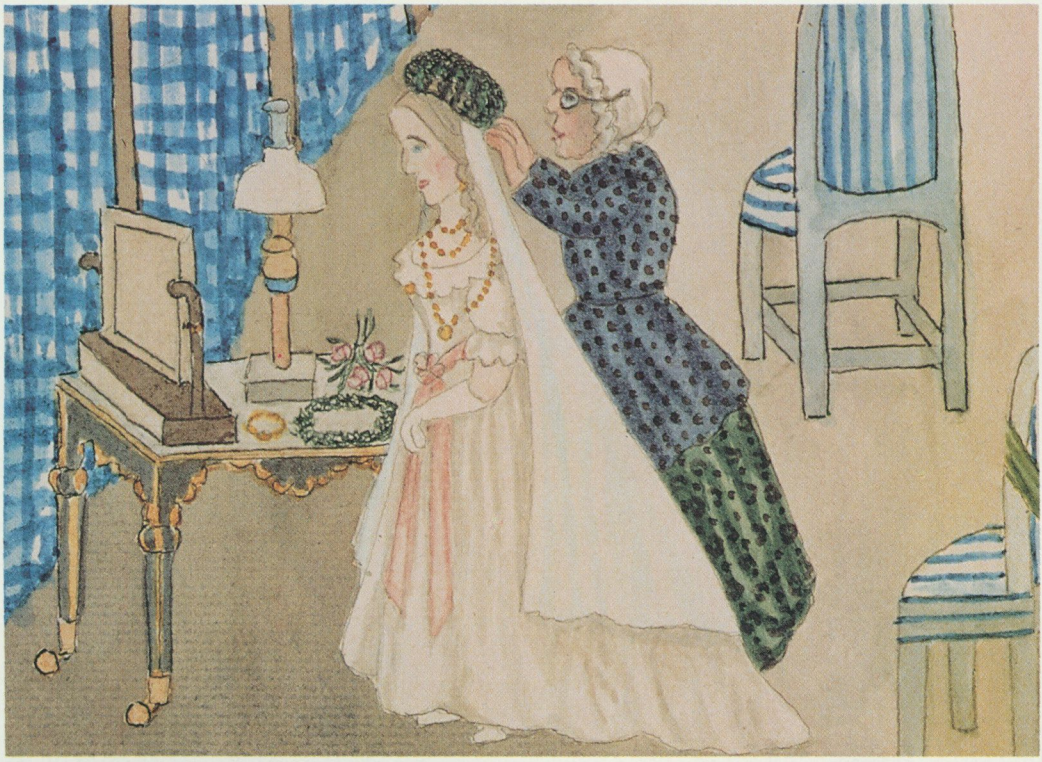

Bilden finns på en kyrkbänk från Kyrkefalla sn i Västergötland. Brudens klänning är typisk för 1750-talets elegantare mode. Se även s. 80. Foto Skaraborgs Länsmuseum.

Det romantiska bröllopet, där bruden bär vit klänning, krona och slöja kommer tillbaka på 1980-talet. Man kan hyra eller köpa brudklänning i specialaffärer. Foto Birgit Bränwall.

klänning. Vid ett bröllop 1827 hade en kökspiga åter en svart klänning på sig. Eftersom detta är en övergångstid mellan äldre tradition där man bär svart och det nya modet som föreskriver vitt, så är Årstafruns iakttagelser intressanta.

En liknande berättelse från samma tid, 1825, sedd med Fredrika Bremers systers ögon, visar hur en Stockholmsflicka uppfattar ett bröllop i Österhaninge.

Under sommaren anmälde sig inte mindre än 5 bonddöttrar på godset som ville bli klädda till brudar och vigas på Årsta.

– – –

Därefter påtogs brudklänningen. Det var en av min mors avlagda svarta sidenklänningar, som förlorat sin forna fraicheur och nu var upputsad samt garnerad nedtill med en bred guldgalon. Kring ärmarna, som i två puffar räckte ned på halva armen, voro prydliga svarta spetsar rynkade, alldeles som man ser på gamla porträtt. En *berthe* eller rynkad krage av svarta spetsar sattes på klänningen omkring halsen och en stor bukett av levande blommor från orangeriet fästades på brudens bröst. Två à tre pärlband hängdes omkring halsen och en guldgalon omgav livet såsom skärp. Men det kosteligaste var att vid detta skärp fästades alla fästmannens presenter: alltid en svart silkeshalsduk, en eller två bomullshalsdukar, ett med kulört garn broderat vitt huvudkläde och ett eller två par handskar. Detta allt hängde rakt ned på brudens klänning, så att kroppen såg ut som ett vandrande klädstånd, men huvudet som om det tillhörde en drottning i forna dagar. Psalmboken, vilken även hörde till fästmannens presenter, höll bruden i vänstra handen tillika med en vit näsduk, som var så stor att den hängde ned som en handduk.

Klänning på specialgjord docka, utställd på Stockholmsutställningen 1897 som reklam för Augusta Lundins modeateljé. Foto Eva Aspelin och Birgit Brånvall.

Dessa vigslar ägde rum på herrgårdar med prästen som vigselförrättare. Man gick under denna tid inte till kyrkan för att bli vigd. Inte heller kyrkkronor användes utan man övergick till myrtenkronor. Dessa kompletterades med myrtenkrans eller konstgjorda blommor som fästes ovanpå slöjan.

Eftersom empiren innebär en så påtaglig modeomvälvning är det intressant att ur de samtida berättelserna se hur modet tas upp i olika samhällsklasser. Modeförändringarna går vanligtvis långsammare i lägre samhällsklasser men just när det gäller brudstassen, som man av hävd lånat från någon annan, kan alltså förändringar upptas snabbare.

Den vita bruden med krona, slöja och hårprydnader, som vi fortfarande ser som idealbruden, kommer alltså från modet vid 1800-talets början. Man kan följa idealbilden fram till våra dagar. Det är egentligen bara själva klänningen som blivit utsatt för modets förändringar. De välsituerade excellerade i eleganta vita kreationer. Men samhället var skiktat och de lägre klasserna behöll den svarta färgen i sina högtidsplagg hela 1800-talet igenom. Bland hantverkare och i lägre borgerliga kretsar skaffade sig bruden den svarta klänning, som skulle bli hennes finklänning resten av livet. Av naturliga skäl finns få av dessa klänningar bevarade. De är helt enkelt utslitna eller omsydda. Från 1800-talets senare del finns desto fler bröl-

När konstnären Julius Kronberg gifte sig med Ellen Scholander 1887 bar hon en reformklänning, som han hade ritat. Den var uppseendeväckande enkel och saknade åtsittande liv och utstående turnyr.

lopsbilder bevarade. Brudarna bär vit slöja och myrtenkrona till sina svarta klänningar. Svarta klänningar förekom in på 1920-talet.

Av de vita klänningarna finns många bevarade i sin helhet. De har endast använts vid bröllopet och sedan lagts i en ask med slöja, skor och bukett. Klänningarna är gjorda av utsökta material. På 1800-talets början var de av bomull, silkesflor eller silverskir. Vid 1800-talets mitt har tygerna fått en tyngre karaktär och består av sidenrips, moiré, tarlatan och taft. På 1880- och 90-talen använder man yllemusslin, alpacka och sidenatlas. Gemensamt för dem alla är att de är gulvita snarare än vita.

Från 1800-talets mitt spreds modet snabbt i och med att modetidningar utkom regelbundet även på svenska. Mönsterarken som medföljde var viktiga för att sömmerskorna skulle kunna följa modets svängningar och för att kunna skapa de komplicerade klänningar som krävde draperade tyger. På 1870-talet kom turnyren och det prinsesskurna modet. Då fick brudklänningen inte vara urringad längre utan den sedesamt höghalsade och långärmade brudklänningen blev stilbildande.

Vid denna tid började bruden bära en bukett i handen istället för psalmbok och brudnäsduk.

Reformdräkt

Under perioden 1830 till 1890 var den modemedvetna kvinnan alltid insnörd i hårt snörliv. Många läkare försökte göra kvinnorna uppmärksamma på hur skadligt detta var. Kvinnorna led ofta av "snörlever", dvs. direkta skador av snörliven på levern. Med Ellen Key i spetsen skapade

"Det ansågs som en onödig flärd att vara vitklädd". Lantbrukare Karl Olsson gifte sig omkring 1902 med Maria, som var dotter till en smed i Höganäs. Foto Lundh, Höganäs.

en grupp intellektuella kvinnor Dräktreformföreningen 1886. De ville göra en genomgripande reform av kvinnodräkten både till vardags och fest. När Ellen Scholander skulle gifta sig med den kände konstnären Julius Kronberg 1887 bar hon en dräkt som brudgummen hade ritat åt henne. Både bruddräkten och skisserna finns bevarade på Nordiska museet. Dräkten är sydd av vitt kläde och har en lös tunika över en klänning. Den skiljer sig från det

gängse modet genom att den varken har turnyr eller snörliv. Det var modiga kvinnor som bröt med det rådande modet och trotsade det allmänt accepterade. Det var endast ett fåtal som vågade uppträda i de praktiska reformdräkterna. Ännu mer utmanande måste det ha varit att t.o.m. låta sig vigas i en så avvikande utstyrsel som Ellen Scholanders.

1890-tals brudar berättar

Från 1800-talets senare del finns det många berättelser om hur man valde sina brudklänningar. Här får Johanna Ottilia Boye f. 1870 berätta om sitt bröllop 1894. Hon var hembiträde hos överstelöjtnant Fredrik Filip Hazelius.

Men jag lät en sömmerska sy min bruddräkt. Det var så det, att herrn hade avlidit i januari och då hade jag fått en slant till en ny klänning av honom. De pengarna tog jag till min bruddräkt. Den blev av svart ylletyg och riktigt fin tyckte jag att den var. Man valde mycket svarta tyger till bröllopskläder förr, för att kunna få desto mer nytta av dem. Och min bruddräkt använde jag länge sedan till finklänning. Den var riktigt stark, enkel men bra.

Och brudbukett hade jag också må tro. Den var enkom beställd hos trädgårdsmästarn och bestod av ett flertal enkla blommor. Invirad i ett vitt papper med pappersspets var den och fin värre, tyckte jag. Jag sparade den länge tillsammans med krona och krans, men till slut gick den sönder och blev till stoft.

Krona och krans av myrten hade jag. Det var min svärmor som hade en myrten och den skickade hon till att binda av. Även kronan och kransen sparade jag länge, men de förstördes ju av tidens tand, men själva ställningen till den användes av min dotter då hon gifte sig.

Vi gifte oss en söndag efter aftonsången. Den dagen var det tre brudpar i Hedvig Eleonora kyrka, och alla brudparen hade svarta kläder ungefär som vi. Min man hade bonjour och hög hatt och en blomma i knapphålet.

En annan stockholmskvinna, Siri Lindståhl berättar om sin systers bröllop som hon var med om på hotell Pelikan 1887. Man höll ofta bröllop i någon större lokal när det var trångt i hemmen.

Och bruden hade svart sidenripsklänning. Det var en gåva av fästmannen – kostade sina modiga 150:– kronor! Och själva Augusta Liljedahl, Mosebacke torg 14–16, storsömmerskan på Söder, sydde den. Och tre alnars släp, som kunde knäppas dän, var det, långa ärmar, och hela våder som hängde. Och så fjädrar både härsan och tvärsan! Ja, hon var fin! Och så hade hon "balajös" – en skoning av spetsar på kjolfållen. Bruden hade vidare långa vita skinnhandskar, krona av myrten med orange i, broderad tyllslöja, svarta låga skor och en broderad och fin brudnäsduk. Den där näsduken var det vanligen någon tärna, som förärade bruden.

– Hur såg brudbuketten ut?

– Jo, först var det papper om "handtaget", sen var det sirat med tyll och spetsar, klätt över då... och sen långa band av moiré, på vilka det stod brudparets förnamn och datum för bröllopet. Buketten förvarades alltid – min syster fick den med sig i kistan, när hon begravdes. Det var allmän sed att förvara brudbuketten, vanligen lade man den i en ask, omvirad med silkespapper och försedd med påskrift.

I Storkyrkan i Stockholm gifte sig dessa fem brudpar omkring sekelskiftet. Fyra av brudarna bär svarta klänningar medan den femte bär vit. Alla har myrtenkronor och långa vita slöjor. Färgen på brudklänningen berodde på var och ens ekonomiska möjligheter. Foto ur Gerhard Magnusson album 1901–1921. Stockholms Stadsmuseum.

Brudskådning

Det var ett stort folknöje, både i städerna och på landet, att ropa ut brudparet på bröllopskvällen för att få se på bröllopsståten. Folkhopar samlades för att titta på brudens kläder och fälla kommentarer om de nygifta. Detta gällde i alla samhällsklasser och det var ett sätt för utomstående att få se klädprakten på nära håll. Det fanns också en mer officiell uppvisning av brudparet i kyrkan, som kallades för att ”ståta brud”. Då visade den nygifta frun upp sig i sin ”ungmorsdräkt med fruhätta”. Detta skedde vanligen söndagen efter vigseln och var särskilt viktigt om vigseln hade skett i hemmet. Seden att ”ståta brud” var ett sätt för de nygifta att markera sin nya status. Så sent som på 1930-talet lär seden fortfarande varit i bruk på Gotland. När tidningarna började publicera bilder på brudpar

Brudklänningen anpassade sig till det rådande klänningsmodet på 1920-talet. Kjolen blev kort. Släpet var långt. Slöjan fästes långt ner i pannan med krans av orangeblommor. Prinsessan Astrids bröllop 1926 var förebild. Foto från kapten i kustartilleriet Emil Cederlöf och fröken Gerd Wiboms bröllop 1927.

behövde man inte längre visa sig på samma sätt i kyrkan.

Fotoateljéernas bildarkiv är guldgruvor om man vill studera brudklänningarnas växlande mode. Att låta sig förevigas i sin brudstass har varit självklart för hög och låg alltsedan 1800-talets slut.

Kungliga bröllop

Många kungliga bröllop hölls vid 1800-talets slut och kungligheternas dräkter blev i hög grad stilbildande även för andra. Den kungliga ståten var naturligtvis i en klass för sig men klänningsmodet var något som alla försökte efterlikna.

Den tyska storhertigdottern Viktoria förmäldes, som det heter i kungliga kretsar, med kronprins Gustav, senare Gustav V, år 1881. Hennes turnyrklänning hade den då moderna prinsesslinjen och var översållad med orangeblommor.

24 år senare förmäldes deras son Gustav Adolf, senare Gustav VI Adolf, med den engelska prinsessan Margareta. Hennes brudklänning var sydd av vit spets och fodrad med vitt siden. Både slöjan och klänningslivet var prydda med vita orangeblommor. När den svenska prinsessan Astrid gifte sig med kronprins Leopold av Belgien 1926, utbröt en veritabel Astridfeber, som gällde både klänningsmodet och arrangemangen kring bröllopet.

På 1920-talet kom det korta modet i brudklänningar, precis som i det övriga modet. Klän-

ningarna blev knäkorta, säckliknande och utan ärmar. Bältet sattes ner på höften. Släpet, som ofta var långt, fick fästas på skuldrorna. Slöjan drogs ner i pannan och hölls fast med en krans eller ett diadem av konstgjorda blommor.

De stora modehusen i Paris och London sydde naturligtvis även brudklänningar. Deras mannekänguppvisningar avsluta-

des då som nu alltid med en brud, som kom som den festliga slutklämmen.

Nya material användes på 1900-talet. På 1910-talet kom chiffongen. Under 1920-talet använde man mycket silkestyll och silkessammet. På 1930-talet lanserades slankiga sidenmaterial som satin-fleur, 1940-talet bidrog med konstsiden och efter 1950 kom en hel rad syntetmaterial.

1930- till 1950-tal

Den konventionella klädseln för brud och brudgum var hellång klänning och frack. De var borgerliga högtidsplagg med starkt socialt symbolvärde. Till den långa klänningen bar bruden krona och slöja. Det kunde vara en guldkrona, som antingen lånats från kyrkan eller från guldsmedsaffären. Myrtenkronor gjordes av blomsterhandlaren. Brudbuketterna har haft en dominerande roll under hela 1900-talet. Under 1930- och 40-talen var de stora och pampiga, bundna av spretiga blommor, som gjorde dem långsmala. Först mot slutet av 1950-talet blev buketterna enklare och rundare till formen.

Under 1940-talets kristidsår kunde det vara svårt att få tag i tyg och därför förenklades brudklänningarna. Ofta vigde man sig i dräkt och hatt. De stora bröllopen ersattes med förmiddagsbröllop.

På 50-talet började man använda aktuella modeklänningar vid kyrkbröllop. De var vita men inte nödvändigtvis långa. Om bruden var gravid var det fortfarande på 50-talet opassande att bära krona. Den ersattes då av diadem av blommor.

1960- till 1980-tal

En etikettsbok från 1964 visar hur man borde bete sig. Man skiljer på olika typer av vigslar.

Vid borgerlig eller kyrklig vigsel i all enkelhet bör bruden bära dräkt eller mellanklänning med hatt (vilken behålles på) samt handskar. Gärna en blomma på dräkten eller en mindre brudbukett.

– – –

Vid stort kyrkbröllop är klädseln högtidsdräkt. Bruden bär bruddräkt med handskar och brudbukett.

– – –

Några allmäna regler för klädsel vid bröllop: Brudklänningen, som oftast är vit bör inte vara djupt dekolleterad, en sedesam urringning och (gärna långa) ärmar är på sin plats. I regel är brudklänningen hellång, men det förekommer även korta. Till bruddräkten hör vita handskar, och vänster ringfinger sprättas lämpligen upp i förväg. Till "riktig" brudklädsel bärs vanligen slöja under krona eller diadem, något blomarrangemang eller dylikt.

– Under 1960- och 70-talen var bröllopsståten på väg att försvinna för gott. Samboförhållanden etablerades och det var omodernt att gifta sig. I den mån man gifte sig gjorde man ingen stor affär av det. Det var borgerliga vigslar och diskreta kyrkvigslar. Det var en angelägenhet för brudparet och deras närmaste. På 1960-talet försvann alla "måsten" och konventionella etikettsböcker, som den ovan citerade,

började föraktas. Brudar klädde sig utan konvenansens alla regler. Både kort-korta klänningar och shorts förekom i kyrkan.

Gröna vågen bidrog till att bruden ofta valde att gifta sig i folkdräkt. Brudgummen kunde samtidigt vara klädd i kostym.

Men trenden vänder under 1980-talet, kanske påverkad av kungahusets bröllop under 1970-talet, då prinsess- och kungabröllop sändes i TV och verkligen nådde ut till folket. Alla modedetaljer diskuterades intensivt i veckopressen och det var svårt att inte ryckas med av den bröllopsyra som skapades kring de kungliga bröllopen.

Under 1980-talet började ungdomen att satsa på stora pampiga bröllop. Det var inte så många släktingar som inbjöds utan tonvikten låg mer på brudparets vänner. Det intressanta är att bruden åter bär vit klänning med slöja. Den fästs med diadem av konstgjorda blommor i vitt ungefär som vid 1800-talets början. Olika arrangemang av pärlhattar och kvistar i blanka syntetmaterial har varit högsta mode på 1980-talet. Vanligt är också att bära kyrkkrona och slöja.

Invandrarbröllop är ofta mycket påkostade. De bär med sig en tradition, där det fortfarande är viktigt med släktarnas förening och de ser bröllopet som en familjeangelägenhet snarare än som brudparets ensak.

För dagens brud finns det tre alternativ, när hon skall välja brudklänning. Hon kan köpa färdigt, hyra eller sy. Det finns ett litet antal specialaffärer för brudklänningar och de stora modevaruhusen har specialavdelningar för brudkläder. Urvalet kommer huvudsakligen från England, Spanien och Danmark. Nya kollektioner kommer varje säsong och på de stora modemässorna finns ett stort utbud av brudkläder. Dagens klänningar varierar i pris från 1.000 kronor för en enkel syntetklänning till 10.000 kronor för en elegant sidenklänning. Man säljer också slöjor och konstgjorda blomdiadem. Det går fortfarande att få myrtenkronor bundna.

Man kan också hyra brudklänningar i olika prisklasser och material. I och med det stora intresset för bröllop under 1980-talet har även uthyrningen ökat. För den som vill sy eller låta sy har tygaffärerna ett stort sortiment av vita tyger och speciella brudmönster finns att välja på.

Man kan se bröllopsfestligheterna som en teater, där bruden spelar en av huvudrollerna. Hon har därför alltid försökt att klä upp sig till det yttersta av sin ekonomiska förmåga. Hon har samtidigt varit noga med att konventionellt följa tidens mode. Så har det varit under 400 år utom under den period på 1960- och 70-talen, då man trodde att brudstassen hade försvunnit för gott. Det är därför intressant att se dagens brudmode, där den romantiska bruden åter är insvept i mängder av vitt tyg och bär slöja och krona på huvudet.

På 1960-talet gifte man sig i kort klänning och hatt vid för- eller eftermiddagsbröllop. Foto Bergne 1960.

COSTUM

Intervju år 1907 i Stockholms Dagblad av okänd kvinnlig journalist

Augusta Lundin vår första modedirektris

Bakgrund skriven av Ingrid Bergman

Den för sin utsökta smak och elegans vida berömda modeateljén Augusta Lundin blev från mitten av 1870-talet och fram till första världskriget ett centrum för det parisiska modet i Sverige. Augusta Lundin-klänningar blev ett måste för den högre societens damer och en ouppnåelig dröm för kvinnor med en mindre penningstark bakgrund. Nordiska museet äger 16 klänningar därifrån.

Ateljéns grundare, Augusta Lundin (1840–1919) förmedlade till svenskorna vad som var aktuellt i Paris. Hon skapade således inte några egna modeller utan hennes stora styrka låg på det sömnadstekniska och organisatoriska planet.

Augusta Lundin var född i Kristianstad, där hennes far var skräddare, och hon började att sy klänningar i Stockholm i mycket blygsam skala år 1867. En bidragande orsak till att hon sedan lyckades så bra var den hjälp hon hade av sina systrar. Två var medhjälpare i firman och den tredje, Hulda Lundin, var på sin tid lika känd som Augusta. Hon var pionjär inom den svenska slöjdundervisningen och kunde genom sitt arbete som slöjdinspektris förmedla anställningen av många begåvade och sykunniga flickor till modeateljén, som på 1890-talet hade över 160 anställda.

Ett annat skäl till den stora succén inom de rätta kundkretsarna var hennes kontakt med Gustaf Bobergh, som under många år varit kompanjon med C.F. Worth, Paris mest kände modeskapare. Bobergh flyttade hem till Sverige och bodde i närheten av Augusta Lundin sedan 1873. Genom kontakten med honom lärde sig Augusta hur ett stort modehus kunde drivas rationellt. Ett samarbete mellan dessa båda modeintresserade uppstod och har skildrats i Anna von Ajkays intressanta uppsats "Man kan om man vill, sa sömmerskan Augusta Lundin".

Åtminstone varje höst och vår återkom stamkunderna med sina beställningar och dessa välklädda damer hade sina provdockor stående hos Augusta Lundin. Allt gick där i den högre stilen enligt vad ett par f.d. anställda har berättat. Kunderna kom i sina fina

Augusta Lundin i sin exklusiva modeateljé, som låg vid Brunkebergstorg, Stockholm. Illustration i tidningsintervjun från år 1907.

ekipage, det stiligaste hade furstinnan Wedel, vars 4 hästar brukade ha små violknippen vid öronen. Kunden togs emot under stora kristallkronor och först skulle modellen bestämmas. Det fanns modejournaler att bläddra i men det fanns också flickor som fungerade som mannekänger och som visade det allra senaste från Paris. Klänningstygerna förvarades i skåp i kartonger. Enfärgade tyger, de s.k. stapelvarorna, låg i stora buntar men de mönstrade existerade bara i små kvantiteter, högst till 2 klänningar, för att inte kunden skulle råka ut för att möta en likadan klänning på någon fest.

Ateljén var uppdelad i kjol-, liv-, ärm- och hopsyningsavdelningar samt i en modistavdelning; så småningom tillkom också ett damskrädderi. Om kunden inte redan hade en egen provdocka tog någon från hopsyningsavdelningen de behövliga måtten och lät sedan sy upp klänningen i toile på en nygjord provdocka, som därefter fördes över till kjolavdelningen. Där klipptes hela klänningen till och livet och ärmarna sändes sedan till respektive avdelning. På modistavdelningen togs eventuella spetsar och garnityr ut. De olika färdigsydda delarna samlades på hopsyningsavdelningen, som slutförde klänningen samt sydde underklänningar och kanske även linnen och byxor. Klänningen provades 3 gånger.

På grund av att de främsta aktriserna, hovets damer och inte

minst drottning Sofia ofta gynnade Augusta Lundin med sina beställningar blev hon med tiden en mycket känd person. Det framgår också av följande för sin tid ovanliga intervju som publicerades i Stockholms Dagblad den 11 november 1907. Den har uppmärksammats tack vare att den lästes och tidningssidan sparades av en annan märklig kvinna, Hedvig Ulfsparre. Intervjun förvaras nu i hennes samling på Textilmuseet utanför Sandviken.

Ingrid Bergman

Augusta Lundin avporträtterad i Idun 1892. I artikeln prisas hon som arbetsgivare: sedan två år tillbaka arbetar de anställda endast mellan kl 9–19, två timmar kortare än på alla andra modeateljéer.

INTERVJU MED AUGUSTA LUNDIN 1907

Mitt besök gällde fröken Augusta Lundin. Det var ej första gången jag befann mig i hennes diskret eleganta mottagningsrum. I mer eller mindre tålig förbidan hade jag här redan åtskilliga gånger beundrat möblerna i Louis XV och tavlorna av Robert Lundberg och Anna Palm, medan en av mina bekanta förnöjt sig i någon av de inventiösa provsalarna. Jag har även haft riklig tid att studera alla de intressanta porträtten på bordet, bland vilka märkas den kungliga familjen och nästan samtliga damer ur den högre societeten. Mina ögon foro denna gång från porträtten och riktades på de personer, som sysslande gingo av och an i detta och närgränsande rum. Plötsligt såg jag en ljusning över deras ansikten, jag hörde en glad röst med skånsk brytning, och jag förstod på allt, att den tillhörde etablissementets avhållna chef fröken Augusta Lundin.

– Jag är född i Kristianstad 1840 den 13 juni och började denna affär ensam och i de allra anspråkslösaste förhållanden på Malmskillnadsgatan i april 1867, sade hon. – Till denna lokal flyttade jag för 30 år sedan, men hade då blott halva huset och ett 70-tal biträden.

– Och nu har ni hela huset och 175 biträden? avbröt jag.

– Ja, det är ungefär sant, medgav hon och log mot mig.

– När började fröken Lundin förse de kungliga med dräkter?

– Åh, det var länge, länge sedan. Jag sydde redan åt änkedrottning Josefina. En vackrare kvinna än hon var ända in i sena åldern har jag aldrig sett och vad bättre var – hon var godheten själv. Hennes röst var som musik och hon talade svenska utan en nyans av främmande brytning.

– Finner ni vårt konungahus särskilt fallet för elegans? frågade jag vidare.

– Drottningen tycker mycket om att vara väl klädd, och då hon är i stor toalett får man nog i Europas furstehus leta efter en ståtligare företeelse liksom efter en enklare och mera älskvärt intagande furstinna. Jag kan ej här ange precis tiden, när jag blev hovleverantör, fortfor hon, men då jag sytt åt drottningen i 25 år, gav hon mig ett nytt stort porträtt, och det är nu rätt länge sedan. För övrigt har jag sytt åt hovet i åtskilliga år, innan jag blev utnämnd till hovleverantör. Kungen frågade mig en dag varför jag ej sökte den sysslan. Jag svarade, att sådant trodde jag ej skulle sökas utan givas. Dagen därpå kom utnämningen.

– Vad har ni begagnat för trollmedel att få er stora kundkrets? skyndade jag att inpassa.

– Jag har behandlat alla lika och inskärpt detta hos mina biträden. Här går det mycket ceremonilöst till, inga djupa bugningar och inga kruseringar, alla prova här i tur och ordning, vare sig de tillhöra en kunglig eller borgerlig familj. Hur skulle det

också kunna vara annorlunda, tillade hon. I våra dagar äro ju lyckligtvis alla människor, med sitt människovärde som diplom.

– Nog minns jag, började hon därpå leende, de dagar, då en betjänt slog upp dörrarna här för sin härskarinna grevinnan den och den; nu däremot knackar grevinnan blott på dörren, stiger in och trycker min hand med en kordial hälsning.

– Har ni haft många obehag genom alla de främmande människor, ni på sätt och vis måste sköta?

– Aldrig ett enda, sade hon med en ton, som kom mig att länge se in i hennes soliga ansikte. Jag älskar dem alla varmt, både mina biträden och mina kunder, och det är min glädje att hjälpa dem till vad de önska, så gott jag förmår. Jag börjar dock bli gammal nu, men jag sörjer ej däröver, jag har mina trofasta anförvanter, som lätta mina bördor.

Man bar fram till oss en dräkt av grön satin souple med guldband och fjärilar i pärlemorpaljetter.

– Hur mycket penningar gå årligen genom edra händer för affärens räkning, undrade jag, i det jag kastade en blick på den framlagda härligheten.

– Omkring 400 000 kr, skulle jag tro. Men säg mig nu, hur finner ni denna dräkt?

Jag bekänner min olämplighet att avgiva något som helst omdöme, suckade jag; dock som den nu ligger här med den vingformigt uppdragna tunikan, liknar den en skimrande fågelhamn från de Lycksaligas öar.

BERIT ELDVIK

Mah Jong
Mode och livsstil

Berit Eldvik, fil.kand. och intendent vid Nordiska museets avdelning för textil och dräkt.

Det var tre unga Stockholmstjejer, utbildade på Konstfacks textillinje, som 1966 startade konfektionsföretaget Mah Jong AB. Under 1960-talets vitala slutskede och 1970-talet förde de fram en alldeles speciell klädstil.

Bakgrund

Att efter Konstfack sitta hemma och jobba med egna idéer, var det som gällde för de flesta unga textilare på 1960-talet. Ibland gick det att sälja några mönster till industrin men att få gehör för idéer om färgsammansättningar, helheter osv. var knappast möjligt. Man fick sälja på köparens villkor. Något som bidrog till detta var den egna bristen på kunskaper om maskinernas möjligheter. Utbildningen var före 1968 års omvälvningar på Konstfack fortfarande inriktad på ett gediget hantverkskunnande. Skickligheten i handvävning och konstsömnad var hög, men eleverna hade föga kännedom om industriell tillverkning eller om marknadsekonomi.

Vid 1960-talets mitt pågick en debatt i svensk press. Hade vi något eget svenskt mode? Det fanns många unga, begåvade klädformgivare som jobbade på frilansbas och som uppmärksammades av medvetna journalister men hade svårt att få gehör för sina okonventionella idéer inom konfektionsindustrin som inte ville satsa på osäkra kort.

Inspirationen kom främst från England, som var det nya mode- och poplandet med Mary Quant som ledande namn. Där gick det att göra konfektion av sådana friska och fräcka modeller och sälja dem, inte minst till Sverige! Kan dom så kan vi!

Hösten 1965 anordnades på Moderna museet en modevisning, där unga textilformgivare fick visa upp plagg av egen tillverkning. Det blev en enorm publiktillströmning och stor succé. "Framförallt visades kläder som tilltalade publikens sinne för humor, lättja och fräschör. Rörelsen, skuttet var signum", skrev tidningen FORM efteråt. Formgivare som idag är kända och etablerade presenterades då för första gången t.ex. Gunila Axén, Birgitta Hahn och Carl-Johan de Geer, ävenså de redan då kända men okonventionella Titti

Handskriven skylt med Mah Jongs målsättning, från butiken.

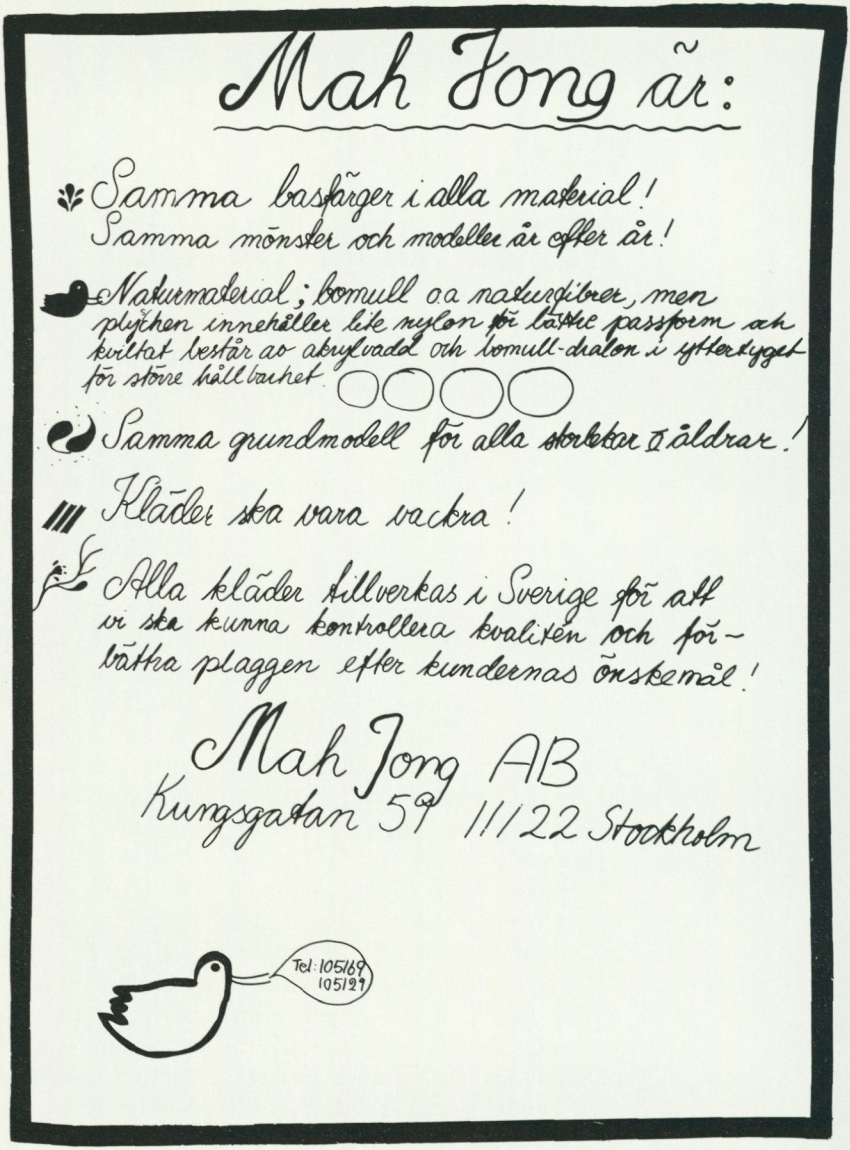

Wrange och Gunilla Pontén.

Veronica Nygren, Kristina Torsson och Helena Henschen visade alla upp stickade klänningar i randmönster, och de upptäckte nu att deras idéer om klädskapande överensstämde. De kände varandra väl sedan tidigare gemensamma konstfacksår, men efter utbildningen hade var

Klänning sydd hos Augusta Lundin för Dicken Lagerqvist, 1880-tal. Foto Eva Aspelin och Birgit Bråvall.

Ovan omslag till postorderkatalogen 1982 med en kavalkad av Mah Jongplagg.

Tre barnplagg tillskurna individuellt av spill från vuxenplagg vilket kunde ge udda och fina kombinationer av färger och mönster. Foto Eva Aspelin och Birgit Brånvall.

och en suttit hemma ensam med stickmaskinen och experimenterat. De hade alla upplevt begränsningen i detta och kände nu, att de gemensamt hade en bärande idé om att det var genom industrin, inte genom hantverket, de kunde göra glada, vackra kläder till vettiga priser för alla.

Starten

Eftersom ingen konfektionär trots framgångarna hörde av sig efter modevisningen, bildade de tre firma Mah Jong AB. Med ett enormt självförtroende gick de till banken, presenterade entusiastiska sin idé och fick låna ett startkapital.

De ville själva hålla i alla trådar från skiss till färdigt plagg, för att inte deras intentioner skulle förvanskas på vägen. Från början visste de mycket litet om maskinernas möjligheter, men de gick grundligt tillväga för att ta reda på dem.

De tog kontakt med Borås Trikåfabrik och såg prover på deras jaquardmönstrade ylletröjor. De upptäckte att acrylgarn var det enda som klarade deras starka färgskala. De köpte garn, lät färga det, och skickade det till Borås för provvävning. Tillverkningen skedde med hålkort för varje mönster och varje kort var dyrbart. Startkapitalet var inte stort och det gällde att maximalt utnyttja varje mönsters möjligheter och variationsbredd. De valde tre mönster; ett stort prickmönster, ett med tre mindre sammansatta prickar samt ett vågmönster och därtill randmönster som gick på enklare kort. De upptäckte ett nytt sätt att utnyttja korten på, så att de kunde få ut fem mönster totalt ur de tre korten. De hade tagit fram 13 färger. Från fabriken beställde de prover av varje mönster och mönstervariation i alla de färgkombinationer som de 13 färgerna tillät. Överväldigade fick de tillbaka 10 kilo prover i mer än 200 kombinationer.

De satte sig ned med det mödosamma arbetet att välja ut de "vackraste" kombinationerna. De stannade för ett tjugotal. Av dessa ritades modeller till den första kollektionen som presenterades försommaren 1966. Den sålde bra bl.a. på Gul & Blå och på NK i Stockholm samt på flera håll i landet. Bäst sålde de utomlands i Danmark, England, Kanada och USA. Besvikna blev de ändå över att inköparna många gånger förstörde den bärande kombinationstanken genom att inte köpa alla plagg i kollektionen och desutom bara satsade på mindre storlekar. De fick också erfara hur tuff branschen kan vara mot dem som inte är insatta i affärslivets juridiska sidor. Och framförallt upptäckte de att deras kapital var i underkant, något som under hela Mah Jongs verksamhetstid låg dem i fatet. De hade aldrig några marginaler och minsta försening eller felsändning var nära att mynna i ekonomisk katastrof. För att riktigt kunna förverkliga sina planer, förstod de, att de måste sälja i egen regi,

Affisch i svart/vitt använd som T-banereklam i början av 1970-talet. Kläder i silketrikå för både tjejer och killar. Veronica Nygren t.v. och Kristina Torsson t.h.

och i maj 1968 öppnade de butik på Nybrogatan 36 i Stockholm.

Namnet Mah Jong

Firmans namn fanns med redan från början och togs från det kinesiska brickspelet. Det var en god vän som kom på det mycket passande namnet. Liksom Mah Jongspelet bygger på oändliga kombinationsmöjligheter skulle även kläderna sinsemellan kunna kombineras. Spelpjäsernas vackra och målande namn kunde användas som benämningar på modeller och eftersom hela den kinesiska kulturen för Mah Jongtjejerna var något av ett ideal, var namnet givet.

Inspirationskällor

Bläddrar man i modereportage från 1960-talets mitt eller tittar på tygtryck från denna tid, ser man att det går en ström av klara, "glassiga" färger och skarpa neonfärger genom många unga textilares alster liksom förkärleken för tvärränder, prickmönster och vågor. Föregångare här var inte minst finska Marimekko men även formgivarna Göta Trägårdh och Viola Gråsten. Dessutom fanns det s.k. OP-modet med sina svartvita randkombinationer.

Att arbeta i stickat var också något som andra formgivare gjorde, t.ex. Titti Wrange i sina Anna-Modeller. Föregångare här var Katja of Sweden, som redan på 1950-talet lanserade jerseyklänningar och som under 1960-talet arbetade i grovt stickat ylle med stora djärva mönster baserade bl.a. på folklig vävmönstertradition. De enkla raka modellerna som framhävde mönstren fanns såväl hos Marimekko som hos Katja. Även det engelska popmodet var rakt, snävt och kortkort.

Det som gjorde Mah Jongs kläder unika var snarare deras väl genomtänkta och genomförda målsättning. Det skulle vara personliga, vackra kläder för kvinnor i alla situationer. Alla plagg skulle kunna kombineras med varandra och det skulle alltid finnas en rad basmodeller och färgställningar som överlevde säsongerna. Vidare skulle all tillverkning ske i Sverige.

Inspiration till mönstren fick Mah Jong-flickorna ofta genom impulser från andra kulturer, dels genom bilder, dels genom resor. Tunisien var ett populärt resmål under 1960-talet. Därifrån tog man intryck av de stora tryckta tygstycken som kallas kangas. Där gick också att köpa tröjor i en speciell tunn och silkig trikå. Mönsterimpulser kom bl.a. också från kinesiska tryckta bomullstyger av folklig typ. Det populära Mah Jong-mönstret "Kärna" är så gott som direkt översatt från ett kinesiskt mönster.

"Fynd" i egna och andras gömmor gav också inspiration till mönster och modeller. En älskad arbetsskjorta från 1930-talet, som Veronica fått efter sin morbror, blev prototyp för en Mah Jongskjorta. Arbetarbodarnas sortiment var f.ö. en inspirationskäl-

MAH-JONG
Kungsgatan 59
vid hörnet Vasagatan

la. Där hittade de Lahmanstrikån, som de var först med att åter lansera och som fick många efterföljare. Detta material fanns tidigare bara i gammaldags herrunderkläder. Mah Jong lät färga in trikån i sin färgskala och gjorde långbyxor och tröjor. Tröjorna fick överta undertröjornas modell med litet knäppsprund fram eller på axeln.

Utvecklingsarbete

De var alltid på jakt efter nya trikåkvaliteter. Speciellt på beredningsfabrikerna, där tyger från många olika tillverkare hamnade, fanns givande lådor med spilltyger. De sökte t.ex. något som liknade kvaliteten i barndomens pyjamas i sladdrig bomullstrikå med silkig yta och den silketrikå, som de hittat i Tunisien. De fann den så småningom hos en liten firma i Stockholm som tillverkade fotbollströjor. Ett samarbete startade 1967, och Mah Jong gjorde "fotbollsklänningar" med krage i avvikande färg och sprund med snörning fram.

Ganska snart började de trycka mönster på en konstsilketrikå i bomull och rayon. Klänningar, linnen, tröjor, kragjackor, skjortor, kjolar och långbyxor tillverkades, och många av modellerna och framförallt mönstren blev storsäljare.

Något senare än silketrikån kom trikåsammeten, den s.k. "plyschen". Det var 1940- och 50-talens collegetröjor som fanns i tankarna. Mah Jong fann den hos en svensk tillverkare, som hade en mycket hög kvalitet tillverkad på s.k. fransk rundstol. Provtryckning av mönster på plysch började 1968, och ett par år senare kom de första plaggen. Plyschplaggen blev oerhört populära, och många andra klädskapare tog upp materialet i sina kollektioner. Mah Jong var dock ensam om den mönstertryckta plyschen.

Plyschkläderna har ju t.o.m. i samhällsdebatten fått stå som signum för många företeelser som ansetts typiska för 1970-talet. I diskussioner om den förändrade mansrollen har man talat om

Gubbstrutten

— Vår framtid ligger i händerna på fossil från velourtiden.

Kviltade, vaddfodrade, jackor, långbyxor och barnoveraller i tryckta bomullstyger, inspirerade av kinesiska jackor, var bästsäljare under många år.

”velour-pappor”, grupper inom den unga vänstern har kallats ”velour-maffian” eller ”mjukisfolket” m.m.

Produktutveckling

Mah Jong sökte sig ofta fram med nya okonventionella användningsområden av redan välkända material. Vartefter de såg resultatet av sina experiment, gjordes vidareutvecklingar och förbättringar, som så småningom ledde fram till de slutgiltiga basmodellerna.

Kring 1967–68 gjorde Mah Jong kappor i teddy. De var mycket slitstarka, men blev trots ett lager shetlandsull i fodret inte speciellt varma, eftersom de inte var vindtäta. Då konstruerades en väst i mönstrad teddy att bäras utanpå, men då materialet var en syntetfiber som alstrade statisk elektricitet, var det inte så lyckat.

Idén med vaddstickade, s.k. kviltade plagg, hade funnits hos Mah Jong redan tidigt. Inspirationen kom från de kinesiska vadderade bomullsjackorna, som de tyckte var så ”gulliga”, just

Teckning Gubbstrutten i DN, 1987.

De följsamma trikåtygerna i kombination med det kortkorta och figurnära modet gjorde Mah Jongs mammakläder till något helt nytt fjärran från tidigare tältlika klänningar som framförallt skulle dölja den växande magen.

för att de var mönstrade till skillnad från de annars så moderna täckjackorna i nylon. Nu utvecklades idén med bomullskvilten för att kunna ersätta teddyn. De första kviltade jackorna från Mah Jong kom 1969. Problemet var att få tag på ett tillräckligt starkt bomullstyg som inte nöttes i vikningar och vid ärmarnas rynkning mot muddarna. Försök med polyesterinblandning för att öka slitstyrkan resulterade i att färgerna, i deras tycke, blev för "dassiga", dvs. inte tillräckligt distinkta. För övrigt såldes samma modeller på kviltade kappor och jackor under alla år. Bomullstyget trycktes i samma mönster som trikån, kring hals och ärmar fanns muddar i avvikande färg och de stängdes med blixtlås. En stor grupp kviltade plagg blev också vinterkläder för barn.

I de första kollektionerna fanns vidare plagg i bomullsfilt, helt enkelt färgad s.k. bordsfilt. Av detta syddes kappor, jackor, byxkjolar m.m. Det var ett mate-

rial som gjorde sig bra i enkla och färgstarka modeller, men filten var tyvärr inte stark och väven gled isär på utsatta ställen. Då övergick de istället till manchestersammet i en slitstark kvalitet som kallas sportsammet.

Den första kollektionen manchesterplagg innehöll långbyxor och jacka för tjejer och kom i maj 1968. Till höstkollektionen samma år gjordes liknande modeller för killar och barn. Det fanns också en populär väst. Samma modeller bibehölls genom alla åren med enbart smärre justeringar av måtten i enlighet med kundernas synpunkter på passformen. Jackan och byxorna blev bestsellers och har kopierats av andra.

Mah Jongs manchesterjacka och -byxor blev för många män, som sökte sig bort från den traditionella kavajkostymen, ett välkommet alternativ. I enhetlig färg på jacka och byxor kände de sig mer välklädda på jobbet än i t.ex. jeans och tröja men fick ändå en betydligt ledigare och mjukare klädsel med personlig stil och i friare färgskala än med den traditionella kostymen. I likhet med kavajkostymen hade Mah Jongs variant många och djupa fickor, en nödvändighet för handväsklösa män.

En del i Mah Jongs målsättning var att göra funktionella kläder för kvinnor i alla situationer. Det var ju ett ungt företag och alla i dess omgivning, inklusive Mah Jong-tjejerna själva, skaffade barn under de första verksamhetsåren. Därför insåg de snart behovet av mammakläder i per-

Jacka och långbyxor i manschestersammet, den "nye" mannens alternativ till kavajkostymen. Från Mah Jongs postorderkatalog 1972.

sonlig stil, och som en följd blev det också barnkläder.

Utan att ändra så mycket mer än vidden på sina basmodeller gick dessa utmärkt att använda som mammakläder. Det behövde aldrig bli fråga om att övergå till en helt annan klädstil bara för att man var gravid. Mage och bröst var inget som behövde döljas, de mjuka följsamma trikåtygerna snarare framhävde tillståndet, en omständighet som för en del kritiker var klart anstötlig.

En grupp som annars brukar känna sig missgynnad av konfektionen är storväxta kvinnor. Mah Jong gjorde nästan alla sina modeller i storlekar upp till minst 44, och dessutom var modellerna så pass lika i tjej- och killkollektionerna, att det gick att köpa killstorlek om man var storvuxen tjej. Många köpte också mammamodellerna, eftersom dessa inte på något annat sätt än i vidd skiljde sig från den övriga kollektionen.

Mah Jongs politiska ställningstagande

Företaget Mah Jong växte, och butiken flyttade 1970 till större lokaler på Kungsgatan 59. Veronica Nygren och Kristina Torsson var nu ägarna, sedan Helena Henschen övergått till annan verksamhet 1968. Det fanns en hel rad anställda i butiken, som mest 19 st. Alla var unga och påverkade av tidsandan med studentrevolter och det som följde av politiskt uppvaknande för många kring 1968. De hade en gemensam plattform i sin ideologi på vänsterkanten. Inom företaget gällde medbestämmande, och beslut som gällde personalen och arbetet togs på stormöten. Alla delade på sysslorna i butiken. Det gällde även Veronica och Kristina, även om dessa mest skötte de administrativa sysslorna vid sidan av jobbet med formgivning och kontakter med leverantörer.

Det politiska ställningstagandet från företagets sida tog sig flera uttryck. Kinas ledare Mao Tse Tung var en idealgestalt för Mah Jong liksom för många andra vid denna tid. Bilder av Mao satt på väggarna i kontoret. Inom Mah Jong hyste man, åtminstone till en början, den uppfattningen att det som tillverkades i folkrepubliken Kina generellt höll hög kvalitet, och man drev en tid ett projekt som gick ut på lönsömnad i Kina och Nord-Korea. Det kom dock aldrig längre än till uppsydda provplagg.

Mah Jong deltog aktivt i rörelser mot imperialism, och engagemang i Vietnamrörelsen ledde bl.a. till att de tillverkade armbindlar till Vietnamdemonstrationerna. 1970, då bombningarna av Vietnam trappats upp, reagerade många människor häftigt med stora demonstrationståg som följd. Inom Mah Jong ville man då visa sin solidaritet med det vietnamesiska folkets kamp. De gjorde en kupp genom att på sina betalda reklamplatser i tunnelbanans rulltrappshallar sätta upp krigsbilder från Vietnam med

texten: "Seger åt Vietnams folk!" Det blev en våldsam uppståndelse, inom SL var man rasande och plockade ned bilderna inom ett par dagar. Politisk propaganda får ej förekomma i dessa lokaler. Mah Jong stödde även Vietnamrörelsen genom att i butiken ha insamlingsbössor, sälja Vietnam-Bulletinen och kampanjmärken att sätta på kläderna. Även Kvinnorörelsens tidning såldes och kampanjmaterial från Fredsrörelsen m.m.

I början av 1970-talet blev den s.k. Palestina-sjalen, även kallad Al Fatah-sjal eller Hattas, ett vanligt plagg, och bars av många som en solidaritetsyttring med det palestinska folket. Den fanns att köpa i en liten Stockholmsboutique redan i slutet av 1960-talet. Hösten 1969 fanns den i ett modereportage i tidningen Femina utan någon härkomstupplysning. Sedan fanns sjalen att köpa på flera håll, bl.a. i de många butiker i Gamla stan som sålde folkloristiska kläder och smycken från Afrika och Främre Asien. Det var dock först i och med att Mah Jong började sälja den 1971 som spridningen tog fart och bärandet betraktades som en politisk handling.

Mah Jong-kläder – vänsterns uniform

I den första butiken på Nybrogatan vette skyltfönstren mot Linnégatan, där den busslinje gick som fortsatte mot Sveriges Radio-TV, Konstfack och Filmhuset, institutioner där man alltid varit tidigt mottaglig för nya strömningar. Härifrån kom också många av de första kunderna, som snabbt upptäckt Mah Jong. Efter flyttningen till City nådde man betydligt fler, men fortfarande en tämligen homogen grupp. Vid denna tid blev bärandet av Mah Jong-kläder för de flesta förknippat med en politisk förankring på vänsterkanten. Kunderna var överlag människor med vänsterpolitisk hemvist och starkt samhällsengagemang som dessutom var någorlunda köpstarka. Det var tjänstemän, tonårsflickor och studerande som bodde hemma hos föräldrarna samt medelålders kvinnor, konstaterades inom Mah Jong vid en kundundersökning. En grupp, som var svår att nå, var arbetare speciellt de lågavlönade och de ensamstående med barn.

Inställningen till Mah Jongs kläder var sällan neutral. De flesta var antingen för dem eller emot dem. De som var för dem tyckte de var annorlunda och frigjorda, vackra i mönster och färger, mjuka och sköna i material och kravlösa för figuren, dessutom jämlika med sin unisexprägel och i utsuddandet av ett tänkande i vardags- och festkläder. För många var det också en trygghet med basmodeller som fanns kvar år efter år och med de totala kombinationsmöjligheterna. De som var emot Mah Jongs kläder tyckte de var sladdriga i tygerna, grälla i färger och mönster, uppfattade modellerna som alltför avslöjande för en icke per-

Silketrikåplagg, mjuka och vackra för såväl vardag som fest eller mest lika sladdriga pyjamas som avslöjade alla kroppsformer. Meningarna var delade. T-banereklam från 1970-talets början.

fekt kropp eller direkt vulgära i sitt utlämnande av kroppsformerna. Dessutom tyckte de modellerna var alltför enkla och torftiga, hade alltför stark prägel av underkläder eller arbetskläder, och framförallt var det tråkigt att de alltid såg likadana ut, och att det aldrig var någon tvekan om inköpsstället.

Pris och kvalitet

Prisfrågan var ett dilemma för Mah Jong, eftersom de ofta fick kritiken att kläderna var för dyra trots att de försökte driva linjen att plaggen inte skulle kosta mer än framställningskostnader + omkostnader.

De enkla rena modellerna var inte bara en följd av formgivarnas klädideal, de var också föranledda av ekonomiska skäl. För att kunna följa och styra tillverkningsprocessen av plaggen ville Mah Jong ha all tillverkning i Sverige. Detta var också en solidaritetsförklaring med den svenska TEKO-industrin och dess arbetare, som under 1960-70-talen var inne i en verklig kris med otaliga nedläggningar och massarbetslöshet som följd. Orsaken var bl.a. att svenska konfektionsföretag lade sina beställningar utomlands där arbetskraften var mycket billigare. Svensktillverkade kläder blev därför dyrare än importerade, och för att inte priset skulle bli alltför högt gällde det att minimera sömnadsarbetet på varje plagg. Här fick Mah Jong göra avkall på sina kvalitetskrav. Det gällde även på tillskärningssidan. Det gick inte att ta hänsyn till att de tryckta mönstren lades så fördelaktigt som möjligt på plaggdelarna. I en tidig kollektion finns en blus i tryckt bomullslärft, som får illustrera detta problem. Den är försedd med många fina och tekniskt vanskliga sömnadsdetaljer som avskärningar, dragsko på tygets snedd, tre påsydda rundade fickor, knäppt ärmlinning med sprund, dubbla välgjorda stickningar samt helknäppning med 10 st knappar och knapphål. En sådan välarbetad modell blev senare prismässigt omöjlig att tillverka och sälja.

Det kändes allt angelägnare

för Mah Jong att informera kunderna om den textila produktionens förutsättningar. För att kunna göra det reste alla anställda på studieresor till de många leverantörerna. En erfarenhet som då gjordes var t.ex. att vid plyschtillverkningen gick 30 % av bomullsfibrerna till spillo vid skärningen av luggen. På så vis växte fram en kluvenhet inför Mah Jongs egen produktion och en känsla av maktlöshet inför de marknadsekonomiska "lagar", som gällde även för Mah Jong, och som bland annat innebar krav på ständig expansion för att klara leverantörernas höjda priser.

För vissa barnmodeller gick det ändå att göra unika plagg i små serier utan större kostnader. Det var möjligt genom att man vid tillskärningen använde sig av spillet från vuxenplagg. Denna möjlighet upptäcktes av en tillfällighet. Efter en tids verksamhet blev de medvetna om att syfabrikerna måste ha mängder av spilltyg kvar efter tillskärningen, och att detta tyg naturligtvis tillhörde Mah Jong som betalt det. Vid en kollning visade det sig att fabrikerna utan tillåtelse sålde spillet som trasor för rengöring av oljecisterner och dylikt. Upprörda över att bl.a. dyr plysch användes på detta sätt, begärde de genast att få allt spill sänt till Stockholm. Det kom mängder, enorma lådor fulla med allt från stora stycken till smala kantremsor. Överrumplade över mängden, ställde de sig att sortera spillet i tre grupper: "Vävspill" användbart till mattrasor, "Dagisspill", som sändes påsvis till daghem, som ville ha till klipp- och klisterövningar samt "Småplaggsspill". Av det senare fick de anställda skära till barnplagg efter mallar. Helt beroende på vars och ens fantasi och färgsinne kunde det bli fina och ovanliga kombinationer av färger och mönster i ett plagg. Dessa uddaplagg lämnades sedan ut som lönsömnad till sömmerskor och små syfabriker i Stockholmstrakten.

Reklam och press

I kretsen kring Mah Jong fanns flera konstnärer och fotografer med radikala och avantgardistiska idéer. Mode- och pressbilder fotograferades under de första åren bl.a. av vännerna Carl-Johan de Geer och Johanna Hald. Som fotomodeller uppträdde Mah Jong-tjejerna själva och deras barn samt många i vänkretsen. Speciellt i början var modebilderna ofta tagna i märkliga perspektiv och med objektiv som gav en förvrängning av proportioner och anletsdrag. Efter ett par år blev det istället en "nyenkel" stil över bilderna.

Det skulle kännas att det var vanliga människor i rörelse, inga stereotypa fotomodeller. Man fotograferade hemma hos någon, i butiken eller utanför på gatan eller i vardagliga miljöer t.ex. en tunnelbanevagn. På reklamplatser över stan spreds de svartvita bilderna av Mah Jongs kläder, och i Stockholm undgick de ingen tunnelbaneresenär, som kun-

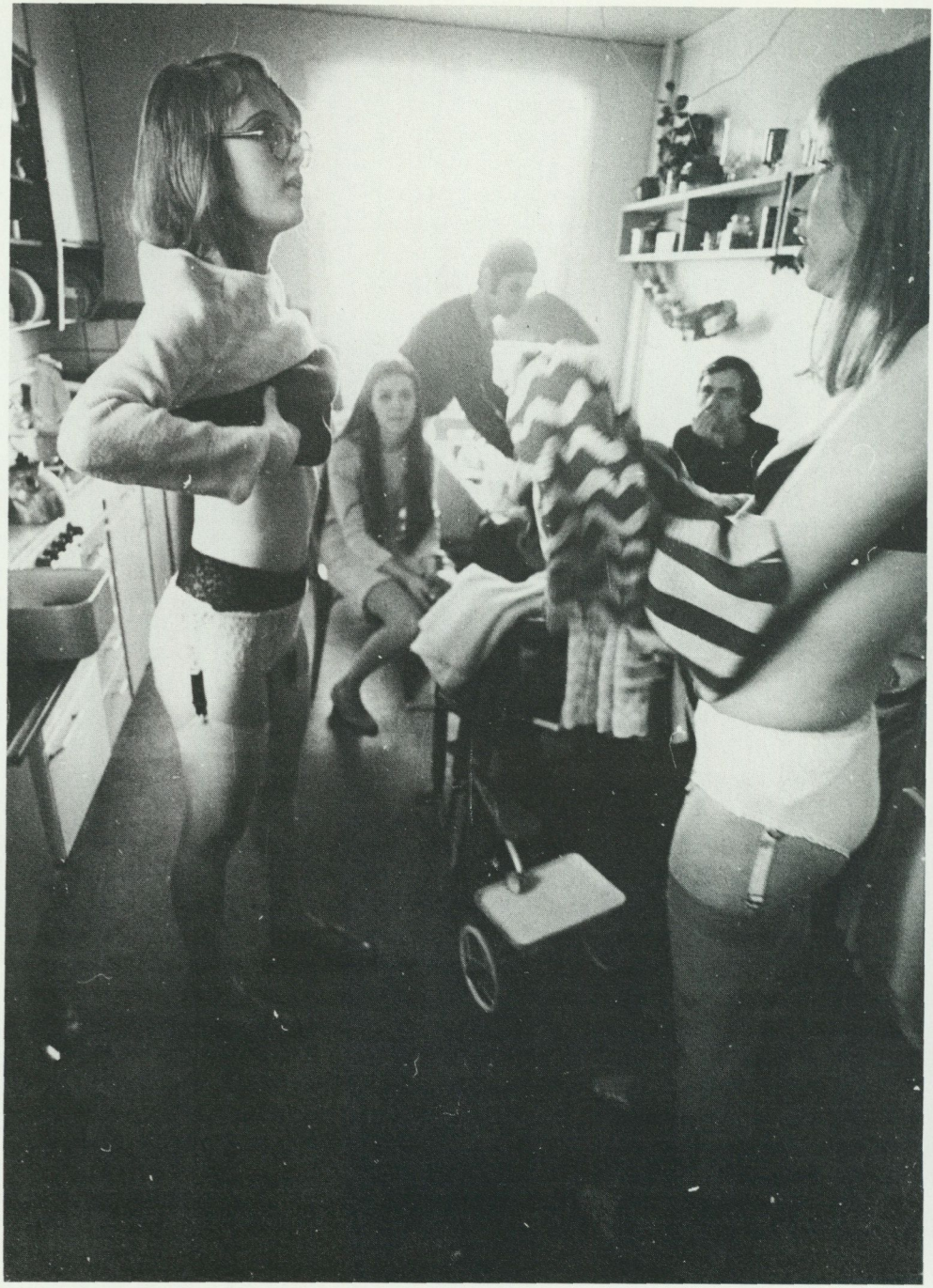

Ögonblicksbild under en modellfotografering hemma hos någon i Mah Jongkretsen. Året är troligen 1967, strax före "den stora frigörelsen" då strumpbyxan ersatte korsett och strumphållare och BH:n kastades. Följden blev ett nytt kroppsideal där Mah Jongs mjuka trikåkläder passade väl in. Fotomodeller är t.v. Marie-Louise de Geer och sittande Åsa Moberg. Foto Peter Bergom Larsson.

de följa dem bild för bild under rulltrappsfärden upp eller ner i underjorden. Även bilderna bidrog till Mah Jongs image som klädskapare för frigjorda och samhällsmedvetna.

Det skrevs en hel del om Mah Jong i pressen. Dels i facktidningar som FORM och Textilbranschen, där de unga företagarna tidigt uppmärksammades. Dels i veckotidningar med ambitioner över skvallerspaltnivån t.ex. Vi och Femina, som vid återkommande reportage visade såväl baskollektioner som specialritade plagg. Tidningen Vi bad redan hösten 1966 att Mah Jong skulle rita regnkläder, vilket de också gjorde med ensamrätt för KF.

Mah Jong-tjejerna var kända för sina bestämda åsikter och tillfrågades gärna om synpunkter vid aktuella pressdiskussioner om kläder och konfektion. De publicerade även egna inlägg i kontroversiella frågor som utbildningen för blivande konstnärer eller kollektivt boende i storfamiljer, bägge högaktuella frågor på 1970-talet.

Kundservice

Mycket av den konsumentupplysning, som idag är införd som standard på konfektionsplagg, var inte lika självklar i slutet av 1960-talet. Den byggde i så fall på frivillig insats från tillverkare och detaljister. Här var Mah Jong tidigt framme. De försökte genom skyltar i affären och muntligen tala om materialens speciella egenskaper och ge så noggranna skötselråd som möjligt. Innan det blev lag om tvättråd i alla konfektionsplagg, hade Mah Jong sådana etiketter i alla sina plagg. Kundkontakten var viktig, och för att vara juste mot kunderna tog Mah Jong tillbaka reklamerade plagg och återbetalade pengarna.

En annan form av kundservice var postorderverksamheten som startade 1972. Det var ett sätt att nå ut till kunder över hela landet. Även denna verksamhet sköttes från butiken på Kungsgatan av den ordinarie personalen. Postorderkatalogen innehöll, förutom bilder och fakta om kläderna, en mängd information och historik om materialen, tillverkningsgången samt varudeklaration som var ovanligt öppen och även visade på negativa sidor. Om plyschtrikån står det, att den är mjuk och skön, men sköna kläder är inte sällan säckiga och mjukheten innebär att det blir "knän" på byxorna och "ända" på klänningen.

Problem i produktionen

Flera av de problem som dök upp, och som på sikt bidrog till att företaget inte klarade sig ekonomiskt, berodde på förändringar i produktionstekniken hos leverantörerna. Här hade Mah Jong mycket liten möjlighet att påverka. De hörde knappast till storkunderna, och de fick inte heller någon information i förväg om t.ex. förestående utbyten av maskiner. De stod plötsligt inför

faktum, när kanske en hel kollektion var klar och levererad. De togs på sängen, när kunderna kom in med reklamationer av redan väl inarbetade modeller.

Som exempel kan nämnas det stora bakslaget med "plyschen". Trikåfabriken bytte, efter ett par års samarbete, ut sina trikåmaskiner mot en ny snabbare och effektivare typ utan något meddelande om vad detta innebar. De nya maskinerna hade färre nålar, vilket gjorde väven glesare och dessutom uteslöts ett moment där trikåmaskan fick en vridning som band luggen. I den nya plyschen låg luggen i form av öglor på baksidan och gick att gnugga loss. På utsatta ställen av plaggen bildades därför flintskalliga fläckar. Den nya tekniken blev speciellt ödesdiger för Mah Jong som inte ville ha någon syntetinblandning i sin plysch. Övrig tillverkning innehöll ca 10–20% polyesterfiber och klarade sig bättre i den nya maskinen. Mängder med reklamationer kom in med minskat förtroende från kunderna som följd. Det fanns ett stort lager med plagg som fick slumpas bort.

Även silketrikån drabbades. De fortlöpande justeringarna av modellerna innebar t.ex. att man på trikåkjolen slopade midjelinning och blixtlås, när man upptäckte att trikåns egen elasticitet var så stor att det räckte med en resårtunnel i midjan. Då kom en leverans silketrikåplagg med en helt annan och otillräcklig elasticitet, och den förenklade kjolmodellen fungerade inte längre. Problem av denna typ föreföll omöjliga att komma tillrätta med. Det kunde vara en länk i den långa tillverkningskedjan som felade, och det var så gott som omöjligt att i efterhand få bekräftat var i gången ett fel var begånget, och vem som var ersättningsskyldig. Silketrikån gick t.ex. från stickfabriken vidare till ett tryckeri och därifrån för efterbehandling på ytterligare en fabrik innan den kom till syfabriken. Efterbehandlingen var ett känsligt moment. Då var det viktigt att tillsätta tillräckligt med fett annars blev trikån "papprig" och brast lätt. Oerfaren arbetskraft vid något enstaka skift kunde här orsaka stor skada. Även sömnaden var ett kritiskt moment. När syfabriken skaffade sig nya, snabbare symaskiner, visade det sig att de lätt slet sönder trikåmaskorna med en rad små hål längs sömmen som följd. Dessa hål kanske inte syntes förrän plagget tänjdes ut vid användandet.

Tanken att det alltid skulle vara möjligt att komplettera äldre basplagg med nya i samma färg blev svår att genomföra eftersom färgnyanserna kunde skifta mellan olika leveranser. Problemet skulle lösas genom att uppmärksamma kunderna på att naturens egna färger växlar men ändå alltid harmonierar. Det var en fördom, som måste bearbetas, att plaggen måste ha exakt samma infärgning för att en kostym t.ex. skulle vara snygg.

Första nedläggningen

En flyttning av butiken tvärs över gatan drog med sig större omställningskostnader än väntat. När omsättningen samtidigt sjönk efter rekordåret 1974/75, blev den ekonomiska situationen krisartad. Ackordcentralen kopplades in och lyckades sätta ett för alla parter acceptabelt ackord, så att företaget klarade sig från konkurs. Veronica Nygren ville samtidigt dra sig ur firman för att syssla med annat. Veronica och Kristina enades om att det bästa var att lägga ned firman tillsammans, om inte de anställda ville ta över. Så var inte fallet och verksamheten upphörde 1976. En utförsäljning av lagret gjordes. Avsikten var att återstående pengar skulle bilda grundplåt i en stiftelse med syftet att på olika sätt främja och stöda forskning och information kring svensk TEKO-industri och dess möjligheter att tillvarata inhemska råvaror och resurser samt att utveckla en alternativ produktion, sådant som för Mah Jong blivit allt viktigare och där man också i sin målsättning och verksamhet känt sig som förlorare. Av olika anledningar kunde dock inte dessa planer realiseras. Som ett slags manifest gjordes en liten men innehållsrik skrift: "Tio års erfarenheter med Mah Jong", där tankarna utvecklas närmare.

Samarbetet med Norrkläder

Efter nedläggningen återgick Veronica till konsthantverk i en vävateljé. Kristina Torsson ville använda sina kunskaper och "skriva av sig". Hon engagerades för ett forskningsprojekt om arbetsmiljö på Tekniska Högskolan. Genom detta projekt kom hon i kontakt med sömmerskorna på Algot Nord i Skellefteå. Dessa förde en uppmärksammad kamp under åren 1977–79 för rättigheten att behålla sina jobb och för ett mänskligare innehåll i jobbet. Trots starka protester lades Algot Nord ner 1979, inte långt efter att Algots först fått stora statliga medel för att driva detta glesbygdsföretag och därefter Statsföretag AB övertagit driften. Sömmerskorna bildade ett kollektiv och tog över driften av företaget under namnet Norrkläder. De avsåg att koncentrera tillverkningen på arbets-fritids- och baskläder och utvecklade en del egna modeller.

Kristina, som nu var enda ägaren till Mah Jong och stödde sömmerskornas verksamhet, överlät en licenstillverkning av manchesterplagg till Norrkläder. Samtidigt öppnade hon en ny Mah Jong-butik på Surbrunnsgatan i Stockholm, där hon dels sålde en del av de manchesterplagg Norrkläder tillverkade, dels övriga Mah Jong-modeller som liksom tidigare kom från olika leverantörer i landet. Norrkläder hade också egen försäljning i en butik i Skellefteå samt genom postorder. Manchesterplaggen, som tidigare varit storsäljare, sålde nu ganska dåligt. En anledning kan ha varit att Norrkläder bara syd-

de dem i brunt och mörkblått. De missade alltså poängen med klara, annorlunda färger, som varit Mah Jongs signatur, och som uppenbarligen varit en köpanledning för många.

Andra nedläggningen

Butiken i Stockholm gick ihop ekonomiskt men knappast mycket mer. Den låg avsides på en bakgata i en stadsdel, som går under namnet "Sibirien", dit bara de fasta och målmedvetna kunderna hittade. Sannolikt var också tiden för Mah Jong-kläder förbi. Nu kring 1980 pekade trenden mot ett mer elegant och mondänt mode, som ju också slagit igenom stort under 1980-talet. Detta var inget som Mah Jong kunde tillhandahålla. 1982 såldes företaget Mah Jong till en av de anställda, och en nyöppnad Mah Jong-butik fanns under några år i Hötorgscity, men fick aldrig någon genomslagskraft trots sitt goda läge i ett stort affärscentrum. Eftersom de ursprungliga formgivarna och ideologerna inte längre fanns kvar, kunde Mah Jong-stilen inte utvecklas, utan samma modeller och mönster som funnits sedan början av 1970-talet såldes fortfarande, vilket sannolikt uppfattades som stagnation av kunderna. Den gamla kundkretsens behov och värderingar hade rimligtvis förändrats under 10 år. Tidsandan var också en annan, och den nya ägaren var inte intresserad av den vänsterpolitiska stämpeln på företagets namn, och fick istället rådet att snabbt försöka sudda bort den. Man sålde också helt andra kläder och smycken jämsides med Mah Jong-kollektionen. På det viset uppstod säkert en förvirring hos köparna. De gamla kunderna kände att Mah Jong inte längre stod för de positiva värden som varit vägledande för dem, och nya kunder vågade sig inte på att klä sig i Mah Jong-kläder vid tanken att bli tagna för att hysa politiska sympatier de inte hade. Så stark hade Mah Jong-stilen blivit befäst, att när man försökte avlägsna dess förtecken dog köpintresset.

ULLA TEGMAN

Strumpbyxor

Ulla Tegman, fil. kand. och assistent vid Nordiska museets avdelning för textil och dräkt.

"Det bästa som hänt inom modet"

Så utropar många kvinnor, som under mitten av 1960-talet anammade det kortkorta modets följeslagare – strumpbyxorna. De slängde då sin korsett med strumpeband, som höll strumporna uppe. Strumpbyxor lanserades redan under mitten av 1950-talet, men kom fram till mitten av 1960-talet endast att vara något man tog på som ett tjockt värmande plagg, ofta utanpå de tunnare strumporna.

Svenska Akademiens ordboksredaktion har två definitioner på strumpbyxor, 1. (gäller skildring av äldre förhållanden): byxor vilka nedtill som strumpor sluter sig om benet och foten; även trikåer, tätt åtsittande strumpbyxor (1855), 2. förlängda strumpor som upptill utformats så att en byxa försedd med midjeresår bildas.

En mycket kortfattad definition lyder: strumpor och byxor i ett sammanhängande plagg.

Strumpbyxor före 1950-talet

Medeltidens sydda hosor med fötter stämmer med den första definitionen enligt ovan, men jag går längre fram i tiden och börjar med att presentera ett par av de äldsta i Sverige bevarade strumpbyxorna, som hörde till Gustav III:s dalauniform 1789. Dessa strumpbyxor har stickats på en strumpstickningsmaskin, s.k. strumpstol, av grågul silkestrikå. I Livrustkammarens årsbok 1951 har hela Gustav III:s dalauniform beskrivits av Gudrun Ekstrand.

År 1732 lyckades Jonas Alströmer smuggla in strumpstolar till Sverige och han lät anlägga ett strumpväveri i Alingsås. Det var samma typ av strumpstol som hade uppfunnits 1589 i England av William Lee.

Inom dans och revy har artisterna länge använt trikåer formade ungefär som dagens strumpbyxor. När kvinnor för första gången uppträdde på en operascen på 1680-talet i Paris i operan "Triomphe de l'Amour" av Lully, bar de skära balettrikåer. Kvinnorollerna spelades annars av män. I början av 1800-talet började balettrikåerna kallas *maillot*, efter kostymören M. Maillot vid Opéran i Paris. Dessa balettrikåer kom att bli obligatoris-

Venetianska unga män bildade under 1300-talet en artistgrupp "La Compagnia della Calza", eller "långstrumpsällskapet". De bar långa åtsittande strumpor i flerfärgat och broderat material. Ur Milton N. Grass, History of Hosiery from the piloi of ancient Greece to the nylons of modern America. New York, 1955.

ka i föreställningarna. Inom kyrkostaten krävdes att de skulle vara blå, då de skära av misstag kunde tas för naken hud. Med dessa trikåer upplevdes en renare rörelseprofil i dansen.

Det engelska namnet för strumpbyxor är *tights* och i USA började italienaren Capezio att 1937 tillverka tights för balett. Många svenska balettdansare köper sina trikåer från bröderna Schrecks firma Zeta i Västtyskland. Firman har sina rötter från 1774 i en strumptillverkarfamilj och man syr fortfarande trikåer till många stora världsstjärnor. De tidiga balettrikåerna var av maskinstickad silkes- eller bomullstrikå.

1950-talets strumpbyxor

I januari 1954 annonserade en firma i Dagens Nyheter om nyheten "strumpbyxa med söm bak". De var i helylle och skulle enligt texten vara en utmärkt "kalasbyxa" att dras över silkesstrumporna, när man gick bort och även i arbetet, under sport och promenad var man varmt och väl klädd utan misskläsdsamma långbyxor eller yllestrumpor. Riktpriset för storlek 42 var 25 kr medan

Strumpbyxor i hellylle avsedda att dras över silkesstrumporna när man skulle gå på fest bl.a. Annons i Dagens Nyheter den 15/1 1954.

tunna nylonstrumpor kostade högst 7–8 kr paret.

I ett av tidskriften Dammodebranschens vårnummer 1954 tipsades den textila fackhandeln om den varma och sköna byxstrumpan, helt i crêpenylon. Den kunde användas som underplagg till skidbyxor, överplagg vid promenader, bilåkning, cykel, moped- och motorcykelåkning. Där nämns att maskstoppet är placerat så att strumpan kan klippas bort och ersättas med en ny. Artikeln illustreras med en bild, som den 30 september också användes av dagstidningen Gotlänningen. Där sägs att landets kvinnor skulle bli klädda som balettdansöser i denna raffinerade och praktiska nyhet. Denna "byxstrumpa" tillverkades av ett franskt tvinnat nylongarn i 2×40 den (= denier) i två storlekar och användes på samma sätt som kalasbyxorna, vilka var försedda med resårhälla under foten.

Ur Oscar Ahréns postorderkatalog kunde man redan till hösten och vintern 1955–56 beställa nyheten "strumpbyxor – strumpor och byxor i ett" i strumpbeige crêpenylon för 20:40. I Dammodebranschen nr 9 1956 annonserades Libra strumpbyxor för sport i Helanca Crepe 2×40 den. för 29:50. Strumpbyxa i blandningen ylle/nylon kostade 16:50 medan vanliga strumpor i Helanca Crepe kostade 12:90. Från Haléns postorderfirma kunde man hösten och vintern 1958–59 förutom kalasbyxor välja bland tre olika utföranden av "kalas strumpbyxa". De fanns både med och utan söm i beige och marinblått. Ett av paren tillverkades av 2×30 den. crêpenylon med förstärkt sula, häl och tå samt extra grenförstärkning.

Knislinge Strumpfabrik lanserade under 1959 strumpbyxan Anita Play Pants i rött, grönt, blått, beige och svart som "Tonårssuccén från Amerika". Anita Play Pants kunde ersätta klumpiga yllebyxor och de var lätta och behändiga att ta av och på. Utomhus var de tjusiga strumpor eller ett förträffligt underplagg för all slags vintersport, bilåkning m.m. för såväl barn som damer. Inomhus blev de enligt fabrikan-

Strumpbyxor från 1789 av grågul silkestriká tillhörande Gustav III:s dalauniform som deponerats hos Livrustkammaren, Stockholm. Foto Dalarnas museum, Falun.

Redan ur Oscar Ahréns katalog för hösten och vintern 1955–56 kunde man beställa strumpbyxor av crêpenylon. Från Haléns postorder kunde man för hösten och vintern 1958–59 beställa kalasbyxor i beige eller svart i flera kvaliteter samt kalasstrumpbyxor i beige eller marinblå crêpenylon eller i en beige ylleblandning. Ur Haléns katalog.

ten ett par trivsamma och klädsamma långbyxor och för barnen oömma lekbyxor. Anita Play Pants tillverkades i Helanca Crepe i 2×60 den. Enligt den egna företagstidningen blev det ordentlig fart på försäljningen och till och med brist på strumpbyxor under vintern 1959–60.

Kalasbyxor

De första strumpbyxorna kring mitten av 1950-talet kallades i den första osäkerheten både byxstrumpor, strumpbyxor och kalasbyxor. Men namnet kalasbyxor var redan upptaget för de skidbenkläder, som användes i början av 1950-talet. De var fotlösa med resårband under hålfoten, söm bak, av ylle och användes under skidbyxorna. 1955 tillverkades kalasbyxorna i grönt, rött, blått och svart. Man upptäckte att skidkalsongerna var lämpliga när flickorna var gåbortsklädda i tunna eller korta strumpor och kalsongerna började kallas kalasbyxor.

I Vi husmödrar hösten 1957 påpekades att långkalsingar var besvärliga att dra utanpå andra strumpor. Allra bäst var att dra dem direkt på de bara benen och över en trosa. Då slapp man korsett och strumpeband och kunde röra sig mera obehindrat ute och inne. 1957 blev det mode bland skolungdomar med tjocka yllestrumpor eller kalasbyxor i svart, grönt och rött till duffel, skotskrutig skjol och sportiga skor.

Material och teknik

Det har nu gått 50 år sedan den hos Du Pont uppfunna polyamidfibern nylon presenterades i New York den 27 oktober 1938. Den lite annorlunda polyamidfiber som senare uppfanns i Tyskland fick heta perlon. De första nylonstrumporna såldes 1939. Inte förrän 1945–46 kom importen igång på nylonstrumpor från USA, eftersom all nylonproduktion under mellantiden inriktades på militärt bruk. Nylonet användes bl.a. till fallskärmar, militärtält samt kraftiga linor och rep.

De första strumporna från USA var av 40–70 den. tjocklek. När även importen av garn kom igång kunde vi ganska snart själva tillverka nylonstrumpor i Sverige. Men kvinnorna ville ha tunnare strumpor och fick det också ganska snart. Fabrikanterna fick då gång på gång gå ut i pressen och försvara sig mot anklagelserna att strumporna blivit sämre och omedelbart gick sönder. Strumporna hade inte blivit sämre, utan dessa mycket tunna (som tunnast 7 den.) strumpor var självklart mycket ömtåligare än de kraftiga.

Denier (förkortas den.) anger garnets tjocklek och styrka och talar om hur många gram 9.000 m garn väger. Om vikten är 15 g är strumpan 15 den. Ju högre deniertal desto kraftigare strumpa. Ett normalt människohår är så tjockt som ca 50 den.!

Beteckningen gauge används inte så ofta idag men anger naltätheten = masktätheten per 1,5 engelsk tum (3,81 cm). Gauge användes mest för fasonerade strumpor som sys ihop. En strumpa för aftonbruk 1958 var Eisers Blue Dream, 12 den. 66 gauge, med andra ord en tunn och skir strumpa. För dagens rundstickade sömlösa strumpor brukar det totala antalet nålar = maskor i maskinen anges, ex.vis 420 nålar, vilket är en ganska tunn kvalitet.

De fasonerade strumporna med söm bak, stickades i en flatbädd på en cottonmaskin med in- och uttagningar ungefär som när vi stickar ett stycke till en tröja. Upphovsmannen i England hette Cotton i efternamn, därav namnet på maskinen. De sista fasonstickade strumporna levererades från Malmö Strumpfabrik under 1970. Och det var inte med glädje man såg att de sömlösa strumporna helt kom att dominera modet, eftersom en mycket dyr maskinpark då måste skrotas. De rundstickade strumporna har samma maskantal såväl upptill som nedtill och fixeras sedan med värme på en form eller också kan man reglera maskstorleken utmed strumpan.

I början på 1950-talet kom något som var revolutionerande i kanske t.o.m. högre grad än nylonet enligt en entusiastisk skribent, nämligen crêpenylongarnet. Strumpan stickades med garnet sträckt i stickmaskinen och omedelbart när den spottats ur maskinen, drog den ihop sig till ungefär halva storleken. Crêpegarn köps idag främst från Frankrike, England och USA. Tack vare crêpegarnets elasticitet kan strumporna tillverkas i endast ett par storlekar för vuxna. Crêpenylonstrumporna togs emot med stor begeistring och på grund av krusigheten blev crêpestrumpan särskilt populär i kallare väderlek. Helanca är varumärket på ett patent för framställning av crêpegarn.

1964 lanserade Du Pont strumpfibern Cantrece. Den är ett självkrympande garn som gör strumporna elastiska och ger dem god passform.

Den ribbstickade strumpbyxan med hängselkjol lanserades i Paris 1968 av Courrèges. Den fanns såväl stickad i ett stycke från hals till tå som tvådelad i strumpbyxor och jumper. Teckning Barbro Grytnäs i Svenska Dagbladet hösten 1969.

1960-talets strumpbyxor

Det dröjde några år innan de kraftiga strumpbyxorna från 1950-talet blev tunnare och kunde ersätta vanliga strumpor. 1964 annonserade Hudson om att "Nu blir strumpbyxan året-runt fashion!" i flera helsidesannonser. Den ena sömlösa extra tunna strumpbyxan i Helanca-crêpe skulle passa bl.a. till den lilla svarta, strumpklänningen och cocktailfodralet.

Både André Courrèges i Paris och Mary Quant i London lanserade de mycket korta kjolarna i början av 1960-talet. Båda fick stor genomslagskraft i Sverige och 1965 designade Mary Quant sin första kollektion strumpbyxor, tights.

1966 är för Malmö Strumpfabriks del strumpbyxans födelseår. I en artikel i Expressen våren 1966 välsignas strumpbyxan, som ett "moraliskt stöd" i den korta kjolens tidevarv. Strumpbyxan räddade kvinnorna från många penibla situationer, när de i den ultrakorta kjolen skulle kliva ur en bil, cykla, böja sig framåt, hämta en bok ur bokhyllan m.fl. situationer.

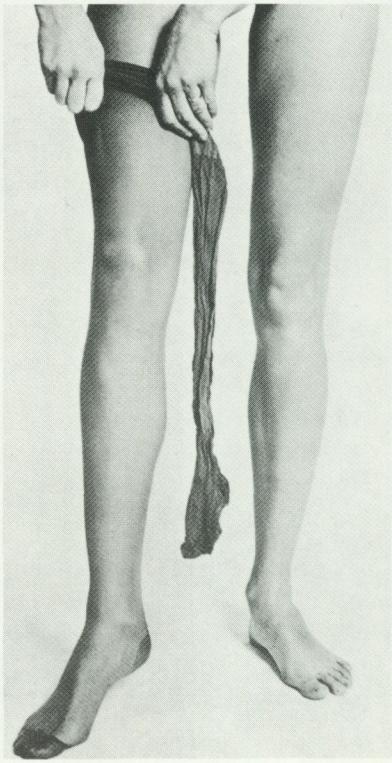

Ministrumpbyxan som lanserades 1969 kunde tillverkas i endast en storlek tack vare den höga elasticiteten. För bildens Mini Vogue-strumpbyxa från Malmö Strumpfabrik blev det en succé över all förväntan. Den skrynkliga lilla strumpbyxan hade god passform och satt slätt utan rynkor på hela benet.

Det kortkorta modet gjorde att strumpbyxan slog igenom med stor kraft som på denna bild med klänning designad av Mary Quant 1967. Hon designade sin första strumpkollektion 1965. Ur katalog från London Museum, 1973, ''Mary Quant's London''.

Från Paris rapporterades i juli 1966 om de korta kjolarna. Hos modeskaparen Esterel hade de blivit ''mikroskopiska'' och hos Feraud försvann de ibland helt. Kvar blev en litet mer än höftlång tröja och åtsittande strumpbyxor under en kort kappa eller rock. Kjolen försvann kanske inte helt hos oss, men annars följde vi modediktaten ganska slaviskt. I årsskiftet 1967–68 konstaterades i Bonniers Månadstidning att strumpbyxan hade kommit för att stanna.

1969 lanserades en nyhet som gjorde stor succé på strumpfronten, nämligen ministrumpbyxorna. De tillverkades i 20 den. crêpe, men man hoppade över den fixerande formningsproceduren. Garnet bibehöll hela elasticiteten och passformen blev mycket bättre. Men den vara som kunden tog ur den nya förpackningen såg skrynklig, liten och ful ut. Snart kom också strumpbyxor i storlekar som passade blivande mammor och upp till konfektionsstorlek 52 tack vare en extra bred kil.

Kroppsstrumpan

1968 rapporterades från Paris att hos både Courrèges och Lapidus visades ribbstickad kroppsstrumpa under kjol eller långbyxor och det blev ett ''måste'' att skaffa en sådan. Kroppsstrumpan fanns både odelad från fot till polokrage, med knäppning i grenen och med långa ärmar samt tvådelad med jumper och strumpbyxa.

Grovt nätmönstrade strumpbyxor utan sömmar stickades enligt ett nytt patent och lanserades våren 1970 i ljusa färger. Ur Textilbranschen 2:1970.

Korsettindustrin

Strax efter strumpbyxans totala genomslag kring 1967–68 fortsatte man ändå några år att bära byx- och trosgördlar till strumpbyxorna eftersom man kunde knäppa loss strumpebanden.

Men 1969 bidrog strumpbyxans intåg och seger till att flera korsettfabriker tvingades flytta, lägga ned eller tillverka andra produkter. Gördeltillverkningen hade gått ned med 50 % sedan strumpbyxan introducerades och nedgången fortsatte.

En journalist konstaterade 1969 att våra skönhetsideal hade ändrats ganska mycket. Tidigare var idealet omkring 50 cm i midjemått, men en miss-kandidat från Göteborg mätte hela 71 cm utan att ändå se fet ut. Journalisten fann att det var strumpbyxan som förändrat kvinnan och att det var tillåtet att svälla ut.

95 % av alla svenska kvinnor i åldern 15–25 år hade övergått till strumpbyxor i januari 1970 och så mycket som 10 % av kvinnorna över 65 år.

Från 1970-talets slut har fabrikanterna kunnat märka ett ökat intresse för strumpebandshållare och strumpor med söm. Vogue

Strumpbyxan som Kunerts lanserar hösten 1988 har en inbyggd trosa med högt skurna ben. Mönstringen har koncentrerats till lår- och byxdel. Bild från Kunert, Helsingborg.

STRUMPBYXOR TILL VARDAGSPRIS

78

Ur Ellos postorderkatalog för hösten och vintern 1966–67 kunde man välja såväl bland enfärgade och omönstrade som spetsmönstrade, rutiga och zigzag-mönstrade strumpbyxor i färgskalan brunt, vinrött, marinblått, svart och turkos.

Man kan slippa korsett eller strumpebandshållare även genom att använda sit up- eller stay up-strumpor. Redan 1955 hade man konstruerat en strumpkrage som skulle hålla strumpan uppe men den fungerade nog lika dåligt som dagens stay ups. Affisch från DIM 1987.

Ur Josefssons höst- och vinterkatalog 1974 kunde man beställa strumpbyxor för pojkar i brun eller blå crêpenylon eller blandningen akryl/nylon.

svarade snabbt med en strumpbyxa försedd med söm.

Under 1986 och 1987 har reklamen varit intensiv för sit up-och stay up-strumpor, med andra ord för sådana som sitter uppe utan hjälp av strumpebandshållare men med hjälp av resår i kragen. Men detta var inte något förut oprövat. 1955 skrevs om nyheten från kontinenten som skulle sitta uppe tack vare en skumgummikant kring strumpans överdel. 1955 års strumpor satt nog uppe lika dåligt som 1988 års stay ups.

Bildens kroppsstrumpor tillverkades i dralon i vitt, svart och rött och de presenterades första gången i Habit 1968. Annons ur Habit 3:1969.

Strumpbyxorna efter 1960-talet

Det korta modet höll i sig en bit in på 1970-talet och man bar spetsmönstrade strumpbyxor till de vita höga stövlarna av stretchplast. Annonserna för Vinetta strumpbyxor var något nytt i och med att de glada mannekängerna var lite rundare än mannekänger brukar vara i sådan reklam.

Under 1973 kom rapporter om att långbyxorna höll på att slå ut strumpbyxorna hos franska kvinnor, tendenser som också syntes här.

Under 1980-talet har vi fått se en variant av strumpbyxor eller kalasbyxor, nämligen skipants, tights och leggings på de yngre kvinnornas ben. De är oftast utan fötter, möjligen med hållare under hålfoten. De har varit mönstrade som fläckiga vilddjursskinn, långrandiga, tvärrandiga, prickiga m.fl. varianter.

För att möta intresset för det flärdfulla har strumpbyxfabrikanterna idag försökt locka unga flickor att bära strumpbyxor i stället för strumpor med strumpebandshållare. Flera utländska fabrikanter har satsat på en modell med inbyggd trosa som har högt skurna ben. Spets- eller blommönster har koncentrerats till lår- och byxdel. Med de nya garnerna av polyamid och lycra kan man sticka glänsande strumpor som påminner om det blanka silket. En annan festvariant är strasstenar strödda över benen.

Ett flertal filmer har på senare år inspirerat till inköp av strumpor och strumpebandshållare, nå-

Strumpbyxor för barn har oftast en bred infälld kil fram och bak för passformens skull. Annons ur Habit 1964.

"Tajts" benämner postorderfirman Sportjohan sina träningsbyxor av polyamid/lycra. En liknande byxa för dans och kroppsövningar från en annan firma benämns "ski-pants". Byxorna har inte hela fötter utan en bred avslutning under hålfoten.

got för strumpbyxtillverkarna att tänka på!

Strumpbyxtillverkningen i Sverige

Det stora intresset för strumpbyxor gjorde att Kooperativa Förbundet i slutet av 1960-talet anlade en fabrik för främst strumpbyxtillverkning i Östersund.

För Malmö Strumpfabriks del har turerna varit många under åren och 1987 såldes både den och KF-fabriken till ett utländskt bolag.

1970 gjorde Vinettas annonsering om strumpbyxor i 9 storlekar stor succé. I slutet av 1960-talet anlade Kooperativa Förbundet sin fabrik främst för strumpbyxtillverkning. Ur reklamblad från KF.

På Malmö Strumpfabrik har jag haft möjlighet att följa de olika tillverkningsmomenten fram till färdig strumpbyxa. De råvita garnerna kontrolleras först i fabrikens laboratorium. Från rundstickningsmaskinerna blåses sedan strumpämnena snabbt ut i en uppsamlingskorg. Efter granskning sys tårna ihop i en specialmaskin och efter ytterligare granskning klipps de båda strumpor som tillsammans ska bli en strumpbyxa upp. De sys sedan samman. Råstrumpbyxorna granskas och lagras tills det är dags för färgning i stora helautomatiska färgmaskiner.

Två gånger om året träffas strumpfabrikanterna från Västeuropa för att bestämma nästa säsongs strumpfärg och färgens namn.

Före den automatiska packningen genomgår strumpbyxan ännu en kontroll och kunden får sedan i sin hand en strumpbyxa som uppfyller alla krav.

50.000 par strumpor tillverkas per dag vid fabriken. 1987 års katalog över Voguestrumpor upptar 11 varianter på släta tunna strumpbyxor, 15 varianter på mönstrade och 5 olika grova strumpbyxor. Dessutom finns vanliga strumpor, knästrumpor och sockor. En kvinna använder i genomsnitt 12–13 par strumpbyxor/år.

På Torstenssonsgatan i Stockholm finns en sybehörsaffär med en skylt där det även står

STRUMPBYXOR. Ägarinnan Nora Carlsson håller sig numera enbart med Malmö Strumpfabriks sortiment och får besök 2 ggr/år av deras försäljare. Andelen strumpbyxor i sortimentet har ökat år från år. Många av kunderna kan idag inte tänka sig en återgång till vanliga strumpor. Fru Carlsson minns att det kunde vara problem med passformen i strumpbyxornas barndom, de kunde vara för små och trånga, inte så elastiska. Idag finns inga sådana problem.

Stödstrumpor

Kvinnor som lider av åderbråck eller lätt får svullna ben har behov av strumpor som döljer defekter och ger stöd. Sådana stödstrumpbyxor var tidigare tjocka och murrigt bruna. Idag ser de tunna och smidiga ut i de senaste modefärgerna.

Barnens strumpbyxor

Strumpbyxor för barn har funnits från 1950-talet. De flesta modellerna har en bred infällning mitt fram och bak på byxdelen för passformens skull. På dagis har de tillsammans med en tröja blivit ett tåligt och omtyckt inneplagg för både pojkar och flickor.

Engelska skolflickor ska enligt uppgift redan på 1920-talet ha burit långa svarta strumpor, som syddes ihop som strumpbyxor, för att undvika gapet mellan byxor och strumpor.

Strumpbyxor för män och för sport

Strumpbyxor för män tillhör inte bara medeltiden och Gustav III:s dagar utan även nutid. Dagens löpare behöver en smidig klädsel som följer kroppen tätt. De använder s.k. tights av en kombination polyamid och lycra. De har inte hela fötter men en bred avslutning av byxan under hålfoten. Sådana byxor har under några säsonger även varit moderätta på discot med namn som stretch pants, stirrup trousers, leggings och ski-pants.

I tidningen Storstaden fanns 1972 en artikel med rubriken "Strumpbyxor för herrar". En läsare efterlyste strumpbyxor för män och informerades om att KF sedan 1968 testat strumpkalsonger för män. Men gensvaret blev inte vad man väntat. Möjligen av rädsla för att strumpbyxor skulle se omanligt ut tror man. KF:s och Storstadens testgrupp trivdes dock mycket bra med de bekväma strumpkalsongerna, "värmisarna".

Nordiska museets frågelista

En av de frågelistor som skickades ut 1983 från Nordiska museets avdelning Kulturhistoriska undersökningen handlade om kläder (Nm 210 Klädseln). Meddelarna ombads bl.a. beskriva sina garderober, hur kläder anskaffats, förändringar i klädseln, synpunkter på material m.m.

Ett flertal av meddelarna har kommenterat strumpbyxorna i sina långa och utförliga svar. Många utbrister i långa lovord för att de sluppit strumpor och gördlar eller höfthållare med strumpeband och glipan mellan strumpor och byxor som blev illröd och knottrig i kylan. "Tack och lov, Spirellan är borta. Strumpbyxan kom och gjorde livet lättare", säger en kvinna f. 1929. En kvinna f. 1899 har sagt att "den bästa uppfinningen som gjorts är strumpbyxor och Svinto" (Svinto = stålull att skura ur kastruller med). En kvinna f. 1911 nämner att de lite kraftigare strumpbyxorna varit hennes räddning eftersom hon har dålig blodcirkulation och besväras av åtsittande gördlar och korsetter. Det framgår av svaren att trasiga strumpbyxor gärna sparas för att användas under långbyxor. Eller också klipper man av ett trasigt ben när en strumpa går sönder och när samma sak händer med nästa par trär man byxorna i varandra och får på så vis ett tredje par strumpbyxor. Ett fåtal meddelare säger att de aldrig använt strumpbyxor, det gäller exempelvis några kvinnor födda 1909, 1914, 1918 och 1968. Ett flertal unga kvinnor födda på 1950- och 1960-talen talar om att de är ägare till raffinerade och sexiga strumpebandshållare och strumpor att användas till fest. "Eller bara för att överraska min kille."

Strumpbyxan – en erotikdödare

De strumpbyxor som kvinnorna tog till sina hjärtan blev inte

Så vill döttrarna klä sig och inte i de osexiga strumpbyxorna som deras mödrar bär. Ur H&M Rowells katalog hösten 1986.

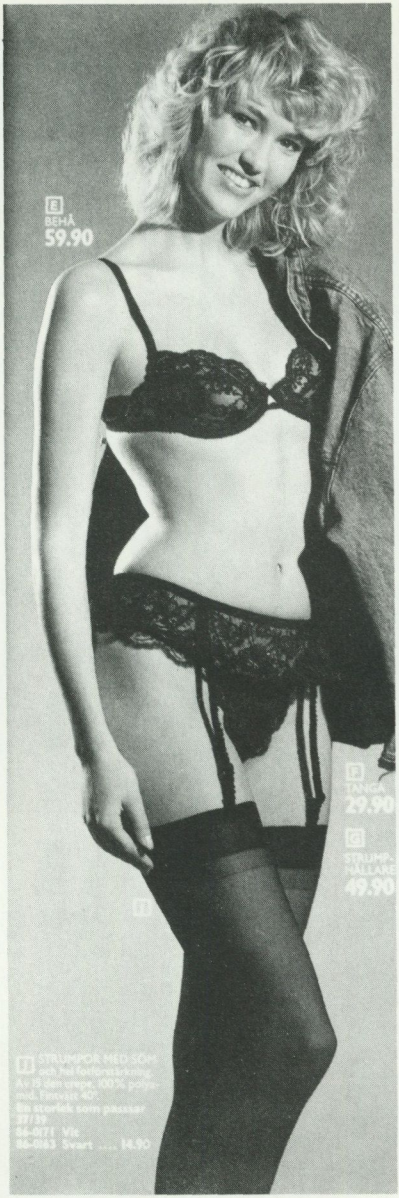

lika populära bland männen. Tvärtemot kvinnornas lyckliga utrop om det bästa som hänt inom modet, ansåg en hel del män att uppfinningen av strumpbyxan var det sämsta som gjorts på många år. ”De mest osensuella plagg som någonsin konstruerats, vid sidan av korsetten.” Erotikdödare och erotikmördare har de också fått heta. 1975 presenterades i vissa tidningar en ny strumpbyxa till glädje för alla anti strumpbyx-män. England var först och sedan kom Italien med en egen variant av strumpbyxan med ett flertal stora strategiskt placerade utskärningar på byxdelen.

Men de som en gång vant sig vid de bekväma strumpbyxorna överger dem inte så lätt, inte ens för locktoner om flärdfulla och läckra strumpebandshållare med spetsmönster och tunna strumpor med söm bak. Enligt en notis från England köper de unga flickorna strumpor i ren protest mot sina mödrar. De vill inte bära strumbyxor såsom deras mödrar gör!

27

MARIANNE LARSSON
Liten baddräktshistorik

Från badkostym till bikini

Marianne Larsson, fil. kand. och museipedagog vid Postmuseum.

Flyttbara badhus på hjul

Har Ni huvudvärk? – Nyttja saltsjöbad. Har Ni eljest plågor? – Nyttja saltsjöbad. Har Ni dålig mage, för hett blod, svaga fibrer eller nerver? – Nyttja, nyttja saltsjöbad, detta universalmedel av den nya Medicinen.

Denna något tvetydiga uppmaning inleder en artikel i Magasin för Konst, Nyheter och Moder från 1824, som berättar om badhus på hjul vid en kurbadort utmed tyska östersjökusten.

De bestå av ett litet rum vilande på fyra hjul, sådana som Planchen utvisar. På ena sidan är en dörr och på den andra ett litet fönster, inuti ett bord, en stol, en spegel och ett par tofflor. Den badande kläder här utav sig och stiger på en liten trappa ned i sjön. Vill man vara osedd och gömd för andras blickar, låter man släppa ned över sig en kur som har samma utseende och mekanik som en suflett på en Calèche.

De första havsbadorterna uppstod annars vid den engelska kanalkusten kring 1700-talets mitt. En engelsk avbildning visar bad i havet från täckta badvagnar redan 1735. Badvagnarna drogs ut i vattnet med hjälp av hästar, varefter den badande kunde kliva ned i sjön, ibland assisterad av en badbetjänt. Enligt magasinet användes badvagnar också vid Ramlösa och Helsingborg, vilket visar att havsbad förekom tidigt även i Sverige. Under 1870-talet blev badandet på kontinenten mera livaktigt och intresset spred sig även till de svenska kusterna. Snabbast utvecklades badorterna vid västkusten. Där använde man på grund av de klippiga stränderna inte badvagnar utan flytande små badhus. Vid havsbadorterna utvecklades snart, liksom vid andra kurorter, ett blomstrande nöjes- och umgängesliv och i den miljön blev baddräkten snart ett plagg anpassat efter modet.

När det blev modernt att bada direkt från havsstranden blev baddräkterna alltmer eleganta och moderiktiga. Den vänstra av mörkblått tvättyg (bomull) med vit krage, den högra av korallröd flanell med svarta dekorationer. Ur Nordisk Mönster-Tidning 1898.

Klädd för bad och simning

Det är ont om uppgifter om hur damer var klädda vid havsbad, badhus och siminrättningar under 1800-talets första hälft. En av de tidigaste avbildningarna är en engelsk skiss från 1815 som visar en baddräkt med hellång kjol, långa ärmar och rika dekorationer. Det framgår inte av bilden om byxor hör till eller inte. På svenska bilder från omkring 1860 har baddräkterna vida ben-

kläder som slutar strax under knät och blus med ett kort skört.

Den äldsta baddräkten i Nordiska museets samlingar är daterad till 1800-talets mitt och har enligt givaren tillhört kronprinsessan Lovisa. Baddräkten är sydd av ljust ylletyg i en helskuren modell med dragsko i midjan och knappar på axlarna. Den är mycket stor och otymplig med bred halsringning och vida ben. Lovisa omnämns då och då i badsammanhang och i Dagens Nyheter kunde man 1956 läsa om "bad och siminrättningen för fruntimmer" som byggdes 1847 nära Riddarhuset i Stockholm. Där tog Lovisa ett dagligt kallbad och modet spred sig bland huvudstadens damer. Tyvärr saknas källan, men var det månne här Lovisa klev i badet i Nordiska museets omfångsrika badkostym?

Året 1873 utkom den nya mönstertidningen Freja med en rikedom av dräktbilder, mönster och beskrivningar för den modemedvetna kvinnan. Under 1870-talet utvecklades också intresset för havsbad i Sverige och redan i första årgången av Freja fanns mönster till olika badplagg såsom en badkappa, en badmössa och badtofflor, dock inget till baddräkt.

Att bada i havet innebar vid denna tid vanligen ett mycket hastigt dopp i en enskild badsump eller kanske från en badvagn. De flesta baddräktsmodellerna bestod av blus och benkläder. De skiljde sig åt bland annat genom att blusen varierade i längd. När den nådde ned till vaden kallades den ibland "kläd-

Vykort från Fanö havsbad i Danmark omkring 1903. De dekorativa badvagnarna var tacksamma att avbilda och förekom ofta på vykort, badmodebilder och andra illustrationer från stranden.

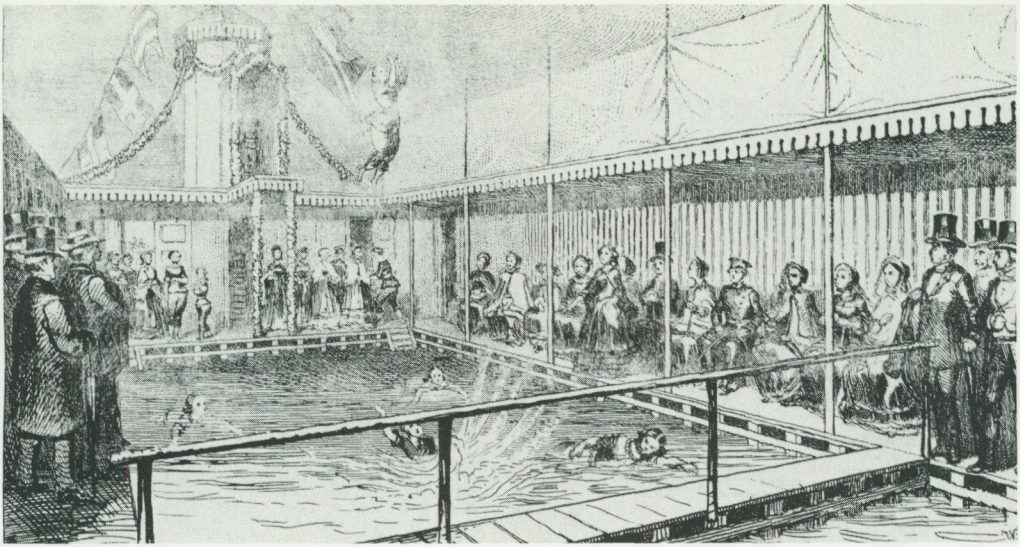

Teckningen, från Sim- och Badinrättningen för Fruntimmer, visar flickornas uppvisning av simning och trampolinhopp vid simskolans avslutning i augusti 1859. Ur Illustrerad Tidning.

ning". Till havsbad rekommenderades baddräkter tillverkade av stadiga ylletyger. Dräkterna skulle helst sluta till om halsen och vara något åtsittande. Bad togs oftast av hälsoskäl och bland annat betraktades vattnets rörelser mot kroppen som nyttiga. Mot havet och dess kraftiga vågrörelser kan man dock under 1870-talet ana en viss skepsis. Det förefaller som om kraftiga tyger rekommenderades för att förhindra en alltför häftig kroppslig reaktion. För bad i lugnare vatten presenterades istället lätta och vida baddräkter av tunnare bomullstyger. Vattnet kunde då få fritt spelrum. De lättare baddräkterna ansågs också lämpliga som simdräkter. Som särskilt angenäm att bära beskrevs en helskuren tvärrandig simdräkt av trikå, en tidig föregångare till den tvärrandiga baddräkt som blev modern först efter sekelskiftet.

Damernas onödiga pryderi...

Baddräktsmodeller och -mönster återkom så gott som årligen i modetidskrifter. Badläkaren Alfred Levertin, som 1883 kom ut med sin handbok Svenska brunnar och bad, opponerade sig dock bestämt mot simdräkter av ylle eller flanell, särskilt när de användes i avskiljda badhus. Han antydde därmed att badet helst skulle tas utan kläder, och det för att inte förhindra badets hälsosamma inverkan: "den retning, som havsvattnets sälta och kyla utövar på hudens nerver, förslöas till största delen genom att hölja kroppen i ylle". "Men om badkläder för anständighetens skull äro av nöden – såsom då man badar på öppna platser eller då,

En stor annons införd i Dagens Nyheter den 4 juli 1885, kanske med tanke på gästerna till det året innan öppnade Strömbadet, Stockholms Stads Bad- och Siminrättning.

såsom vid vissa utländska bad, begge könen bada i samma sjö eller bassin – så böra dessa kläder vara av tunt ylle" skrev Helsovännen 1886.

Oavsett Levertins åsikter presenterades under 1880-talet många nya baddräktsmodeller. När det var fråga om *simdräkter* var modellerna oftast helskurna eller bestående av liv och benkläder förenade med en linning. *Baddräkterna* bestod däremot av en blus med skört av varierande längd samt separata benkläder. Till båda typerna hörde ett bälte, ofta av samma tyg som baddräkten. Av mönstren framgår att de helskurna modellerna var mest lämpade för unga flickor medan unga damer helst skulle använda baddräkter med skört.

"Bad- eller simdräkt" av mörkblått bomullstyg. Ur Freja 1878.

Utöver de vanliga modellerna förekom badlinnen, en badskjorta och en "grekisk dräkt som badkostym", samtliga med så gott som hellånga kjolar, vilka bars utan benkläder. Flera av badlinnena hade, fastsydda i sidsömmarna, bandslingor att trä om foten för att linnet inte skulle åka upp.

En artikel i Idun 1888 visar att det också fanns färdigsydda baddräkter till salu.

Och så, mina damer, besöka ni så och så många butiker, för att efter mogna och långvariga överläggningar... utvälja er en kokett baddräkt och dito mössa... resultatet är fullkomligt tillfredsställande, ty badtrikån sitter, som vore den gjuten på er smidiga gestalt; den lilla käcka vaxduksjockey-mössan kläder er förträffligt; med ett ord: vous êtes charmantes!

Trikåbaddräkten, som sannolikt kom från de mindre pryda badorterna på kontinenten, förefaller väl djärv även för 1880-talets baddamer och det dröjer innan den dyker upp igen.

Bad direkt från havsstranden

Under 1890-talet blev det på allvar populärt att bada direkt från stranden istället för i de badhus, med bassänger och avklädningsrum, som byggts ute i vattnet. Badortslivet hade tidigare varit ett nöje enbart för överklassen men nu spred sig modet även inom den växande borgarklassen. Samhällsutvecklingen bidrog till intresset för havet. Växande städer och utbyggd industri gjorde att man längtade efter frisk luft, ljus och orörd natur.

Det kvinnliga modet dikterade en hårt snörd midja och när havsbad rekommenderades mot "fruntimmerssjukdomar, såsom hysteri, danssjuka, bleksot" och allmän svaghet, kunde säkert den misskötta kvinnokroppen vara en

Baddräkter för havsbad av ljusblå flanell med korsstygnsprydda dekorationsband. De ”ovanliga” badmössorna är tillverkade av vaxtaft. Ur Freja 1878.

sjukdomsorsak. Att förena nytta med nöje på en badort var säkert bra för hälsan, men det gällde att rätta sig efter tidens sedlighetskrav och att skydda sig mot solen. Man kunde inte återvända till staden brun i hyn, även om det fanns allehanda medel mot solbränna och fräknar.

Med strandbaden utvecklades baddräkten i ännu högre grad till ett plagg i vilket bärerskan skulle känna sig tillräckligt klädd och samtidigt vacker. Hon skulle

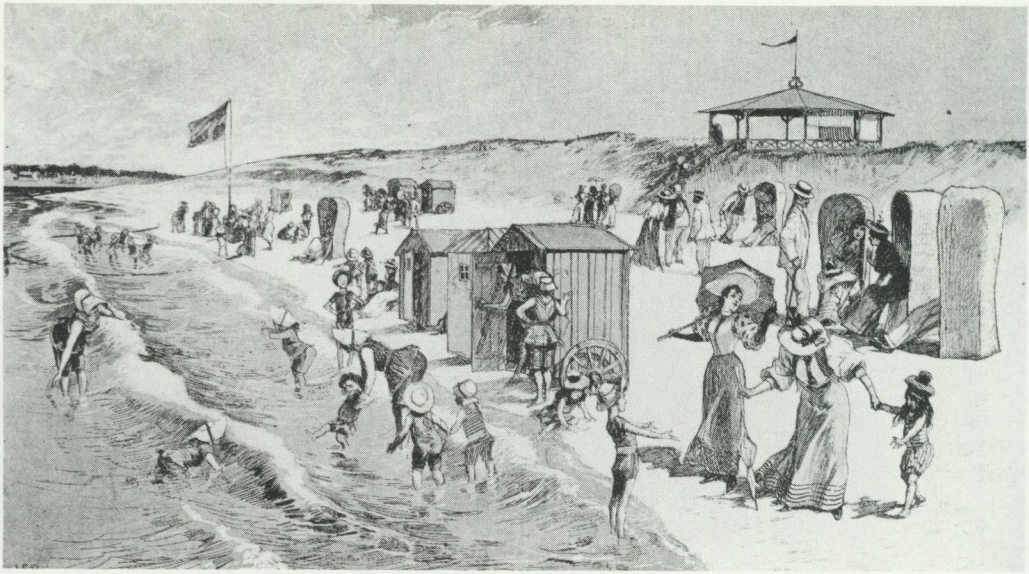

Simdräkt av rött bomullstyg i en helskuren modell som användes flitigt en bra bit in på 1900-talet. Ur Freja 1891.

kunna visa sig på stranden tillsammans med andra kvinnor och kanske till och med inför män. Blusens förlängda skört blev alltmer likt en kort välskuren kjol. På vissa modeller satt den ihop med blusen och på andra kunde den knäppas fast utanpå en helskuren baddräkt. Vanligen användes bomullsflanell eller yllecheviot och det gick åt nära fem meter tyg och upp till tio meter dekorationsband till en baddräkt. Sjömansstilen var återkommande och färgerna var rött, vitt och blått. Till simning rekommenderades fortfarande baddräkter utan kjol, naturligtvis för att undvika tyngden av flera meter vått ylletyg.

Utöver baddräkten skulle en hel rad tillbehör göra badet trivsamt. Badkappa, badmössa – för att skydda ansiktet mot solen – och badskor återkom i mönstertidningarna liksom badhanddukar. En badvante att frottera sig med, en maggördel – möjligen att bära under baddräkten – och en virkad badsvamp kunde man tillverka. Slutligen kunde man sy sig en badväska för hela utrustningen. På modebilderna förekommer ibland de mörka badstrumporna, men till dem har aldrig lämnats någon beskrivning.

Baddräkter i ny fason

Även efter sekelskiftet var man ordentligt påklädd när man badade. 1903 inleddes i Allers Mönster-Tidning en serie mönster till damkläder av reformmodell där det hårda snörlivet ersatts av ett reformliv som inte vanställde kroppen. Dräktreformföreningen verkade för klä-

Ångbåtar förde badgästerna till de "tidsenliga och uppfriskande såväl strand- som bassängbaden" vid Engelholms Brunns- och Hafsbadanstalt. De som inte ville delta i "de lifliga baden på stranden" kunde andas frisk havsluft från strandpaviljongen på höjden. Ur Ny Illustrerad Tidning 1893.

der som var anpassade efter kroppen och inte försökte göra om den. Detta avspeglade sig även i baddräktsmodet och 1909 presenteras en "baddräkt i ny fason". Den är sydd i grekisk stil av ett lätt ylletyg och modellen är betydligt ledigare än innan. Blusen faller i mjuka veck från axlarna, är lätt åtdragen om midjan och döljer helt benkläderna.

Åren efter sekelskiftet blev det mycket populärt att skicka vykort. Motiven var otaliga och kort som visade mer eller mindre lättklädda badflickor var inte ovanliga. Ofta var de klädda i den välkända röd- och vitrandiga trikåbaddräkten. Korten var säkert utmanande för sin samtid men det tycks inte varit värre än att de kunde skickas väninnor emellan. 1907 dök trikåbaddräkten upp i Allers Mönster-Tidning:

Emedan vanliga baddräkter visa sig opraktiska för damer, som simma mycket, använder man emellanåt herrdräkter, som vårt original visar.

Till simdräkten rekommenderades blå trikå. Tunn, våt trikå döljer ju inte mycket av kroppens former och sannolikt var modellen ännu inte riktigt accep-

Den nymodiga enkla trikåbaddräkten t.h. hade ännu 1907 en undanskuffad plats bland de traditionella modellerna. Badmössor av gummityg. Ur Allers Mönster-Tidning.

Vykort som avbildade vågade badflickor var inte ovanliga vid seklets början. Många trycktes i Sverige men originalbilderna kom ofta söderifrån.

terad på badstränderna. Den tvärrandiga trikåbaddräkten återkommer hädanefter ständigt i baddräktens historia, ofta tillsammans med en gul vaxdukmössa med röda ylleband.

Det skamlösa Mölle

Det går inte att nämna äldre tiders badliv eller baddräkter utan att någon med ett leende börjar tala om gemensamhetsbaden i Mölle. Ett spirande badortsliv slog igenom efter Oscar II:s besök i trakten år 1894. Höganäs-Posten skrev år 1900 om den ökade turistströmmen när man kunde ta ångbåt direkt från Köpenhamn eller Malmö. Turisterna kom "för att rekreera sig med de friska havsbad och stärkande bergvandringar som Mölle har att bjuda på". Även många danskar och tyskar sökte sig till Mölle och 1905 skrev Höganäs Tidning att aldrig tidigare hade tyskarnas antal varit så stort.

Den *1 juni* 1910 öppnades järnvägen mellan Höganäs och Mölle och badlivet blev allenarådande. Den *13 juni* skrev Höganäs Tidning att "Mölle besöktes under gårdagen av omkring 3.000 personer, varav 2.000 ditfördes med bantåg och 1.000 med ångbåtar från Köpenhamn", och redan den *14 juni* såg man sig nödgad att publicera "regleringsåtgärder" för badlivet vid Ransvik, en strandremsa i närheten av Mölle.

Badlivet vid Mölle har under senaste sommar tagit former som ofta tyda på oanständighet. Den vackra idyllen av sambad som besjungits av skaldande sommargäster och förevigats av hundratals amatörfotografer, har av diverse patraskfolk, som tydligtvis även tager en sommarutflykt till Mölle, ej sällan endast för att njuta av badlivets friheter, neddragits till det anstötliga. Det har därför ansetts lämpligt att något göres för att hejda oanständigheten.

Man skulle med hjälp av anslagstavlor förbjuda omklädning och solbad på stranden, förbjuda herrarna att klä sig i endast simbyxor, istället för hela simkostymer, och anvisa separata badplatser för damer och herrar.

I tidningen Halland skrev man också om Mölle. Man förfasade

Vykort från gemensamhetsbaden i Mölle omkring 1910–11. Damerna använder trikåbaddräkt eller helskuren baddräkt av vävt tyg utan bälte.

sig bland annat över de danska och tyska kvinnornas osedliga uppträdande, men tröstade sig med att svenskorna oftast badade på damernas badplats och att om de förekom vid gemensamhetsbaden fanns det inget att anmärka mot deras uppträdande. Mölle blev känt vida omkring för sina osedliga badformer. Det var tydligen inte bara tanken på gemensamhetsbad som upprörde eftersom man skrev redan år 1900 om Falsterbo att ”man har kommit så långt i Trouville-fasoner, att herrar och damer bada tillsammans”. Mölles vanrykte uppstod snarare på grund av det skamlösa uppträdandet i allt för lätta badkläder och av att hovfotografen Lundh förevigade de badande på gruppbilder, vilka spreds som vykort över hela landet. Trots allt blev Mölle, under 1920-talet, en av Sveriges mest fashionabla badorter.

Damerna tävlade i simning

Från och med olympiaden i Stockholm 1912 fick även damer tävla i simning och simhopp. Svenskorna var framgångsrika och hamnade på tidningarnas förstasidor, endast iklädda simdräkter av trikå. De var så tunna att den byxa som bars under dräkten tydligt syntes genom tyget.

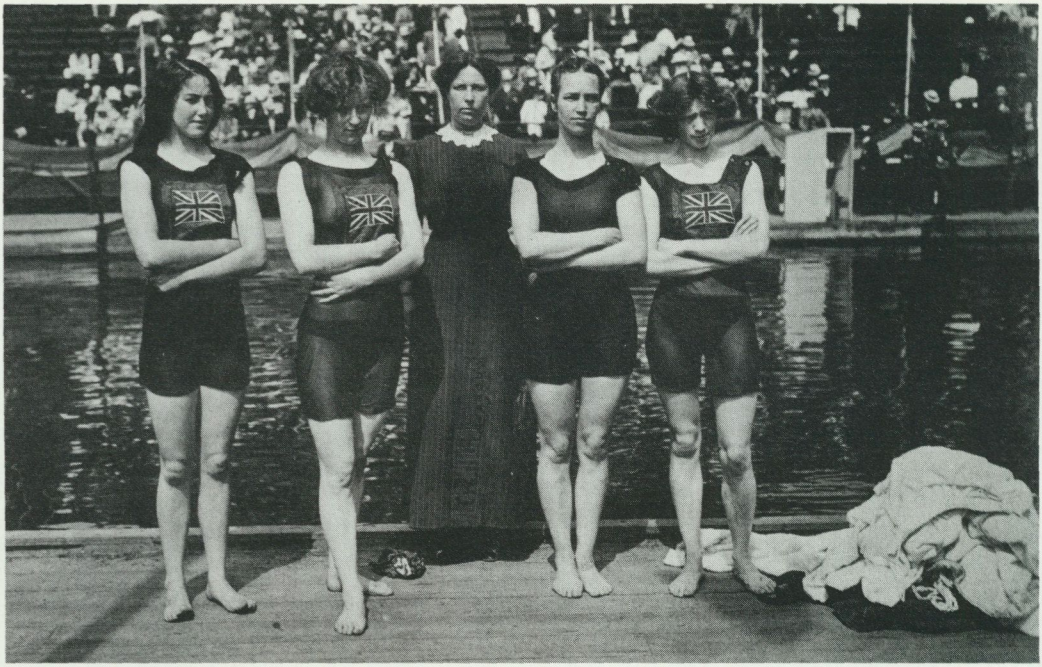

Dessa synnerligen lättklädda engelska damer segrade i lagkappsimningen 400 m vid de olympiska simtävlingarna 1912. Engelskorna är avbildade på "Olympiska spelens i Stockholm 1912 officiella brefkort".

När bad och simning blev allt vanligare och behovet av baddräkter ökade började konfektionssydda baddräkter användas i större utsträckning och modellen framför andra var den enkla trikåbaddräkten. En sådan kunde beställas från Åhlén & Holm 1912, som då gav ut sin första speciella sommarkatalog. Den tvärrandiga baddräkten var mycket populär men den konkurrerades så småningom ut av den enfärgade svarta.

Ett exklusivare badmode hämtade inspiration från de eleganta badorterna på kontinenten. Till detta fanns specialtillverkad sidentaft som var tät och vattenavvisande. För det fashionabla badlivet gjordes baddräkterna ibland så exklusiva att de inte tålde sol och saltvatten. När strandlivet utvecklades och solbränna inte längre var helt otänkbar kunde man visa upp sig på stranden i sin nyinköpta sidenbaddräkt medan fjolårets urblekta användes i badet. Samtidigt blev den övriga badutrustningen allt mer innehållsrik. I modereportagen märktes knappt det pågående första världskriget men så småningom drabbades även baddräkten.

Det blir kanske ej så lätt att uppdriva det fordom brukliga och mest praktiska materialet härför, taften, men man får nöja sig med andra vävnader som likna detta och försöka få köpa tyger som framför allt ha den egenskapen att slå ifrån sig vattnet och även hålla färgen.

Baddräkten består enligt sömnadsbeskrivningen av två plagg, liv med kjol i svart triká samt benkläder förenade med ett ''underliv''. Ur Allers-Mönster-Tidning 1919.

''Den blanka andra huden'' var rubriken på Vecko Revyns badmodesidor sommaren 1986. De ''åtsmitande baddräkterna i läckra färger, med högt skurna ben och spännande ringningar'' vänder sig till den tonåriga läsekretsen. Den mandarinfärgade baddräkten kan rullas ned till höften. Foto Christer Flodqvist, Åhlén & Åkerlunds förlag.

T.v. Chaneldräkt från Märthaskolan, 1960-tal.
T.h. aftonklänning sydd på Märthaskolan efter originalmönster från Pierre Cardin, omkring 1960. Foto Eva Aspelin och Birgit Brånvall.

Inför 1920-talet gjorde man på tidningen Saisonen en jämförelse med hur baddräktsmodet såg ut tio till femton år tidigare, dvs. omkring 1905–10:

Då ansåg man sig fullt ekiperad för sina sommarbad med en baddräkt av bomullstrikå, oftast röd och vitrandig och snäv som ett korvskinn, samt den därtill gula vaxmössan med röd kant. Denna dress kan ju vara på sin plats i ett badhus, men sedan de kontinentala gemensamhetsbaden blivit på modet även här fordra vi av en chic baddräkt att den skall fylla nästan samma pretentioner som en vanlig klänning, att vara bekväm, klädsam och fullt juste.

Den första baddräkten

Nordiska museet skickade 1952 ut en frågelista om bad som även tog upp frågor om baddräkt: Badade man naken eller i baddräkt, när började baddräkter användas och av vilka, hur såg de ut? De flesta uppgiftslämnarna är födda omkring 1870–90 och de beskriver främst årtionden runt sekelskiftet.

Många kom ihåg att de badade mycket som barn och att även ungdomar och vuxna badade. De äldre däremot, särskilt kvinnorna, kunde vara rädda för att få reumatisk värk eller andra sjukdomar. För många var det överhuvudtaget inte tänkbart att gå i vattnet medan andra gärna tog sig ett dopp efter en varm dag med hårt arbete.

Mycket sällsynt var att vuxna kvinnor badade. De ansåg det skamligt att klä av sig nakna, t.o.m. att tala om att göra det, och om någon badade, var det säkert i hemlighet. Det skulle ha varit en oöverkomlig skandal att ha blivit sedd. (Uppland.)

I allmänhet badade man naken, men män och kvinnor badade aldrig tillsammans utan valde olika tidpunkter eller olika badplatser. Simkunnigheten var det dåligt med och därför höll man ofta till vid långgrunda sandstränder. ”Att bada i gemensamt för Man och Hustru i tiden före Seklet skulle varit en skandal, Baddräkten fanns ej, och ingen anständig Bondmora, kunde ta av sig, i Mannens närvaro.” (Hälsingland.) Det förekom också att kvinnorna badade i sina underkjolar eller att de hade ett lakan att skyla sig med. ”Jag minns att den första baddräkten någon använde var en underkjol som Inger Johanna använde då hon gick i badet, det var 1875.” (Bohuslän.) ”Vid seklets början var det inte så många som skaffat sig baddräkt utan kvinnorna brukade gå i vattnet iklädd s.k. underkjol, som liknade ett uppspänt paraply när de kom ut i vattnet.” (Småland.) ”Såväl äldre som yngre kvinnor hade ett vanligt bomullslakan över sig, både då de gick i vattnet och då de gick på land.” (Bohuslän.)

De första som visade sig i baddräkt var ofta stadsbor när de kom ut på landet eller traktens ”finare folk”. ”De första baddräkterna kom nog på 1880-talet hit på Alnön. De började användas av fruarna till sågverkpatronerna. Det var en kort kjol som de hade, dem hade de gjort själva.” (Medelpad.) Bland den

Baddräkter av den lyxigare modellen lönar det sig att sy själv, var budskapet i Allers Mönster-Tidning när man 1924 presenterade flera eleganta sidenbaddräkter.

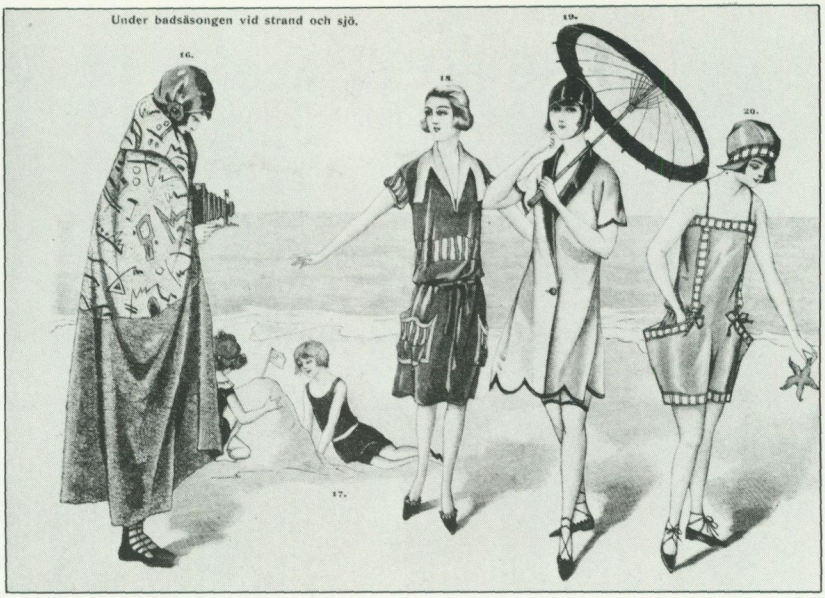

större allmänheten uppträdde baddräkten omkring 1915–20 och snabbast att anta nyheten var naturligtvis de unga kvinnorna. ”Baddräkten var synlig omkring 1910. Den var en kombination som skylde nästan hela kroppen. Omkring 1915 framträdde de mera moderna baddräkterna här.” (Södermanland.) ”Damernas baddräkter var till en början randiga – ett mellanting mellan zebra och Sing-Sing skulle man kunna säga.” (Västergötland.) ”De randiga baddräkterna á la polkagris äro de första som vi skaffade oss.” (Bohuslän.)” ...samt mössor av vaxduk, ty de flesta flickor hade långa o. tjocka flätor som inte torkade så fort.” (Gästrikland.)

Så småningom anammades gemensamhetsbaden och hela familjen kunde åka på badutflykt kanske på cykel eller till och med i bil. ”Då kunde de unga grannfamiljerna bada i lag. Då kunde man följa grannfrun på långsimning under det ens egen fru och den andra mannen fick sitta i sanden och sola sig.” (Hälsingland.)

Margit och Ella klädda i trikåbaddräkter inför ett dopp i Mälarens vatten omkring 1915.

Lång blus och korta benkläder

Efter kriget, då kvinnan trädde in i arbetslivet, fick hon en ny och självständigare ställning i samhället. Hon krävde en mera praktisk klädsel. Snörlivet avskaffades, midjan försvann och skärpet placerades nedanför höften. Kvinnan skulle vara ung och pojkaktig. Sport, friluftsliv och hälsosamt leverne skulle bevara det ungdomligt slanka. Fritiden ökade, badplatserna besöktes av

allt fler och baddräkterna köptes oftast konfektionssydda.

Allers Mönster-Tidning fortsatte dock att presentera hemsydda modeller. De senare årens lyxigare badliv hade medfört mera raffinerade baddräkter som blev dyra i inköp och genom att sy själv kunde man ju spara på utgifterna. Under 20-talets första år presenterades fortfarande modeller med liv, kjol och byxor, men i takt med de nya idealen försvann midjan och 1922 bestod baddräkten av lång blus och korta benkläder. Blusen var rak i modellen och avslutades ofta med en kort kjol nedanför höften. Byxorna stack fram en bit under blusfållen, men slutade på halva låret.

Vid 20-talets mitt inleddes en ny epok på badstränderna. Med längtan efter nöje, vila, hälsa och skönhet rustade man sig för hela dagar på stranden. I Saisonen dök begreppet badpyjamas upp 1925 och Allers Mönster-Tidning beskrev 1926 en stranddräkt, under vilken en vanlig trikåbaddräkt bars. Nu skiljde man på dräkter för sol och bad. Till stranddräkterna kunde man använda exklusiva material och färger och bara tänka på elegansen, inte på det skadliga saltvattnet.

Det muntra och brokiga liv, som utvecklar sig vid stranden och i de glittrande vågorna, är nuförtiden icke hänvisat till själva badandet ensamt... De moderna bad- och simdräkterna äro inrättade både till badet i hav och sol. Den praktiska och klädsamma badkappan eller capen är oumbärlig efter badet, och när den våta baddräkten är avtagen, blir den trevliga stranddräkten lika behaglig som ändamålsenlig och vacker att ikläda sig till det förestående solbadet.

(Allers Mönster-Tidning 1927.)

Nya badtillbehör blev nödvändiga. Badmössan av gummi fanns i grannast tänkbara färger och skulle matchas med en badkappa i lysande färger. Till detta hörde en väska för skönhetsartiklar och badskor av gummi. En exklusiv

Amerikanska badmössor av gummi. De fanns i 75 olika modeller enligt en annons från omkring 1925.

detalj var kautschuksmycken: halsband, fransar och blommor av gummi.

Tillhörde man inte dem som besökte en badort för att visa upp sig använde man den vanliga trikåbaddräkten. Svart dominerade och baddräkterna var ofta försedda med en kort kjol, men de fanns även i mera dekorativa utföranden i annorlunda modeller eller olika färger. Även bomullstrikån tog stryk av sol och saltvatten, färgen chanserade och de svarta baddräkterna kunde skifta i brunt eller lila. En annan nackdel var att bomullen kylde när den var våt. Vid slutet av 20-talet kom baddräkter av ylletrikå ut på marknaden och de hade bland annat den fördelen att de inte kändes så kalla efter badet. På PUB kunde man 1927 köpa baddräkter i äkta amerikansk prima ylletrikå av modell Jantzen. Jämfört med dem av bomull var yllebaddräkterna fyra gånger så dyra men det hindrade inte att samtliga baddräkter i 1929 års PUB-katalog var tillverkade av stickad ylletrikå. Den mest exklusiva kallades Forma och vitsen var just ylletrikåns goda passform. Den var gjord av extra prima kvalitet och hade en speciellt utformad bysthållare. Baddräkten skulle åter hjälpa till att ge kvinnan en vackrare figur.

En "hypermodern" baddräkt av svart trikå, med broderat monogram. För övrigt fanns alla tänkbara färger; orange, lila, djupblå, violett, ljusgrön. Ur Saisonen 1922.

Yllebaddräkten tar över

Redan under 1930-talets första år kom midjan tillbaka och modet skiljde sig markant från det raka formlösa 20-talsidealet. Kvinnan skulle inte längre vara "benget" stod det ofta i annonserna. Hon skulle snarare ha en fyllig figur som utstrålade hälsa och livslust. Mera fritid gav ytterligare tillfällen till sport och friluftsliv. Den första semesterlagen kom 1938 och gav de flesta två veckors semester. Sportkläder blev mode och kvinnorna använde oftare byxor eller shorts.

Med ylletrikån kom en baddräktsmodell som kallades klassisk. Yllets elasticitet och den fasta trikåstickningen gav baddräkten en mycket god passform. Bysthållaren var särskilt väl utformad. En nyinköpt baddräkt skulle vara svår att komma i och sitta hårt åt för att inte töja sig i vattnet. Ylletrikån var annars mera beständig i form och färg än bomullen, men den torkade långsamt och var känslig för malangrepp. Den klassiska yllebaddräkten skulle vara enkel i linje och färg men utförd i exklusivt material. De jaquardstickade dräkterna hade slät yta med mönster i avvikande färg och de mönsterstickade hade reliefyta. De mönstrade var populärast men inte särskilt praktiska att bada i eftersom de var tjocka och torkade mycket långsamt. Det bästa var att ha två baddräkter, en mönsterstickad för strand- och solbad och en slät när man badade. Kjolen var ute ur bilden, men baddräkten skulle vara längre bak för att dölja det "förargliga vecket".

I Allers Mönster-Tidning försvann sömnadsmönster till bad-

Miss Sweden 1936 visar en mönsterstickad yllebaddräkt från Jersey-modeller i den klassiska stilen. Foto Du Pont.

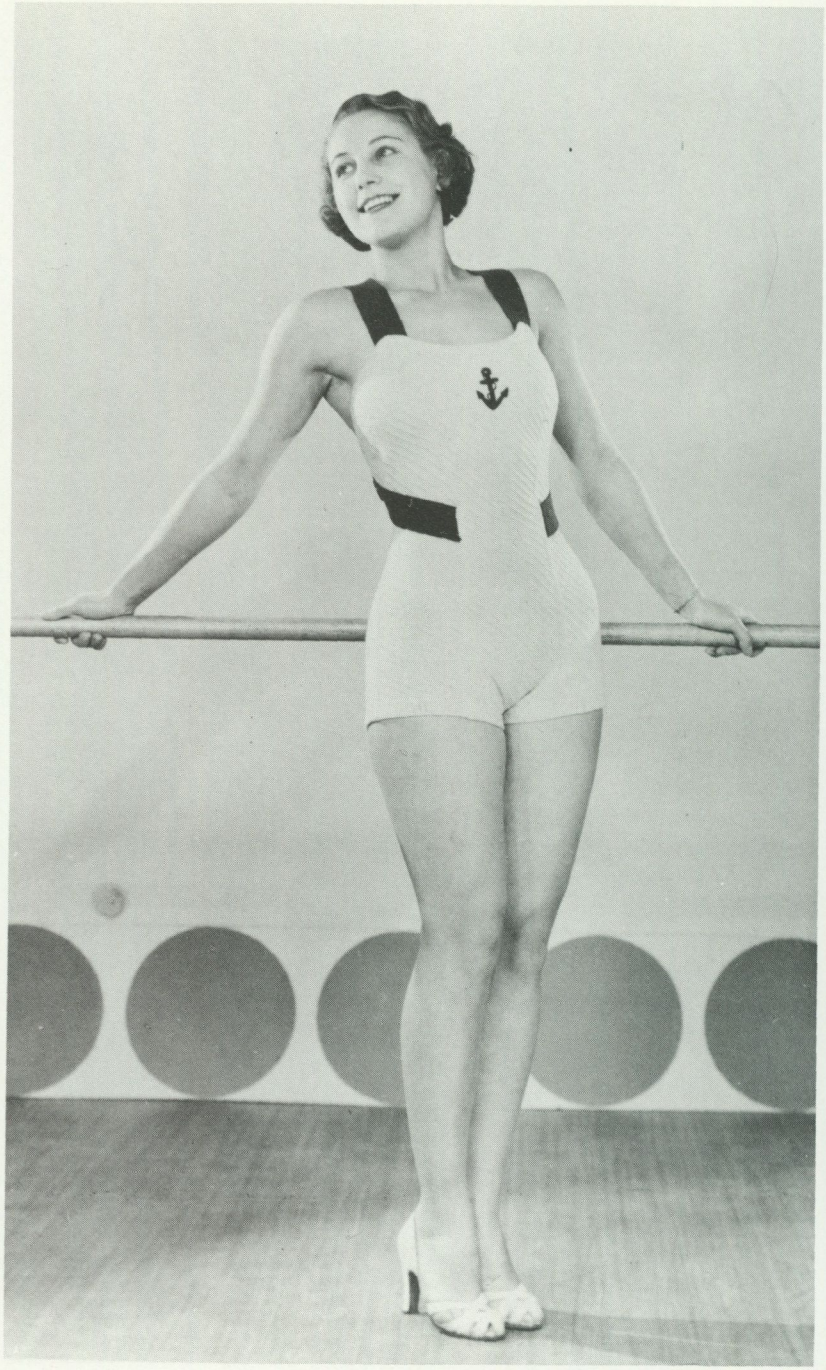

I enkla släta ylle-baddräkter solar sig mor och dotter på en Gotländsk strand 1935.

dräkter nästan helt när yllebaddräkterna kom och istället kunde man sy sig en hel ensemble av strandkläder:

> Till promenaden vid badstranden är det nu mer än förr modernt med en brokig strandpyjamas av storblommig kretong i batikliknande mönster. Härtill hör dessutom parasoll, badväska och en stor bredbrättad hatt. Benkläderna äro mycket vida nedtill, och över den ärmlösa blusen bäres antingen en liten jacka eller en capeliknande krage. (1931.)

Så småningom kom beskrivningar till handstickade baddräkter i yllegarn och 1933 ingick i mönstertidningen en utvikbar färgbilaga med rubriken "Sommarens baddräkter äro hemstickade". På omslagsbilden i färg visas tre baddräkter, varav en är tvådelad, med tillhörande stickbeskrivningar inuti tidningen. Till handstickning användes ett specialbehandlat baddräktsgarn som skulle vara ljusäkta, tvättäkta och krympfritt. Baddräkterna skulle stickas hårt i små storlekar och axelbanden sträckas våta för att förhindra att yllet töjde sig allt för mycket. Ibland användes en snodd eller ett skärp av gummi som hjälpte till att hålla baddräkten på plats.

När solbad och solbränna slog igenom som modeföreteelser skulle baddräkterna blotta allt mer av kroppen. De tvådelade

Efter kriget blev yllebaddräkten med kjol den mest populära modellen. T.h. tvådelad baddräkt med lastexrynkor i sidorna. Foto 1946, Åhlén & Åkerlunds förlag.

baddräkterna lanserades och de hela baddräkterna skulle med hjälp av tunna, långa axelband lämna ryggen så bar som möjligt. I en annons för "friluftskräm" lät man till och med en kvinna sola ryggen med helt bar överkropp. Vid slutet av 1930-talet var intresset för den tvådelade baddräkten ännu ganska svagt. Tonåringar kunde bära det "filmstjärneliknande" plagget menade man på Dammodebranschen 1937, men de flesta frågade inte efter det.

Lastexrynkat – sommarens badschlager

Under kriget var ylle en bristvara och 1944 angavs att baddräkter inte längre fick tillverkas av svenskspunnet ullgarn. Den import man kunde komma över förslog inte långt även om ullen drygades ut med cellull. Konstmaterialen utvecklades och 1941 blev de lastexrynkade baddräkterna populära. De hade lastextrådar, gummitrådar, fastsydda som ett nät på tygets avigsida så att små bubbliga rutor bildades över hela baddräkten. Till dessa användes olika kvaliteter, vanligen charmeuse, konstsilke eller bomull, tyger som fanns tillgängliga under kriget. På Åhlen & Holms postorder hade man 1945 möjlighet att köpa en viss typ av lastexbaddräkter, av konstsilkecharmeuse, kupongfritt. Då en

lastexrynkad baddräkt nyligen skänktes till Nordiska museet berättade givaren att baddräkten blev tung i vattnet och kändes aningen stickig i resårerna eftersom de fastnade i småhåren på kroppen. Hållbarheten var heller inte allför god. Gummitrådarna gick lätt av och det lösa tyget blev då hängande som små påsar.

Inför säsongen 1947 återkom baddräkten i hundraprocentigt helylle. Kjolen var "äntligen" tillbaka och yllet var nu malbehandlat. Om lastextråden blandades i ullgarnet blev baddräkten extra välsittande och fick en närmast korsettliknande verkan. Nu kunde man fortsätta på den av kriget avbrutna vägen mot allt mer korsetterande baddräkter.

Intresset för den tvådelade baddräkten gick i vågor. I Dammodebranschen tog man varje tänkbart tillfälle att påpeka hur olämplig den var för andra än "tonåringsslanka najader". En fabrikant omtalades, som tillverkade tvådelade baddräkter endast i små nummer med liten behå.

Under de senaste tjugo åren har baddräkten som nämnts blivit mindre och mindre. Hur skall det sluta? Är vi inte nöjda förrän vi har kommit tillbaka till moder Evas fikonblad? Ja, det får tiden utvisa.

Så skrev Allers Mönster-Tidning 1943. Den 30 juni 1946 fälldes den första atombomben i fredstid, på Bikini-atollen i Stilla Havet. Fem dagar senare visades i Paris en tvådelad baddräkt, lika liten som en bikini av idag. Modeskaparen sökte patent på baddräkten och gav den det aktuella namnet bikini, vilket skulle antyda att den innehöll lika mycket sprängstoft som atombomben. Ungdomen uppskattade den tvådelade baddräkten även om det skulle dröja ytterligare några år innan man vågade visa naveln.

Efter kriget fanns ett sug efter nya varor och samtidigt lockade den amerikanska livsstilen. Hela NK gjordes 1947 om efter parollen "Klart-California" och visade

De första nylonbaddräkterna lanserades inför 1952. Med lastex blev de så välsittande som modet föreskrev. Annons i Dammodebranschen 1951.

Bikini av bomullstyg från 1961. Mönstret "Sardin" fanns i gult, turkos eller rosa mot vit botten. Foto Stig Forsberg, Åhlén & Åkerlunds förlag.

bland annat fritidskläder från Kalifornien. Samma år öppnade en stor klädekipering i Stockholm en permanent våning enbart för fritidskläder. "Den idén får firman sannolikt glädje av i denna tid av sjudande utveckling på fritidsekiperingens område" skrev Dammodebranschen.

Lastex och åter lastex

Inför säsongen 1952 kom en nyhet som ersatte baddräkterna av yllelastex. Crêpenylon betraktades som ett önskematerial för baddräkter, det torkade fort och filtade inte ihop sig som yllet. Enligt annonseringen var nylonbaddräkterna malsäkra, färgsäkra och krympfria. Nylon-sidenlastex, rayon-nylon-lastex, bomull-lastex, silke-lastex och ylle-rayon-lastex; gamla och nya material blandades med lastex och därmed gick vävda tyger lika bra att använda som trikå. Samtidigt blev baddräkterna allt mer konfektionerade med foder, stödfjädrar, uppbyggda bysthållare och till och med blixtlås i ryggen – för att det skulle gå att komma i det "korsettliknande fodralet". Kjolen fanns kvar och de stadiga baddräkterna kunde som modet föreskrev användas utan axelband. Somliga vände sig dock emot dessa dräkter och talade för mera naturliga former. Man rekommenderade den tåliga bomullen eller crêpenylon som torkade fort. Bomullen, blandad med lastex, blev en allt starkare konkurrent till konstfibrerna, eftersom rayon var känsligt i vått tillstånd och nylon tappade färgen i solen.

De tvådelade baddräkterna kallades nu för bikini, men intresset var fortfarande ganska svagt. I en annons från 1952 visades för första gången i Dammodebranschen en bikini med låg byxa, men 1957 betraktades bikinin åter som fullständigt passé. För tonåringen fanns istället en "urfeminin" baddräktsmodell med puffbyxa.

Under 1950-talet blev det allt vanligare med badsemestrar utomlands. Den första charterresan avgick 1957 till Kanarieöarna. Man kunde i badmodereportagen få hjälp att packa sin kappsäck. Stranddräkterna kallades för plagedräkter och badkappan var kort och tillverkad av tunn frotté för att rymmas i resväskan.

Baddräkt från 1962 av Helanca crêpenylon blandat med 20% Lycra. Enligt bildtexten kallades modellen "Liz Taylor", den var djärvt nedringad fram och med hårt uppsvängda ben. Foto Georg Oddner, Åhlén & Åkerlunds förlag.

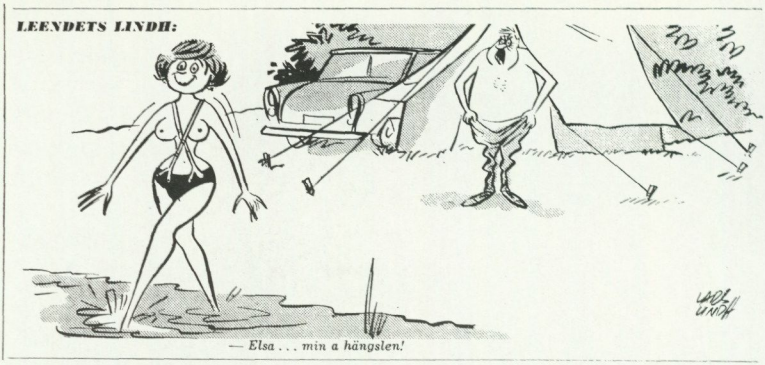

Ur Expressen den 19 juli 1964.

Lycra håller formen

Sommaren 1964 fick världspressen något nytt att engagera sig i. I USA debuterade den behå-lösa baddräkten. Originalet bestod av höga byxor med hängslen mellan brösten, men här i landet användes bikinibyxor eller shorts tillsammans med vanliga herrhängslen. Kvällspressen jagade de behå-lösa kvinnor på de svenska stränderna och av Expressens läsare döptes den nya skapelsen till minikini. Upphovsmannen sades vara en amerikansk modeskapare som hade tråkigt, ”han hade inte hittat på något nytt på länge”.

Crêpenylon fick med 1960-talets ingång konkurrens av Lycra, som redan hade använts i korsetter. Lycra var varumärket på den första elastanfibern, ett nytt syntetmaterial som var starkt och hade mycket hög elasticitet. Med endast en liten andel Lycra i tyget fick baddräkterna synnerligen god passform. Elastanfibern utlöste en revolution för passformen berättar man på Eiser trikå AB, formgivarna gick och väntade på att få göra fränare och sexigare baddräkter och nu fick de chansen. Elastanfibern slog igenom vid 1960-talets slut och dominerade helt marknaden på 1980-talet. Nu tillverkas nästan alla baddräkter i syntetmaterial, oftast polyamid, blandat med elastan, men det allra senaste är baddräkter av bomull och Lycra.

Bikinin slog igenom först på 1960-talet. När den blivit så liten att den endast bestod av två par trekanter sammanbundna med snören kastades på 1980-talet behån. Nu badar och solar man utan behå såväl i Stockholms parker som på badstränderna vid Medelhavet. För att förnya baddräktsmodet och kanske för att stimulera omsättningen på marknaden lanserades återigen hela baddräkter, men när ärmhålen inte kan bli djupare utan att möta den höga benskärningen satsar man inför 1980-talets slut på klädda baddräkter med kjol. ”Det är sexigare med mera tyg som smiter åt, då får man gissa mera” sa en modeexpert till Expressen inför säsongen 1988.

Bikini från Triumph International av polyamid/Lycra. Modellen kallas även tanga efter den minimala byxan. Foto Triumph International AB.

Marg von Schwerin omgiven av mannekänger i aftonklänningar, från franska avdelningen, ur kollektionen våren 1961.

VIOLA GERMAIN

Märthaskolan

Viola Germain, fil. kand. och doktorand vid Etnologiska institutionen, Uppsala universitet.

I juni månad 1927 kunde man i Idun läsa om prinsessan som gärna syr, och om Märthaskolan, den nya sömnadsskola som ska öppna i Stockholm. Den syintresserade var prinsessan Märtha, dotter till prinsparet Carl och Ingeborg och syster till prinsessorna Margaretha och Astrid. Ämnet sömnad hade prinsessan grundligt studerat, bl.a. på skolan Femina.

En av lärarinnorna på Femina, under prinsessans tid som elev där, var grevinnan Marg von Schwerin, som vid sidan av lärarinneyrket även fungerade som tidningen Iduns mode- och mönsterexpert.

Marg von Schwerin hade under en längre tid diskuterat med sin väninna Margareta Burén-Thiel, även hon lärarinna på Femina, om möjligheten att starta en skola i sömnad. Planerna yppades för prinsessan Märtha, och två andra skickliga elever, Greta och Nick Hamilton.

Damerna planerade öppnandet av skolan till den 1 september 1927 och målsättningen var att i den moderna tiden av nivellering/amerikanisering få arbeta för ett lyckligare hem, ty den kvinna som själv billigt och smakfullt löser sitt och sina barns klädproblem, gör inte bara en stor besparing hon har också en anledning att vara hemma och arbeta.

Att utbildningen skulle hålla högsta möjliga kvalité var självklart. För att kunna hålla den föresatsen planerade man att parallellt med skolan ha en fransk ateljé med anställda yrkesutövare, både sömmerskor och skräddare.

Ytterligare en av lärarinnorna på Femina, madame Alex, vidtalades att leda denna ateljé. Hon var fransyska och hade arbetat som premiär, den som hade största ansvaret i ateljén, hos Callot Soeurs, ett av modehusen i Paris. Prinsessan Märtha gav skolan sitt namn och intresse endast med förbehållet att få full insyn i verksamheten, och att inte undanhållas några svårigheter, om sådana uppstod. Prinsessan preciserade sin grundinställning på följande sätt:

> Jag har själv erfarit nyttan av en grundlig huslig utbildning och jag skulle önska att vi svenska flickor inte bara gick på "sykurser" utan lärde oss sy så grundligt att vi får praktisk

Greta Hamilton och prinsessan Märtha provar på docka, interiör från Märthaskolans salong på Birger Jarlsgatan 16.

nytta av det. Därför är det av största betydelse att undervisningen i husbehovssömnad vinner ökat allvar.

Prinsessan var själv mycket skicklig och bar egenhändigt sydda klänningar både till vardags och vid galatillfällen.

Ett aktiebolag bildades, där Marg von Schwerin innehade aktiemajoriteten. Övriga innehavare var Margareta Burén-Thiel, Nick Hamilton, Greta Hamilton samt madame Alex, vars efternamn var Budisteanu. Sedan ett tiotal år tillbaka fanns en yrkesutbildning i sömnad i Stockholms stads yrkesskolas regi. Denna hade egen styrelse och sorterade under Kungliga överstyrelsen för yrkesutbildning. Vid uppläggningen av skolans kursutbud och fastställande av kursplanerna, tog man därför yrkesinspektrisen och föreståndarinnan vid stadens yrkesskolor Sigrid Qvarnström till hjälp. Bestämmelserna var sådana att undervisningen, även då den både motsvarade hemmets behov och tjänade som grund för en fortsatt yrkesutbildning, skulle kallas kurser i husbehovssömnad.

Märthaskolans kortare kurser omfattade 1 månad, 6 veckor eller 3 månader, vilka man deltog i allt efter behov och tillgång på tid, och där man under sakkun-

nig ledning arbetade med egna kläder, linnesömnad och barnkläder. Kunskapsnivån var skiftande, men ofta deltog även damer som inte var helt ovana att hantera nål och tråd, utan mera behövde lära sig de nyaste skärningarna och hämta impulser. De långa kurserna omfattade en lägre och en högre klass, på vardera två terminer, med 6 timmars daglig arbetstid. De var avsedda att från grunden ge eleverna en praktisk och teoretisk utbildning i alla typer av sömnad. Övningarna omfattade modellteckning, måttagning, mönsterkonstruktion i liten skala, tygberäkning, konstruktion i naturlig storlek, tillskärning, uppsättning på docka, provning och naturligtvis sömnad. Dessa elever sydde inte till sig själva, utan till kunder, "som med fullt förtroende kunde vända sig till den s.k. beställningsatelién", där elever och sömmerskor arbetade sida vid sida.

I mars 1928 kunde man i olika tidningar läsa att "beställningsatelién utföra enklare klänningar till ett pris av 20 à 25 kr" (sylön) och att ett plagg av typ promenadklänning (med tyget inräknat) betingar ett pris av 50 kr. Tillklippningar jämte provning kr 7:50. Man kunde även läsa: "Tillträde till pågående aftonkurs kan ske när som helst".

Ytterligare träning i att se former, linjer och proportioner fick man genom att studera de nyheter som franska avdelningen kunde uppvisa. Celie Brunius nämner i en artikel och kontakten med denna atelié [franska] bör bli av betydelse för elevernas utbildning i klädsömnad. Det är inte nog med att kunna klippa till och sy korrekt, det fordras också och framför allt ett visst svårlärt något, i arrangemang och inprovning för att resultatet skall bli fullt lyckligt – en rörlig fantasi, och en smula esprit i fingertopparna. Om man nu i alla fall skall lära sig sy – vilket man otvivelaktigt bör – så är det av vikt att även försöka skaffa sig detta plus som höjer värdet av prestationen mer än den största flit kan göra.

Franska avdelningen

Redan vid öppnandet av Märthaskolan hade franska avdelningen en visning i lokalerna på Birger Jarlsgatan 16.

Bland de färdigsydda modeller, efter originalmönster, som man visade fanns bl.a. en aftontoalett från Vionnet, i crepe romaine, en modell från Patou i bordeauxröd sokol (ett kraftigt material med blank yta), en Chanelmodell i satin fleur. På grund av tidsbrist hade inte alla modellerna hunnit sys upp i originaltyger utan skärningarna demonstrerades till publikens förtjusning i halva toiler, dvs. ett slags uppsydda mönsterskisser i enkelt tyg som användes i framarbetandet av modellerna.

Signaturen Gwen (Elsie Kleen-Möller) skriver i Stockholmstidningen om visningen och om modellerna.

De äro så fullkomligt raffinerade på det sofistikerade moderna sättet. De äga hela den självfallna och suveräna enkelhet som i vår tid är synonym med kultiverad smak och verklig elegans.

Vad detaljerna angår, måste vi bekänna att en beskrivning är lönlös, ty dessa påhittiga draperier, intrikata skärningar och sneddningar kunna icke beskrivas. Färdiga i plaggen bilda de mycket varierande, ibland vida, ibland snävare kjolar, långa ärmar överallt utom till aftonbruk, midjor, som ibland omsluta höftens övre del, inga garneringar, men något litet pälsverk och delikata spännen, sådana som man endast eljest få se i Paris, på alla skärp. Kapporna voro mycket enkla, mycket korrekta och alls inte vanliga. En kvällscape i underbar guldlamé hade breda bräm nedtill och om ärmarna, av brun sommarhermelin. Bland tygerna för firman en ren nyhet: yllegeorgetten. Smidig och chic i denna tid, när man är så dödligt rädd för att icke verka nog vardaglig, även när man vill ha en tunn klänning.

För att man hela tiden skulle kunna visa dessa modeller, sydda från originalmönster, fordrades täta resor till Paris, minst två gånger men oftast fyra gånger per år. Marg von Schwerin hade under sin uppväxttid besökt Frankrike och Paris många gånger och hade många goda vänner där. Redan 1925 hade hon fått ett journalistkort av fru Nyblom på Idun och då rest ner för tidningens räkning för att se på visningar och rapportera. Vid detta tillfälle fick hon också en värdefull kontakt i Iréne Heiden, en finsk-danska som var försäljerska på modehuset Molyneux.

Den första tiden spelade även madam Alex kontakter en viss roll. Av personliga skäl kom hon dock att sluta sitt arbete på Märthaskolan redan efter ett år och resa tillbaka till Frankrike.

Även Margareta Burén-Thiel hade, på grund av personliga angelägenheter, tvingats sluta på skolan och tillträdde faktiskt aldrig sin tjänst som lärare där. Dessa båda damers aktier återköptes efter en tid av Marg von Schwerin.

Systrarna Nick och Greta Hamilton stannade däremot kvar som goda lärarkrafter på skolan. Greta Hamilton var också mycket omtyckt som mannekäng på visningarna.

Bland annat visade hon klänningarna som syddes upp för prinsessan Märthas räkning med anledning av hennes bröllop med kronprins Olav av Norge den 21 mars 1929. Dessa kläder fick en speciell pressvisning, från vilken Berlingske Tidende visade ett stort bildreportage "om prinsesse Märthas brudeudstyr" som Märthaskolan har anförtrotts att utföra. Ett litet axplock: en vit silverpaljettklänning, buren på galafesten på slottet, samt en silverlamécape med viträv buren över denna klänning vid kortegen genom Stockholm. Dessutom en vit spetstoalett med viträv, till vilken bars smaragder och ett par skor i smaragdgrönt. Vidare kan nämnas att till bröllopsresan hade sytts upp en brun resulster med

nutria över kjol och jacka i beige madiana (ett ylletyg), jumper i beigebrunt och tête de negre, två ljusa skjortblusar samt en bilpäls i myrtengrönt läder med kattskinnsfoder och sjubbkrage.

Elevutställningar anordnades i slutet av varje termin. I juni 1928 delades premier ut i närvaro av skolans beskyddarinna, prinsessan Märtha och yrkesinspektrisen Sigrid Qvarnström. Skolans stipendiat blev fröken Gertrud Bauer, för "väl utfört arbete och eminenta anlag". Detta blev upptakten till regelbundet återkommande elevtävlingar, även tävlingar i modellritning var ständigt återkommande, "för att utveckla elevernas smak och självständighet".

Ann-Mari von Bismarck (född Tengbom) i aftonklänning från Märthaskolans franska avdelning, år 1935.

Expansionstiden

1930-talet innebar en tid av expansion för Märthaskolan, med fulltecknade kurser och en livlig beställningsverksamhet. Förutom de återkommande visningarna och de beställningar som dessa förde med sig, syddes mängder av vackra klänningar upp för bl.a. bröllop och de årligen återkommande begivenheterna, såsom Amaranterbalen och Innocencen. Vid andra tillfällen erfordrades hovdräkt. Då var det ärvda spetsar och lånade ärmar som skulle arrangeras, ibland helt nya dräkter som måste sys.

Man klädde internationella skönheter som t.ex. furstinnan Ann-Mari von Bismarck, född Tengbom, och man kreerade filmkläder för Sonja Wigert i "Hennes lilla majestät", och scenkläder för Elsa Burnett till "Christian", som spelades på Vasateatern.

Åt Margit Rosengren syddes kläder till både "Axel i sjunde himlen", "En sån skandal Dorine", "Balalaika" och så "Glada Änkan".

Bland de modehus som man gärna tog modeller ifrån, finner vi Iréne Dana. Det var Iréne Heiden som hade öppnat detta hus med hjälp av amerikanskt kapital. Man kunde också få se modeller bl.a. från Patou, Molyneux, Lelong, Paquin, Vionnet, de Rauch, Mainbocher, Rochas, Manquin och naturligtvis från Elsa Schiaparelli. Visningen av hennes "Frimärksklänning", med frimärkstryck på tjockt siden, råkade sammanfalla med Svenska Postjubileet våren 1936. Den presenterades i flera tidningar som ett post festum.

Märthaskolan deltog i Stockholmsutställningen i maj 1930 med en egen paviljong. Det rådde feststämning och personalen turades om att vara lediga dagtid för att bese utställningen. Arbetstiden togs igen när det var lämpligt.

1934 flyttade man till nya lokaler på Birger Jarlsgatan 18 i Ostermanska huset.

Informationsflödet sinar

Vid höstvisningen i september 1939, ungefär 3 veckor efter krigsutbrottet, visade man franska modeller som vanligt, men även en grupp engelska litet sportigare plagg från firman Matita. Cykelkjolen framhölls, "eftersom cyklarna kommit till heders". Ett år senare, hösten 1940, började man sin stora visning med en dräktparad – den första klänningen var från 1820 och den sista från 1925 – tillsammans med årets kläder.

De nya franska modellerna kunde man endast komma åt via Spanien – Balenciaga t.ex. hade flyttat hem – och Milano. Wien och USA fick fylla luckorna.

Märthaskolan började 1940, som en nyhet med serietillverkning i begränsad omfattning. Vi brukar ju i dag säga ready-to-wear eller prêt-à-porter, som är en 60-talsföreteelse, inte att förväxlas med konfektion. Marg von Schwerin bedömde detta som något att satsa på och uttrycker sig så här:

> Vår franska avdelning med sina originalmodeller och ett rikt urval av ylle- och sidentyger står alltjämt i full utsträckning våra ärade kunder till tjänst. Vår nyupptagna serietillverkning innebär sålunda icke en omläggning men väl en utvidgning av vår rörelse.

Det var stor glädje varje gång teckningar på originalmodeller från Paris lyckades leta sig fram till Stockholm. Adrienne Ribbing, som tidigare varit medarbetare på Märthaskolan, var under en längre tid bosatt i Frankrike med sin man som var svensk diplomat. När hon flyttade hem hade hon med sig en hel del original, varav de flesta kom från Schiapparelli. Dessa lät hon generöst Märthaskolan ha med på sina visningar. (Elsa Schiapparelli hade, när hon under krigsåren måste resa ifrån Frankrike, lämnat över ansvaret för sina salonger till Iréne Dana, som genom yrket var god vän med Adrienne Ribbing.) Och från USA tog Alva Myrdal hem modetidningar och gav till Märthaskolan.

Märthaskolans kortkurs, 1940-talets senare del.

Tygleveranserna från utlandet kunde ta år, om de överhuvudtaget kom fram. Tyg var en bristvara och belagt med ransoneringskort. Märthaskolan började nu väva upp ylletyger som kallades Webster wool, i egen regi. Marg von Schwerins dotter Ebba blev mycket intresserad av vävaryrket och utbildade sig i detta. När hon sedan gifte sig, startade hon det omtalade Ripsa, som både sålde kjolar till Dior och exporterade exklusiva kläder till USA. När det gällde att förfärdiga kläder av de vackra tygerna bistod även här Märthaskolan till en början.

Det som blev viktigast under krigsåren, var ändå den krigsindustri som sattes i gång på skolan. När herr Osterman fick se de tygbalar som bars upp, tittade han fundersamt och sade att trossbottnarna omöjligt kunde hålla för all den vikten och erbjöd skolan att få husera i marmorhallarna. Här syddes i treskift – med fackets välsignelse – för att hjälpa till att fylla försvarets behov av kläder till folket vid fronterna.

Under denna tid dubblerades också alla kurser vid skolan. Gränserna var ju stängda och de

flickor som annars skulle ha rest utomlands stannade hemma.

På grund av kriget kom också andra, främst norskor, att söka sig till Märthaskolan. De flyktingar som remitterades till skolan, fick man försöka hitta passande arbetsuppgifter för. Även de som var ovana vid sömnad kunde alltid sy i knappar och spännen. Eleonore Schwerin som tidigare bott på kontinenten och förstod hur svårt dessa människor hade det, ställde sina tjänster som lärarinna helt gratis till förfogande. På så sätt ordnades aftonkurser för flyktingarna, som kostnadsfritt kunde få tillverka kläder till sig själva.

Efter krigsslutet skickade det franska Chambre Syndicale en utställning, Theatre dé la Mode, till alla huvudstäder i Europa och även till USA. Det var meningen att de pengar man kunde få in genom utställningen, skulle gå till återuppbyggnaden av byar som blivit förstörda genom kriget. Men man ville även visa, att trots ockupationen och allt den fört med sig, var fransk modekonst fortfarande den förnämsta. Konstnären Jean Cocteau var idégivaren och Christian Bérard planerade det hela. Fjorton framstående scenografer gjorde utställningen och femtiotre modeskapare klädde hela kollektionen av dockstora figurer i sitt senaste mode, komplett med frisyrer, smycken etc. Utställningen visades i Stockholm, på Nordiska museet, från den 10 oktober–10 november 1945. I samband med denna var Marg von Schwerin inbjuden till en stor middag på museet, vid vilken hon fick en av representanterna för syndikatet till bordet. Återknytandet av kontakter och upptäckten av att ha gemensamma bekanta och vänner, vetskapen om att isoleringen, som uppstått i och med kriget, upphört gjorde att intresset för att nu kunna börja arbeta igen med nya friska tag infann sig. Man reste till Paris igen, så fort tillfälle gavs. Sorglig var upptäckten att så många affärskontakter saknades.

Nya friska tag

Arbetet fortsatte, och många mammor fortsatte att skicka sina döttrar till Märthaskolan. Ibland förmedlade man rum med middag i goda familjer till flickor från landsorten. Många är de blivande textilslöjdslärarinnor som genom kurs på "Märtis" skaffat sig kompetens för vidare studier på seminarium. Utbildning på "Märtis" fick prinsessorna Margaretha och Birgitta. Även Marg von Schwerins två yngsta döttrar gick på sömnadsutbildning. Dottern Catharina började redan i unga år arbeta på firman, medan dottern Elisabeth gick kompletterande konstskola i England och skaffade sig handelsutbildning i USA. Efter detta började även hon arbeta på Märthaskolan och blev sedermera företagets VD från 1972–1975.

Marg von Schwerin, som även var medlem i Yrkeskvinnors klubb, erbjöd döttrarna till dess

Kortkursen, omkring 1960.

medlemmar gratis sömnadskurs under sommartid.

1968 gjordes en sammanräkning av alla dem som under en 40-årsperiod gått på kortkurser. Den visade att man under denna tidsrymd hade haft sammanlagt 12.000 elever.

Vid en omdisponering av lokalerna 1955 öppnades en restaurang, som inreddes av Björn Thulin. Här kunde man inta en lätt lunch och ett glas juice, på eftermiddagen serverades te med läckra bakverk. Vid vissa bestämda tider hölls visningar. Det var också en perfekt miljö att ta emot grupper i, t.ex. damer som befann sig i Stockholm på kongresser e.d., eftersom man i samband med klädvisningarna kunde servera någon form av förtäring. Originalmodellerna under den här tiden kom från Heim, Fath, Lanvin, Griffe, Dessès, Balenciaga och Balmain och så Dior. 1947 gick Marg von Schwerin på Diors första visning och inledde då ett samarbete med huset Dior, som kom att vara under en lång tid – ända tills Märthaskolan stängdes. Just därför kom också Dior på besök till Stockholm och Märthaskolan när han firade 20-års-

MURORE

Christian Dior
30 AVENUE MONTAIGNE
PARIS 8e

c. P.E 1958.

CE DOCUMENT ÉTANT LA PROPRIÉTÉ EXCLUSIVE DE LA SOCIÉTÉ CHRISTIAN DIOR NE POURRA SANS SON AUTORISATION EXPRESSE ÊTRE COMMUNIQUÉ A DES TIERS, REPRODUIT OU SERVIR A L'EXÉCUTION

PIERRE CARDIN

6.307

359

118, FAUBOURG SAINT-HONORÉ
BALZAC 74-68 & 89-13 R. C. SEINE 57 B 20286

ADAM & EVE
ÉLYSÉES 31-58

Soright

JEAN PATOU
7, RUE SAINT-FLORENTIN
PARIS-8e

1.500

YVES SAINT LAURENT
30 bis rue Spontini, Paris 16, Tél. 727-43-79
Adresse télégraphique YSLAURENT-PARIS

Croquis N° 7

6.697

Skisser till originalmodeller från Dior 1958, Pierre Cardin 1959, Patou 1970, Yves Saint Laurent 1975 uppsydda på Märthaskolans franska avdelning.

jubileum. Märthaskolan köpte så många original från Dior att de också fick lov att göra skisser under visningarna, vilket var mycket ovanligt.

Resorna till Paris

Efter kriget hade det franska syndikatet ordnat det så, att man för att få inträdeskort betalade en viss summa per antal personer och om man köpte något drogs den summan av på varan ifråga. Före kriget fanns ju alltid möjligheter att beställa originalmodeller på platsen efter visningarna till oerhört höga priser. Att köpa mönster var däremot någonting mycket komplicerat, eftersom det fanns firmor som inte drog sig för något när det gällde att få tag på de mönster man ville ha. Detta insåg så småningom syndikatet, och de nya riktlinjerna drogs därför upp. Märthaskolan kom att så småningom resa till Paris med så många som sju personer. Det var direktrisen Marianne Sundgren (född Hamilton), Marg von Schwerins närmaste medarbetare under många år, och den person som vid sjukdom och andra krissituationer kunde rycka in och ta hela ansvaret. Marg von Schwerin själv reste naturligtvis och hennes båda döttrar, skräddarna för franska skrädderiet, herr Jeppson och senare herr Segerberg, föreståndarinnan för skolavdelningen med beställningsateljén Inga Lithander och förståndarinnan vid franska ateljén Inga Carlsson. Enligt Marg von Schwerin var det mycket viktigt att personalen följde med och verkligen fick titta på form och proportion. För att få grepp om hela sömnadsprocessen för varje enskilt plagg var det också till stor nytta att få studera undersidan. 1968 fick Märthaskolan t.ex. betala 18.000:– hos Balenciaga och 12.000:– hos Chanel för en säsong och sju personer. Resorna innebar inte endast visning utan även inköp av originaltyger, knappar, spännen och andra tillbehör.

I och med det tilltagande hemlighetsmakeriet när det gällde kollektionerna, blev det vanligt på modehusen i Paris att varje sömmerska tilldelades en speciell modell som hon ansvarade för. Även på Märthaskolan sydde man hela plagget. Månadslönen beräknades på fyra plagg och det som syddes utöver den mängden betalades vid två tillfällen på året, nämligen vid sommarsemestern och till jul.

Skräddaren sydde kappor och jackor, det fanns en speciell kjolsömmerska och tillskärerskor, som tillsammans med proverskan fördelade arbetet mellan sömmerskorna så att det blev en rättvis avvägning med svårighetsgrad och arbetsmängd.

För de flesta kanske namnet Märthaskolan framkallar visioner av festkläder, och med all rätt. Märthaskolan, som blev hovleverantör 1929, hade ju sedan starten sytt kläder till damer knutna till kungahuset, men inte bara festkläder, utan alla typer av kläder. När drottning Louise, 1950,

Marg von Schwerin född den 19 juli 1899 tittar på kläder ur Nordiska museets samlingar, uppsydda på Märthaskolans franska avdelning, för fru Eva Bonnier. Bilden togs den 18 februari 1988 på Nordiska museet av Birgit Bränvall.

avskaffade bruket att bära hovdräkt under couren, ökade också beställningarna av aftonklänningar.

Den viktigaste kundgruppen var ändå yrkeskvinnorna, Alva Myrdal, Karin Kock och många, många flera. För dessa kvinnor gällde det att planera hela garderoben, med inköpen spridda över ett långt tidsspann och att få modeller och färger att stämma ihop, så att de alltid kunde känna sig välklädda.

Svårigheter uppstår

Under åren 1970–74 företog man även försäljningsresor till USA. Idén kom från Ripsa och deras försäljningsverksamhet. Man reste över med kollektioner, som efter beställningen syddes upp efter mått på Märthaskolan och exporterades. Man hade också en brevkurs i sömnad, som Marg von Schwerin själv skötte. Hon hade nu hunnit bli i sjuttioårsåldern, "alla andra hade så mycket att göra, så jag tog helt enkelt hand om korrespondensen". Märthaskolan hade alltid haft skickliga och lojala medarbetare, men det är omöjligt att tänka sig Märthaskolan utan Marg von Schwerin, en sällsam blandning av visionär, uppfostrare, estet och affärskvinna. Hon var en kvalitetsmedveten primus motor i företaget. Vid sidan av att sköta det vittomfattande företaget hann hon skriva en lärobok, "Märthaskolans handbok" 1941, och även att frilansa som formgivare för olika konfektionsföretag bl.a. Uppsala Kappfabrik.

Många orsaker samverkade till avvecklingen 1974 och upphörandet 1975, bl.a. den höga hyreshöjningen och moms på kläder, vilket gjorde att priset på kläderna blev mycket högre än man tyckte sig kunna ta ut. En slit- och slängmentalitet hade dessutom spritt sig och det var fult med exklusiva kläder. Trots en haute couture av högsta tänkbara klass, och fullbokade kurser, förmådde inte Märthaskolan överleva.

INGA WINTZELL

Modelejon och andra herrar

Inga Wintzell, fil. kand. och intendent vid Nordiska museets avdelning för textil och dräkt.

Yuppies och finansvalpar

Det har talats mycket om yuppies nu på 80-talet. Vill man vara fullständig säger man Young Urban Professionals, vilket från början var ett amerikanskt begrepp. I Sverige är yuppien en välutbildad person, helst från Handelshögskolan, ålder 30–35, med verksamhet inom näringslivet, t.ex. affärsföretag, media eller reklam. För en yuppie handlar det om karriär och inflytande, men också om hårt arbete. Han – eller hon – får räkna med att tillbringa åtskillig tid i luften, på flygplatser och hotellrum världen över. Fritidsnöjen hamnar oftast utanför tidsschemat, familj och barn likaså. Yuppien har blivit en 80-talets galjonsfigur, tongivande i fråga om livsstil och mode. Varje generation har sin variant, ja gärna flera samtidigt, och ofta av typ modelejon. I det följande skall jag ge några spridda exempel med lämpliga intervaller från de senaste hundra åren men inskränker mig till männen trots att kvinnorna idag fått ökat inflytande.

En "släkting" till yuppien är finansvalpen, yngre till åren, inte alltid lika välutbildad men högeffektiv inom sitt gebit: handeln med värdepapper. Han är snabb i tanke och handling. I nyhetsutsändningar från Börsen har vi kunnat konstatera, att han också är snabb till fots. Därtill är han för övrigt nödd och tvungen om han skall kunna hålla sig à jour med de olika terminalernas ständigt föränderliga redovisningar. Hans storhetstid fick ett hastigt slut den 19 oktober -87 genom det stora börsraset. Dessförinnan hade han tidvis fått lida smälek för sitt kapitalistiska engagemang, bland annat offentligen av LO-basen Stig Malm, som gav finansvalpen hans namn.

Utanför denna värld finns en annan med ett mera varierat innehåll men dock lika penningfixerat. Här skaffar man sig en så kallad nisch, det vill säga en exklusiv specialitet för en exklusiv målgrupp som har råd att betala. För det är pengar det handlar om. Pengar, 80-talets kult.

70-talets velourpappa

Självförtroendet har blivit en nödvändig resurs för den karriärmedvetne mannen av idag.

Yyppien har blivit en symbol för 80-talets penningfixerade ideologi. Han har ett högt arbetstempo och är sig själv närmast. Dyrbara kläder av hög kvalitet och förnämlig design ingår i hans utrustning. Med honom har kostymen och slipsen kommit till heders igen. Herrarnas trendguide, 1987.

70-talets krav på solidaritet och jämlikhet kom också att inverka på mannens roll i samhället och i familjen. Alltfler män började nu att ägna tid åt hemsysslor och barnuppfostran. Mjuka statusfria kläder i velour och trikå blev stilen för många av dessa män, de s.k. velourpapporna. Foto Karl-Einar Löfqvist 1979.

Det är tron på dig själv och dina egna möjligheter som är grundförutsättningen för att lyckas. Tror du fullt och fast på att du kan klara en uppgift, så kan du också göra det.

Citatet är signifikativt för denna livsstil och hämtat ur en ledare i Close Circle, den eleganta – svenska – tidningen som startade hösten -86, och med en speciell målgrupp: Höginkomsttagare med en årslön på 200.000 som nedre gräns.

Klyftan ter sig avgrundsdjup mellan dessa ideal och de som rådde under 60- och 70-talen i jämlikhetens och solidaritetens tecken. Den gången gällde det att kämpa mot förtryck i alla former. Chefsrollen blev föremål för omprövning och försvagades, medan fackföreningarna fick ökad makt och lagen om medbestämmande blev ett faktum såväl i statliga verk som vid privata företag. Det är ingen tillfällighet att jeans, den massproducerade arbetarbyxan, utvecklades till något av en folkdräkt, må vara med smärre variationer som kunde signalera grupptillhörighet och social status. För trots allt fanns det skillnader. Det var också på 70-talet som velourpappan blev ett begrepp: familjefadern som tog pappaledigt för att ägna sina krafter åt hem och barn, helt i överensstämmelse med den statliga reform som tog form under dessa år. Mjuka plagg av trikå, elastiska kroppsnära velourkostymer från Mah Jong, det var hans

stil. Och äkta naturmaterial, ylle och bomull, för välbefinnandets skull, men också som en markering mot industrisamhällets artificiella produkter.

80-talets modelejon

Och yuppien...? Naturligtvis ser han ut på ett annat sätt. Han har ju andra ideal. Dock hyllar även han principen att endast naturmaterial kan komma ifråga. Men där kommer också siden in i bilden för vissa detaljer i hans dyrbara klädsel. Det skall *synas* att han väljer det "rätta". Den "blanka" kostymen med sin typiska kashmirlyster, ger också tydliga signaler. Så gör också de enkla klassiska märkesplaggen från de fashionablaste modehusen i Milano, Rom och New York. En designer som amerikanen Ralph Lauren har dessutom en rad andra produkter att erbjuda: sänglinne, serviser ja, också kräset utvalda antikviteter; allt som behövs för att fullända bilden av denna livsstil som blivit 80-talets signatur. För många är det viktigt att följa denna trend. Men lika angeläget är det att markera sin individualitet, att inte se ut som alla andra. Alltså väljer man av det rikt varierade sortiment av exklusiviteter som står till buds i boutiquer och modehus. Bara man har råd att betala. En tidlös kostym från Bauers förstklassiga skrädderi i Stockholm kan naturligtvis aldrig vara fel. Men konfektionsplagg – delvis handsydda – av modernare snitt från de italienska modehusen Armani, Brioni, Zegna smäller ofta högre. De är lika dyra, och för den invigde lätta att identifiera.

Även om utbudet är stort och variationsmöjligheterna många, finns det en herrmodets klassiker som är ett måste för 80-talets modelejon, nämligen den mörka kostymen. Till att börja med skall kavajen vara dubbelknäppt och byxorna försedda med uppslag. Väst hör inte hemma i denna modebild; enligt uppgift "hopplöst ute". Vad skjortan beträffar skall denna vara av rent bomullstyg, helst schweiziskt i en långfibrig kvalitet, och vit förstås. På senare tid har dock de smala ränderna i lila blivit en chic detalj i skjortmodet, precis som på 30-talet. Skjortan av idag får gärna vara av svenskt fabrikat, och då är det framför allt Stenströms som gäller. Men några synliga märken får inte förekomma, inte heller monogram, vilka tidigare betraktades som en extra finess. Ärmarnas dubbelmanschetter med de rätta manschettknapparna, kragsnibbarna med sina små knapphål som skall knäppas fast mot skjortan är detaljer som förstärker intrycket av korrekt prydlighet. Slipsen slutligen skall vara av siden och ingenting annat, men vad knuten beträffar råder en viss valfrihet, bara den är snyggt och prydligt gjord och inte för hårt knuten.

Vi får inte glömma bort de andra accessoarernas betydelse i yuppiens utrustning. Bältet, när kavajen är enkelknäppt, och

Långbyxor har sedan länge varit ett självklart inslag i dammodet. Men kommer vi också att få se kjolklädda män, som t.ex. denna unga modefanatiker på promenad i Stockholm 1986? Hans kjol är av nappa och designad av Jean-Paul Gaultier, Paris. Foto Jan Düsing, Pressens Bild AB.

hängslena, varför inte rosa-färgade som en extra accent när han visar upp sig i bara skjortärmarna. Men det går mode också i hängslen. Nu skall de vara breda och ha stroppar i ändarna. De skall fästas med knappar och inte med clips, helt i enlighet med 30-talets look. Denna trend har satt sina spår också på andra detaljer. Attaché-väskor och dokumentportföljer t.ex. har fått lämna plats åt den gamla hederliga portföljen av klassisk modell.

Så här långt har vi lärt känna den tongivande unge mannen som en prydlig och granntyckt person, mån om att ge ett gediget och samtidigt förfinat intryck, mån om att följa en borgerlig stil. Men möter vi honom i gatuvimlet iförd ytterkläder, då får vi en avvikande bild för då visar han upp en annan del av sitt jag, den hårt engagerade och stressade affärsmannen på väg till eller ifrån ett viktigt möte. Nog för att han är hel och ren men för övrigt – till synes – vårdslöst klädd och barhuvad. Kanske knäpper han rocken, kanske inte. Ibland räcker det med skärpet, som knyts i en slarvig knut oavsett om det är försett med spänne eller inte. Och som av en "tillfällighet" har han fått kragen att sitta på trekvart.

Hur länge ett mode skall bestå är det ingen som kan förutsäga. Och yuppiestilen, som nu varit den tongivande, har kanske sett sina bästa dagar. För när ett mode sprids i allt vidare cirklar, bland annat genom de stora kedjornas utbud av billiga men skickligt gjorda kopior, då är det inte lika roligt längre. Då kan man inte på samma sätt markera sin rangplats i samhället.

Modepress och mannekänger

Kläderna spelar förvisso en viktig roll i umgänget människor emellan. Och det finns många lagar att följa, både skrivna och oskrivna, för den som har behov av att vara up to date. Sedan århundraden tillbaka har modepressen mest engagerat sig i dammodet, och herrmodet har kommit i skymundan. Där har också förändringarna skett i ett långsammare tempo, och de nyheter som funnits att förmedla har inte varit lika sensationella. I modern tid har det inte heller ansetts manligt att lägga ner alltför stort intresse på sitt yttre. Men tidigt på 80-talet började det lossna på den fronten. Och mannen av idag är mestadels öppen för flärd i olika former. Dit kan man t.ex. räkna de parfymer, hårpreparat och annan kosmetika med maskulint anpassade doftsensationer som nu finns till hans förfogande.

Som vi redan sett är 80-talsmannen också ytterst klädmedveten med smak för en fashionabel och elegant stil. Med denna växande marknad följer ett ökat utbud av modeartiklar, vilket i sin tur skapar behov av information och marknadsföring. Denna process har vi kunnat följa i modepressen, bl.a. i Clic, den eleganta modetidningen som debuterade våren -84 och som numera till

"Herrarnas trendguide" kommer ut två gånger om året och visar herrmodets aktuella varianter i utförliga bildreportage. Tidningen är förankrad i Statens industriverk, redaktör är Sighsten Herrgård.

40 % inriktar sig på herrmodet.

"Herrarnas trendguide" med förankring i Statens industriverk dök upp ett par år senare och visar varje säsong det senaste i utförliga bildreportage. Till detta kommer den påpassliga rapportering vi finner i dagspress och än mer i veckopress. Gamla hederliga Damernas Värld har t.ex. varje vecka sedan hösten -86 ett helt uppslag med nyheter under rubriken Herrarnas Värld.

Men också på modemässor och på separata mannekänguppvisningar kan vi följa denna tidstypiska tendens, som på olika sätt spritt ringar på vattnet. Den har t.ex. gett näring och ökad livskraft åt en hel yrkesgrupp, nämligen modellen, mannekängen. Oavsett om det gäller bildreportage eller live är mannekängen oerhört viktig för presentationen av ett mode, ja, på samma sätt som sångartisten när han medverkar i Eurovisionens schlagerfestival. Mannekängen är med andra ord en stor tillgång rent ekonomiskt för sin uppdragsgivare. En kollektion som inte lyckas försäljningsmässigt kan betyda stora förluster för tillverkaren.

Att mannekängens väg mot stjärnorna är lång och fylld av försakelser kan nog de flesta vittna om som prövat på. En i raden, men ett lejon, har under våren -88 blivit särskilt uppmärksammad. Genom medverkan under två minuter – iförd kalsonger och liggande på sidenlakan – i en musikvideo med vår berömda popsångerska, f.d. ABBA-stjärnan Agnetha Fältskog, har han nått en topposition och har också fått anbud från Amerika, där han uppfattas som "urtypen för ett manligt svenskt urkraftsmode". Med anledning av denna framgång intervjuades han i Aftonbladet den 28 februari. "Jag har kraftiga käkar och det är bra, för annars skulle läpparna vara för tjocka och jag skulle se för kvinnlig ut", säger han bland annat och antyder därmed ideal-

bilden av -88 års man. Och figuren... Den kan man betrakta på ett par badbilder: bredaxlad, slank, lagom muskulös. För att uppnå ett sådant ideal och för att bibehålla det, krävs oftast en sträng självdisciplin. *Hur* sträng framgår i någon mån av de råd, formulerade i sju punkter som förmedlas till läsaren. "Sist men inte minst", heter det avslutningsvis, "bli herre över dig själv. Gör det bästa av ditt utseende. Alla är vi original, och var och en vacker på sitt sätt." Åter igen ett exempel på självförtroendet som en bärande kraft. Och därtill en vilja att lyckas. Detta är också yuppiens ideologi: karriären och – för hans del – att lyckas i affärer.

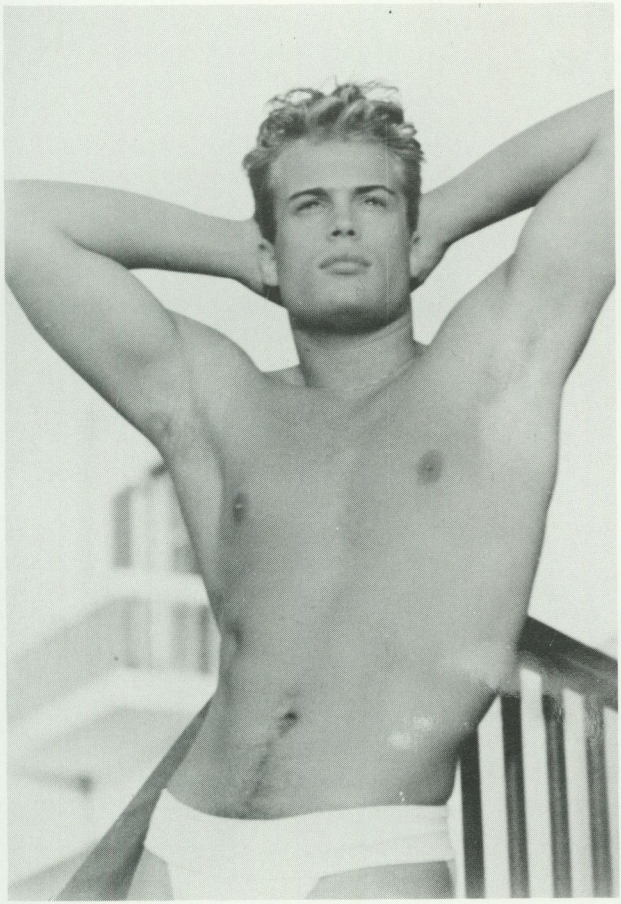

Presentationen av ett mode har stor betydelse för försäljningsresultatet, och i den processen spelar mannekängen en viktig roll. Under vintern/våren 87/88 har 22-årige Alexander Arnewid varit särskilt framgångsrik. (Se texten.) Foto Claes Blom.

Swingpjatten

Men modelejon kan frodas också under knapphetens kalla stjärna, till och med under kristid med restriktioner och ransoneringskort, och bland genomsnittsmänniskor utan vare sig toppbefattningar eller feta plånböcker. Livsglädje och fantasi kan blomma ändå. Och lusten att få glänsa, med kläderna som ett pålitligt instrument. För många av 40-talets ungdomar var det musiken som blev ledstjärnan. Jazzmusiken, närmare bestämt swing, stilen på modet, som mera var anpassad till dans. Med filmen "Swing it magistern" föddes nya idoler: Alice Babs och Vårat gäng, killar och tjejer från Söders höjder med musiken i blodet. Det blev populärt att bilda klubbar där detta intresse kunde odlas. Men en mötesplats med ryktbarhet blev framför allt danspalatset Nalen i Stockholm, där de swingfrälsta ungdomarna kunde få utlopp för denna sin passion. Och den spred sig snabbt i allt vidare kretsar, ja också till stockholmssocieteten.

Bland ungdomarna utvecklades olika klädstilar mer eller mindre utmanande, den snagga-

de nalen-snajdaren med sin smalbrättade hatt, men framför allt swingpjatten som blivit något av en symbol för 40-talets unga swing-fantast. Den amerikanska imagen var starkt betonad, för att inte säga överdriven, och uppfattades av omgivningen som ytterligt vulgär. Detta framgår redan av namnet som präglades genom Kar de Mummas försorg i samband med en tävling i Svenska Dagbladet. "1940-talets gosse, den där med det långa håret, korta rocken och swingen i benen, vem hittar på ett bra namn åt honom?" Frågan ställdes till läsekretsen i ett kåseri i maj 1941. "Swinggosse" var för enkelt menade Kar de Mumma; det borde vara något som på ett träffande sätt karaktäriserade denna typ som dagligen syntes i trakten av Nybroplan i Stockholm. Förslagen blev många; vitsiga och smått försmädliga, men bland de snällare var "Swingspaniel", "Nybroviking" och "Ruskprick", vilka belönades med tröstpris.

Om folk i allmänhet kunde vara kritiska, så var swingpjatten själv desto stoltare över sin klädsel, vilket idag – nästan ett halvsekel senare – kan intygas av en av dess företrädare. "Vi köpte kläderna på Hollywood, för de hade en speciell stil som var helt underbar", berättar han entusiastiskt. "Fantastiskt för oss som höll i gång att hitta något som man kunde bräcka dom andra med!" De "ordentliga pojkarna som gick och pluggade" handlade inte på Hollywood, erinrar han sig, och inte heller såg man några äldre där. Även om kvaliteten på varorna inte var den allra bästa – det var ju kristid – så var stilen perfekt och exakt vad man sökte. Den gav också en identitet som stod i bjärt kontrast till beredskapstidens uniformerade soldat. Likaledes till alla "vanliga" människor, både unga och medelålders i den obligatoriska trenchcoaten med golfbyxorna som stack fram nedanför. Nej, en swingpjatt var inte att ta miste på: Hans hatt hade låg kulle och breda brätten, ju bredare dess bättre; den var gärna grå med ett brett, svart band. Håret var långt och hängde ner över nacken; det skulle liksom svälla fram under hatten. Skjortan, som för det mesta var vit, hade långa kragsnibbar; slipsen bred och färggrann. Den var gärna mönstrad med figurmotiv – hästar t.ex. – som var en specialitet för just Hollywood. Och slipsknuten var som en bulle – en stor och bred trekantsknut – och något nerhasad. Kavajen gick i samma stil, utmanande och uppseendeväckande, i synnerhet om man valde den vanligaste sorten i ett storrutigt, sladdrigt tyg. Den var påfallande lång, "som en inomhusulster", den saknade sprund och var därför obekväm att sitta i. Axlarna var generöst stoppade med vadd och hängde ner över armen. Vad sedan byxorna beträffar var dessa något pluffsiga upptill men starkt avsmalnande nertill och med en bred uppvikning. För det var viktigt att de vita, ganska

Swingpjatten från början av 40-talet är känd för sin extrema klädstil. De båda swingpjattarna på bilden förekom i filmen "Jazzgossen" från 1958 och vittnar om att de redan då hade blivit legendariska. Filmens namn har ingenting med 20-talets jazzgosse att göra.

tjocka strumporna skulle komma till sin rätt, och de fick absolut inte korva sig. Skorna slutligen som var av s.k. hunting, påminde om mocka och var försedda med en grov sula. Kembels på Kungsgatan var bästa stället för sådana inköp. Den som hade råd skaffade sig gärna ett par handskar av äkta svinläder, och det ansågs som höjden av elegans.

Helt riskfritt var det emellertid inte att – som swingpjatten – skruda sig på ett så uppseendeväckande sätt. Att han fick finna sig i att bli uttittad och dessutom kritiserad av oliktänkande, det var en sak för sig. Men reaktionerna kunde bli starkare än så. Vid ett tillfälle uppstod tumult då en swingpjatt jagades av nalensnajdare genom Stockholms centrum. Enligt Dagens Nyheter – 16 mars 1942 – hade förföljarnas antal stigit till 3–400 innan jakten var till ända och polis hade återställt ordningen.

Trenchcoat och golfbyxor

Händelser som denna hörde dessbättre till undantagen och kanske rymde den andra inslag av motsättningar. Men man frågar sig ändå hur en mansperson

Trenchcoaten i kraftigt diagonalvävt militärtyg var 40-talets stora mode, främst bland män, i viss mån också bland kvinnor. Den var dessutom ungdomarnas verkliga favoritplagg. Karlstads läroverk våren 1943.

skulle vara klädd för att gå säker på gatan. Svaret är trenchcoat, helt klart, och som tidigare nämnts långa, tygrika golfbyxor. Sådana användes allmänt under veckans alla dagar bland intellektuella, bland kontorspersonal, bland skolungdom av olika åldrar, såväl i Stockholm som i landsorten. Det fanns dock utrymme för en annan stil, och i en bok om etikett, "Hur man uppträder korrekt" (1943) får vi veta hur denna borde se ut. Rent allmänt meddelas där att klädedräkten skall vara prydlig och välvårdad, och att enkelheten alltid verkar gedigen. "Billig grannlåt och vräkiga dyrbarheter vittnar alltid om brist på kultur", uppges som en gyllene regel. Till vardags rekommenderades kavajkostym i önskad färg; snitt och utseende var likaledes beroende av tycke och smak. Kulört skjorta hörde till stilen, liksom krage, näsduk och slips. Skorna kunde vara bruna eller svarta till ljus kostym, men till mörk – endast svarta. Och som slutkläm: "Beträffande skodon kan här anmärkas att en herre aldrig bär bruna skor om vintern annat än till sportkostym."

Som huvudbonad slutligen rekommenderades en mjuk filthatt, medan övriga ytterkläder var valfria. Valfrihet; här lämnades allt-

så den villrådige i sticket. Men ett är säkert: valde han trenchcoat kunde det knappast bli fel.

Bonjour och citydress

Det är dock vid tillfällen av mer formell karaktär, när ett belevat uppträdande är särskilt påkallat, som man har den största nyttan av etikettböckerna. Och även denna bok ger anvisningar för lämplig klädsel i sådana sammanhang. Vissa regler står sig än idag, visar det sig, t.ex. de som rör högtidsdräkt och aftondräkt, men andra inte. Bruket av bonjour och redingote, den nästan knälånga figursydda rock som vi gärna förknippar med 1800-talets gentleman, var t.ex. fortfarande en realitet, men på väg att försvinna. Detsamma var förhållandet med citydressen, en förmiddags-dress även den, som bestod av svart kavaj, svart väst i samma tyg och mörka grårandiga byxor. Anledningen till denna avmattning finns klart redovisad:

> Citydressen är ett mycket användbart plagg och var för några år sedan oerhört populärt. Men sedan restauranghovmästare börjat använda den i dess sammansättning med randiga byxor har den förlorat något av sin popularitet och användes numera mest med svarta byxor.

Denna konventionella moderiktning där bonjourer och andra ålderdomliga plagg ännu i någon mån fanns med i bilden, tog under 40-talets första år en vändning mot en ledigare stil. NK som då var Stockholms tongivande och fashionabla varuhus, slog t.ex. ett slag för den kulörta västen, enfärgad eller rutig. "Även en karl mår bra av att få ge utlopp åt litet fantasi i sin yttre habitus!" tyckte man i Stil, NK:s eget organ. Men just *denna* fantasiyttring blev relativt kortlivad.

Blazern, ett välkommet mode

Större lycka gjorde blazern, den udda kavajen, som allt sedan dess, dvs. 40-talets början, blivit en självklar detalj i herrarnas vardagsgarderob. I engelskt herrmode var den långt ifrån ny. Av tradition har den engelske gentlemannen klätt sig i udda tweedkavajer vid därtill lämpade tillfällen, dvs. sport och fritid. Också i Amerika hade man tagit fasta på bruket av "odd jackets", i synnerhet bland college-ungdomen. Och enligt NK:s experter var det därifrån blazern kom till oss, redan före kriget. I kristidens Sverige blev den särskilt välkommen. Nu behövde man inte köpa en hel kostym utan bara byxorna när de gamla var passé. För kavajen höll i regel minst två byxor ut. Här fanns alltså inte bara pengar att tjäna utan också ovärderliga textilkuponger att spara. Och en större flexibilitet att vinna.

American style

Det amerikanska inflytandet var under 40-talet mycket påtagligt, trots importsvårigheter och spärrade gränser. Men tack vare de amerikanska filmerna som trots allt nådde fram kunde vi skaffa oss kunskap om den livsstil

Amerika framstod under 40-talet som föregångslandet framför andra, bl.a. för sin klädstil. Den bredbrättade hatten, den lediga kavajen, de tygrika byxorna var typiska kännetecken. Annonsbild från 1942.

och om den klädkultur som sedan – efter fredsslutet -45 – skulle bli en del av vår vardag. Det lediga kostymmodet t.ex. och kavajer med mindre stoppning, sämre passform och mera vidd, i synnerhet över axlarna. I juli -47 kom jeans från USA för första gången till Stockholm, och mera amerikanskt kunde det knappast bli. Vid den tiden hade swingpjatten från krigsåren spelat ut sin roll. Men med *sin* extrema klädsel hade han tidigare än de flesta andra svarat på signalerna från Amerika.

Prinsen av Wales var under 20-talet en pålitlig trendsättare som fick stor betydelse för modespridningen. Att den stickade herrpullovern blev så populär var till stor del hans förtjänst. Supplement to The Illustrated London News. John St. Helier Lander. 1925. Foto Kungl. biblioteket.

Jazzgossen i sin prydno

Den 1 juni 1922 var det premiär på Karl Gerhards revy "Ställ er i kön" på Folkan i Stockholm. Då framfördes för första gången "Jazzgossen", den välkända kupletten som nu kan räknas bland klassikerna. Parodiskt men målande beskrivs denne gosse i all sin fåfänga och i hela sin artificiella framtoning, där klädseln utgör en viktig del av rekvisitan. En summering följer här och med Karl Gerhards egna ord i kupletten: "Byxa som en rakkniv vass, skärp om lilla midjan, höga klackar, silkesstrumpor, slips med sirlig knut" och slutligen "pyjamas utav siden"; den senare dock en nattdräkt och dold för omvärldens blickar. Hans "lugg och tuschade ögonlock" fullbordar bilden av en depraverad sprätt, liksom hans "rytmiskt vaggande höfter" och hans "hållning, något blasé".

Helt säkert var denna revyfigur åtskilligt överdriven. Men icke förty representerar den en livsstil som var typisk för tiden bland den privilegierade klick av stockholmsungdomar, socialgrupp 1, som hade råd att roa sig i storstadens glittrande nöjesliv. De kunde också omge sig med den påkostade elegans som modet krävde. Kläderna köpte de eller lät sy på Kompaniet, dvs. NK, och Ströms. Paul U Bergströms skrädderi hade också ett mycket gott anseende.

De så kallade gulaschbaronerna utövade ett visst inflytande på livsstilen. Under kriget (1914–18)

70-talets mode med T-shirts och uppknäppta jeansskjortor fick under 80-talet vika för en annan stil. Den vita skjortan kom till heders igen liksom slipsen, gärna i skimrande siden i raffinerade färgkombinationer. I de eleganta butikerna bildade de ett dekorativt blickfång, som här hos Götrichs i Stockholm. Foto Birgit Brånvall.

20-talets modelejon har i Karl Gerhards kuplett ”Jazzgossen” (1922) beskrivits som en lätt feminin och blaserad herre. Nothäftets omslagsbild ger en idé om hur denne kunde ta sig ut.

och åren därefter hade de gjort sig stora pengar på tvivelaktiga affärer och visade gärna sitt välstånd genom ett vräkigt uppträdande och dyrbara statussymboler. Denna 20-talets speciella livsstil har skildrats också i konst och litteratur, bl.a. av Nils von Dardel som i uttrycksfulla – och skö-

na – bilder avslöjar tidens dekadans. Under våren -88 har vi haft tillfälle att uppleva dem på Moderna Museet i Stockholm. ”... en blandning av dödsmärkt ångest och ironisk distans av fantasieggande gåtfullhet och poetisk romantik, av elegant dandyism och androgynitet.” Så beskrivs

På 20-talet roade man sig mycket med dans och i många fascinerande variationer, som på bilden saxad ur tidningen Jazzgossen 1922.

denna konst i Svenska Dagbladet i samband med utställningen av dardelforskaren Erik Näslund, som menar sig ha sett många dardelherrar ute på stan också i 80-talets Stockholm.

Dansen var ett dominerande inslag i 20-talets nöjesliv. Detta till stor del tack vare jazzen som 1919 hade introducerats i Sverige, kritiserad av många men varmt välkomnad av den yngre generationen. Det dansades överallt: utomhus, inomhus, på restauranger med arrangerade tedanser, på eftermiddagarna, och favoritställena var Cecil, Grand Royal och Olympia. Man dansade också på kaféer och konditorier, med andra ord en frenetisk aktivitet, som på ett levande sätt beskrivits av ett ögonvittne:

> ... de små musikrestauranterna, där jazz- och shimmydansande par söker trassla sig mellan borden utan att välta dem överända vid någon livligare vickning med den kroppsdel de sitter på under pauserna.

Naturligtvis dansades det också privat, såväl på de storslagna societetsbröllopen vilka tycks ha avlöst varandra vid den här tiden, som i mindre pretentiösa sammanhang. Och epidemien spred sig över landet, följd av syrliga kommentarer från de oförstående, bl.a. från en skribent i tidningen Jazzgossen 1922:

Låt oss hoppas att denna trötta, blaserade, stela och tråkiga jazzgossen och jazzflickan och alla efterapningar av dem ute i bygderna snart försvinner och även tar med sig den dekadenskultur av vilken de är en del.

Den folklige jazzgossen

Utanför den tongivande och flärdfulla klick som syntes i societetsreportage och skvallerspalter fanns det gott om modemedvetna jazzgossar också från mindre privilegierade samhällsklasser. Men de hade sina egna "modehus" med priser som bättre passade deras ekonomi. I Stockholm var det framför allt Standards Hörna på Sveavägen och Fröjds på Söder som riktat in sig på denna målgrupp och som tack vare den intensiva modevågen vid 20-talets början fick vind i seglen.

Konfektionsindustrien fick på 20-talet ett kraftigt uppsving både kvantitativt och kvalitativt. Den färdigköpta kostymen fick en annan status än tidigare då endast den skräddarsydda dög för en välklädd herre. Broschyr från Ströms herrekipering 1926.

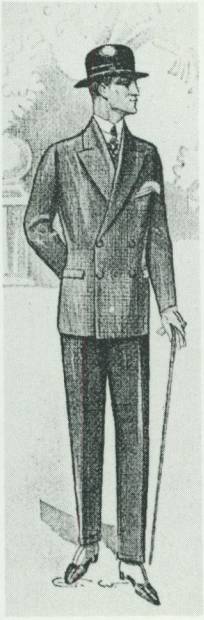

Med undantag för en mindre klick av stadens unga dandies finns det ingen kategori som är så begiven på modenyheter som deras sociala motpol, den yngre arbetarpubliken.

Så formulerade innehavaren av Standards Hörna sin enkla marknadsanalys, när han intervjuades i en branschtidning. "Jazzgrabbarna kräver ständigt nytt, nytt, nytt", betonade han vidare. "Medan ett herrmode för den bredare publiken varar både tre och fyra år, lever ett jazzmode sällan längre än ett år, oftast endast en säsong."

I hans butik var man öppen för det mesta i fråga om kundservice och marknadsföring. Det hände att modeintresserade ungdomar kom in och ville ha uppsytt efter egen design. Då gällde det för personalen att vara lyhörd och tillmötesgående. I gengäld kunde man snappa upp en och annan detalj för sin egen produktion och kanske komma först med ett mode. Om överklass-jazzgossen enligt Karl Gerhards beskrivning väckte uppseende så var jazzgossen, ekiperad från Standards Hörna, inte mindre iögonenfallande. Låt oss se hur den varianten kunde se ut, enligt beskrivning i en branschtidning: Tegelröd filthatt med kantade brätten, nedskjuten i pannan, eldröd slips till vit skjorta, svart kavaj starkt insvängd i midjan, med breda långa slag gärna kantade med soutageband, ljusbruna byxor sydda som matrosbyxor samt svarta skor, helst av lackskinn med breda och kupiga tåhättor.

20-talsmodets variationer

Mot bakgrunden av alla denna grannlåt skall vi kasta ett öga på det klassiska och korrekta modet vid samma tid. Ett par veckor innan Karl Gerhard för första gången sjöng om jazzgossen hade skräddarnas organ "Svensk skrädderitidning" en rapport om vår- och sommarmodet, om hur en gentleman skall klä sig. "Vill man gälla som en riktig karl, går man efter Londonskräddarnas direktiv", heter det inledningsvis. Och detta innebar: en- eller tvåradig kavaj med långa slag, men inga ficklock; modefärgerna var blåmelerat, grönt eller brunt. "Passar man i jackett kan man även skruda sig i detta plagg utan att därför bli betraktad som

Kostymen med kavaj, väst och byxor i samma tyg introducerades på 1860-talet och slog så småningom igenom. Mannen t.h. bär enligt bildtexten en "hvardagsdrägt" med "jaquette i säckform" eller vad vi skulle kalla kostym, här för första gången avbildad i svensk press. Skandinavisk modetidning 1862.

knodd", påpekas det helt sonika. Men denna gåtfulla rekommendation kan ha sin grund i ett försök något år tidigare att införa jacketten som vardagsplagg. Etikettboken "Gentlemannen i högtidsdräkt och arbetsblus" (1923) ger närmare besked i frågan. Skribenten som uttrycker sin glädje över att försöket strandade lämnar övertygande argument för sin inställning:

Jacketten är ett förmiddagsplagg, som användes vid visiter, på kapplöpningar i förening med hög (helst grå) hatt och är icke lämpat att användas på kontorsstolen eller bakom disken. Ett plagg får icke dragas ner. Det man använder vid vissa högtidligare tillfällen, skall man icke göra till vardagsvara. En annan sak är att jacketten ställer stora anspråk på såväl skräddaren som på bärarens figur, och infrias icke dessa, blir resultatet både löjligt och ynkligt.

Men nu åter till skrädderitidningen som hade flera alternativ att förmedla ifråga om stil. Det fanns således en parisisk variant, nämligen kavaj, hårt åtsittande i midjan och kvinnligt insvängd. Benkläder i samma stil: smala och gärna litet korta. Vårhatten på modet var av mjuk filt och med relativt breda brätten. Med det tredje och sista alternativet är vi tillbaka till jazzgossen igen.

Är man en djärv ung man, som älskar elegans och vågar utsätta sig för risken att bli skälld feminin och jazzgosse kan man efter sitt eget sinne komponera en smakfull vårhabit.

Efter dessa inledande ord följer en närmare beskrivning, vilken i stort sett överensstämmer med Karl Gerhards. Vi är alltså tillbaka där vi började, men innan vi lämnar 20-talet skall vi komma ihåg att sportkläderna nu fick en allt större betydelse i modet. Här var England föregångslandet och där fanns också en namnkunnig trendsättare. Detta framgår bl.a. av en moderapport i Dagens Nyheter 25 maj 1924:

En sportsman bör ha en brokig "pullover", en tunn sweater, som prinsen av Wales gjort oerhört populär i England.

Det brokiga var mycket ofta liktydigt med rutigt, under en tid ett envist mönstermode. Signaturen Finn i Dagens Nyheter fann anledning att göra följande visionära reflexion:

Halsdukar, kläder och strumpor skall vara rutiga för att vara hypermoderna, och inom ett par år, då modet svänger, är vi alla rutiga.

1890-talets grilljanne

Om vi går ytterligare några årtionden bakåt i tiden och hamnar på 1890-talet, hittar vi ett annat modelejon, som väckte stor uppmärksamhet, ja mer än så; detta modelejon, grilljannen, blev en källa till förargelse för mången stockholmare och objekt för tidningarnas gyckel.

Efter 1800-talets mitt hade vissa förändringar skett inom herrmodet. Fracken som tidigare använts såväl till förmiddagsklädsel som till fest fick nu en annan status och blev det högtidsplagg den är idag med svart som obligatorisk färg. I Paris gjordes efterhand vissa försök att introducera

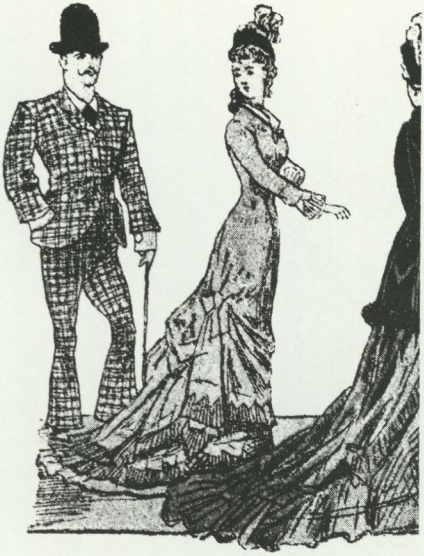

När kavajkostymen väl slagit igenom kunde den snart varieras både till snitt och material. Här i en extrem version från 1870-talets slut. Hasselgren, Hundra år i ord och bild. 1899.

den kulörta fracken med fint kläde i rött, blått eller grönt, bland annat för att skilja ut den från sorgdräkten och från servitörers och hovmästares klädsel. Men dessa försök vann inte något gehör i Sverige. En nyhet som däremot slog igenom var kavajkostymen på 70-talet med byxor, väst och kavaj i samma tyg. Som den nymodighet den var ansågs den inte fullt korrekt, allra minst den variant som under 70-talets slut uppenbarade sig med sina storrutiga brokiga tyger och med sin extrema byxmodell: smalast omkring knäet och starkt klockad nedtill. Den iögonenfallande effekten fullbordades av slipsen, bred och heltäckande – den så kallade plastrongen – och vidare av en hög rundkullig hatt. Allt sammantaget en klädsel som enligt uppgift väckte både undran och löje.

I herrmodets värld av korrekta och stilfulla jacketter, bonjourer och syrtuter hade det således inte saknats pittoreska inslag när grilljannen cirka tio år senare dök upp i *sin* speicella version. Kännetecknande var framför allt den korta vida rocken, de vida byxorna med uppvikning nedtill, lågskorna och de bjärt lysande strumporna. Karaktäristisk var också den rundkulliga hatten, denna gång med minimala brätten, samt inte minst käppen som bars nonchalant under armen, se s. 197, vilket inte var helt riskfritt för omgivningen. En mera detaljerad beskrivning, för att inte säga vidräkning med grilljannens säregna klädsel, kan vi ta del av i veckotidningen Figaro. Det sparas inte på glåporden mot denne sällsamme stockholmare med sin ”styva ohyggliga halsjärnsskjortkrage” och sin ”käpp som är

Grilljanne från början av 1890-talet. Observera hur han håller käppen, en källa till irritation i stadstrafiken. Hasselgren, Hundra år i ord och bild 1899.

mycket för tjock, som röker cigarr och ser dum ut." Och slutomdömet blir:

Sedd akterifrån är han ett kvarter smalare över axlarna än det ställe där risbastu plär appliceras på vanartiga lymlar.

Några pojklymlar var det nu inte fråga om. Snarare om Stockholms "jeunesse dorée" det vill säga unga sprättiga herrar ur överklassen som roade sig i ett Stockholm där varieté-lokalerna låg tätt, krogarna och kaféerna likaså. Men framför allt var det Jones grill vid Norrmalmstorg som blev deras mötesplats. Därav också namnet grilljanne. Att de dessutom kallades dekadansfjantar och sekelslutssnobbar ger ytterligare besked om omgivningens syn på dem. Till detta kom den föga smickrande publicitet de fick genom Sigge Wulff, den legendariske varieté-artisten. I en likartad kostymering och med den karaktäristiska käppen gjorde han succé på Berns med kupletten Kalle P, den egenkäre sprätten som – medveten om allas blickar – flanerar på stan för att visa upp sig.

Den populäre revyartisten Sigge Wulff (1869–92) gjorde succé med kupletten om Kalle P., 90-talssnobben med tydliga drag av grilljannen. Teckning av Conny Burman 1892.

Det kan tyckas underligt att ett mode som detta kunde väcka så häftiga reaktioner. Det var ju inte särskilt dominerande och inte heller långvarigt. Men i 90-talets samhälle med dess växande handelsaristokrati var det viktigt att följa konvenansens regler bland annat genom att klä sig korrekt. Och en korrekt klädsel skulle framför allt vara diskret.

Nationalromantik och sundhetsiver

Emellertid fanns det också andra och fullt accepterade inslag i tidens klädkultur. Nationalromantiken stod i sitt fullaste flor och med den utvecklades ett levande intresse för våra folkdräkter. Med eller utan anknytning till landskapen i skilda delar av Sverige skaffade man sig inom överklassen vackra färggranna "nationaldräkter". Dessa kunde komma till användning vid diverse evenemang på Skansen, nationalromantikens högborg som invigdes just vid denna tid, 1891, men också vid andra festliga samkväm. För mera sportbetonade aktiviteter, fjällvandringar och liknande valde man gärna en så kallad lappdräkt. Frågor som gällde mode och kläder var för övrigt högaktuella under åren

Häradshövdingen och hans maka, uppklädda för fotografering i Hägers ateljé, Strömstad, 1890-talets början. Observera att byxorna saknar pressveck, en nyhet som kom först i mitten av 90-talet.

omkring 1890. Underklädernas beskaffenhet blev t.ex. föremål för en engagerad debatt, där åsikt stod mot åsikt beträffande material och kvalitet, Jaeger-ylle eller Lahmanns-bomull. Genom sporten, den nya folkrörelsen, hade man också börjat intressera sig för ändamålsenliga kläder lämpade efter de olika sportgrenarna. Rent allmänt rekommenderades "knäbyxor samt hela tröjor av ylle eller bomull". På sikt skulle detta komma att innebära en högkonjunktur för stickade plagg. Den långt drivna differentiering vi har idag när det gäller sportplagg var okänd för 1800-talets sportsmän men dock på väg att utvecklas. Det framgår av en samtida rapport:

> Vid badorter begagna herrarna gärna ljusa flanellkostymer vilka även ofta förekomma vid åtskilliga spel, såsom lawn tennis och besitta den dubbla fördelen att föga hindra rörelserna samtidigt som damm ej så lätt märkes på dem.

Riddräkten som sedan länge varit i bruk hade inte nämnvärt berörts av modets växlingar utan bestod som förut av ljusa åtsittande byxor och mörk jackett.

En annan viktig dräktfråga gällde dammodet och framför allt snörlivets skadliga inverkan på kvinnokroppen. En dräktreformförening hade bildats 1886 och genom upprepade kampanjer sökte man vinna gehör för en mera kroppsvänlig klädedräkt. Att liknande tankar var på gång också för herrarnas del visade sig senare, 1893, då den kände stockholmsläkaren Henrik Berg framförde ett förslag om en reformdräkt också för män och med hälsoaspekten som ledmotiv. Detta främst som en reaktion mot grilljannens klädstil som av Berg beskrevs på följande sätt:

> Och här har vi honom den älskvärde sprätten i våra dagar (fin de siècle-herrn) med sina vida byxor, sin korta rock sin stora käpp sin ofantligt öppna väst och sitt skjortbröst – ja vi känner honom från vår huvudstads gator.

De vida säckbyxorna dömde han ut, öppna som de var nedtill och därför dragiga. Nej, fram för dragfria byxor som kunde knytas om nedanför knäet. För övrigt rekommenderade han luftiga rymliga kläder och menade att skräddarna mera skulle lägga an på att sy veckrika kläder än välsittande. Brandsoldatens dräkt borde tjäna som förebild, hävdade Berg vidare, för den var i stort sett skapad "efter hälsans fordringar" och utmärkte sig dessutom för "stor prydlighet"

Pressveck och kavaj

Någon dräktreform för herrarnas del kom aldrig till stånd. Inte heller någon förening som tillvaratog sådana intressen. Men som en kuriositet kan nämnas en nymodighet som introducerades vid mitten av 90-talet och som verkligen hade kommit för att stanna, nämligen pressvecket. Dessförinnan hade byxbenen varit runda som stuprör. Figaro hade en liten notis om detta i oktober -94; "byxorna skall skarpt pressas i en

Gösta Ekman (1890–1938), en av våra största skådespelare, var också känd för sina eleganta kläder. Här klädd i frack från Lidvalls skrädderi i Stockholm. Skärningen skilde sig något från den traditionella och blev förebildlig för frackmodet på 30-talet.

linje fram- och en linje baktill." Och Svensk Skrädderitidning nämner det i förbigående några månader senare som en detalj utan framtid. Svenska Dagbladet rapporterar däremot som den enda av de större huvudstadstidningarna den 12 maj -95 denna nyhet från Paris;

ett djupt veck efter pressjärnet uppåt benet på fram- och baksida får icke saknas på det att man må se att kostymen är kommen direkt från skräddaren.

Nittiotalet har karaktäriserats som en brytningstid. Vi hade ett samhälle med en snabbt växande industrialisering och därmed nya idéer, nya värderingar, nya ställningstaganden. Det blev angeläget att väga för och emot, att skilja ut vad som var bra och vad som var dåligt. Men det fanns också ett inslag av litterär och konstnärlig romantik som påverkade livsstilen. Denna brytningstid avspeglas också i herrmodet och i det avseendet är tidningen Figaros kampanj mot kavajen ett bra exempel:

Om den usla kavajen nedlåta vi oss ej att tala. Och ännu mindre om kavajens usla bärare. Av vilka de flesta är på moraliskt fördärv: trilljannar (=cyklister, förf:s anm.), skolynglingar, lantpatroner, bondriksdagsmän på hovbal och för lösdriveri varnade varietébesökare. Inte ens krigsministern bär kavaj. Så uselt är plagget. Kavajen tillhör sjöresan, ej sällskapsrummet, promenaden, teatersalongen m.m.

Denna attack – en bland många andra – var i själva verket ett försvar för bonjouren, symbolen för det gamla samhället skulle man kunna säga. Idag skulle valet stå mellan kavajen och den stickade tröjan av lämplig finhetsgrad.

Konvenansens lagar

De modelejon vi nu har följt har alla väckt uppmärksamhet. De har blivit utsatta för omgivningens kritik ja t.o.m. gjorts till åtlöje.

Naturligtvis har det också funnits andra, de namnlösa modelejon som helt enkelt varit intresserade av kläder, intresserade av att pryda sig; kanske inspirerade av en aktuell filmhjälte, kanske av en teateraktör. Ännu finns det en och annan äldre gentleman som kan vittna om Gösta Ekmans roll som förebild på 20- och 30-talen.

Men det har inte ansetts passande att för mycket avvika från gällande regler, och inte heller att överbetona dessa. Att hålla måttan ter sig som en fundamental princip i vår sociala gemenskap och är ett genomgående tema i etikettböckernas rekommendationer.

Genom statliga överflödsförordningar under 1600- och 1700-talen var detta dessutom reglerat i lag. Även om många idag tror sig om att vara självständiga i sitt val av klädsel finns det andra som har behov av fasta normer och att följa gällande regler. Dessa kan nu få aktuell information i två böcker i ämnet god ton som kommit ut i mitten av 1980-talet. Sådan litteratur har publi-

cerats från och med 1700-talets slut till allmänhetens tjänst, dvs. vid en tidpunkt när industrialismen bröt igenom ute i Europa, med nya arbetsuppgifter, med omflyttningar, med nya seder, okända för stora grupper av människor. Med tanke på de enorma omdaningar som skett i samhället under dessa två hundra år är det förvånansvärt lite som har förändrats. I de tidigare böckerna finns det påpekanden som visserligen är lika viktiga idag men så självklara att de inte behöver nämnas. Dit hör kravet på renlighet. Man får t.ex. veta att "den som ej är fullkomligen snygg till kroppen, förolämpar alla dem han umgås med." (1795). "Den vackraste klädsel förlorar all sin effekt om linnekläderna ej är rena", heter det i en annan bok (1822), liksom i en från 1829: "Propert linne liksom förskönar huden. Fint linne är ett tecken varpå man kan urskilja de bildade klasserna från hopen." Som alternativ till den breda moderiktiga kravatten föreslås en annan modell. Manspersoner rekommenderades att redan från ungdomsåren vänja sig vid att gå barhalsade men med en skjortkrage som skulle hållas samman "med en ros av fina vita band." dock med en reservation: "Då måste också halsen liksom ansiktet sorgfälligt tvättas."

Att kläderna skall vara välsittande och rätt anpassade i storlek är en tumregel som likaledes är självklar idag med vår höga standard, åtminstone tillräckligt för att förbigås i böcker om etikett. Men så icke i de äldre, där man med drastiska exempel trummar in detta angelägna budskap. I det sammanhanget påminner man också om vikten av att tänka på sin hållning: "Man vänje sig vid raka och behagliga kroppsställningar och rörelser, hålla huvudet rätt upp men utan stelhet..." Inte heller någon sådan passus står att finna i dagens etikettböcker och bör ju inte vara nödvändig i ett samhälle som vårt där gymping, jogging och kroppsvård ingår i kulturmönstret.

Vad etiketten kräver från och med 1800-talets senare hälft i fråga om klädsel har tidigare flyktigt berörts i sina rätta sammanhang. Genom de rekommendationer som förmedlas kan vi också få en överblick över modets växlingar. Att på baler dansa i lätta svarta läderstövlar var t.ex. på 1870-talet helt comme il faut så länge det inte fanns några sporrar med i bilden. Vid denna tid började också fracken trängas ut av "den korta enkla bonjouren" i mindre sällskap och "även om damer var närvarande." Vid nyårsvisiter på 80-talet var det den svarta färgen som gällde och helst frack. Och så sent som 1911, vårt eget sekel, var fracken det enda alternativet i alla officiella sällskapliga sammanhang, vid teaterbesök, om man hade logeplats vill säga, och på middagsbjudningar men inte före klockan 18. I "Gentlemannen, lagbok i god ton" (1911) nämns den omkring 1890 introducerade smokingen för första

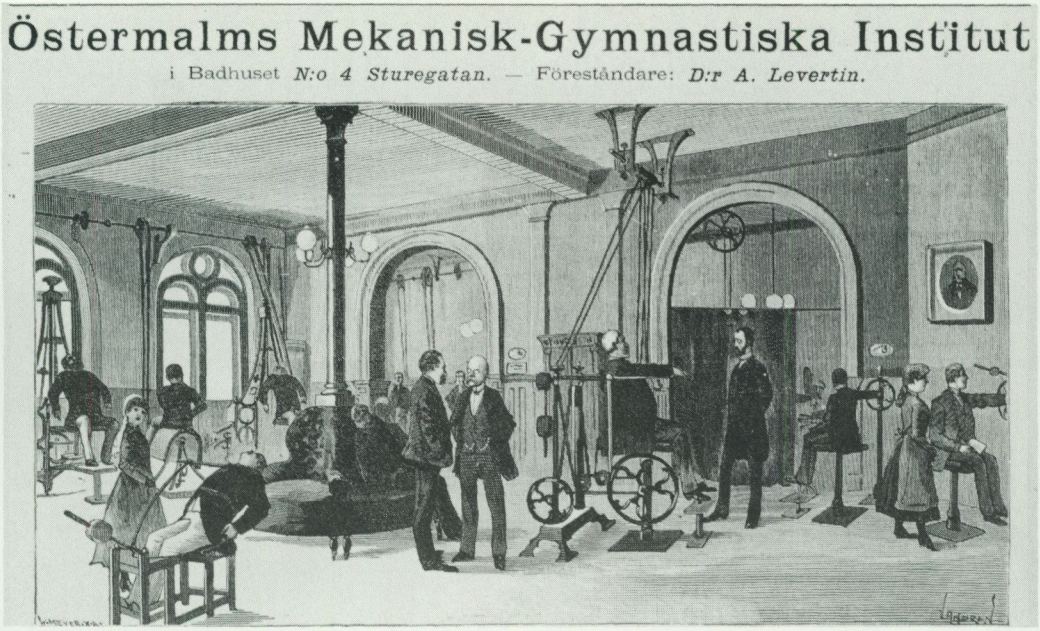

Funktionsanpassade kläder hör idag till normal standard. Så icke för hundra år sedan vilket framgår av denna interiör, där både patienter och terapeuter är klädda i korrekta bonjourer och kostymer under pågående behandling. Annons i Ny Illustrerad Tidning 1888.

gången i en svensk etikettbok och beskrivs som "en elegantare form av kavaj för mindre officiella tillfällen än fracken". På 20-talet ansågs den som lämplig klädsel för unga pojkar i stället för frack.

Efter dessa rapsodiska exempel på hur herrmodet kan skifta skall vi till sist ta del av en etikettbok från 1829, med ett allmängiltigt budskap att förmedla:

Om än tillverkad av det finaste ämne, får en manspersons klädsel dock icke vara kvinnlig eller alltför veklig; eljest konstrasterar den alltför mycket med den manliga värdigheten.

BARBIE SHOP

INGRID ROOS BJÖRKLUND

Modet i dockornas värld

Ingrid Roos Björklund fil.kand. och intendent vid Nordiska museets avdelning för textil och dräkt.

Barbie

"Barbie den vuxna dockan för den stora flickan", lyder den första annonsen i svensk press om barbiedockan, dockan som kom att bli en jättesuccé. Annonsen var införd 13/11 1963 i Dagens Nyheter och den fortsatte "Barbie är den nya dockan – inte sockersöt, men elegant med lång slank figur, modern frisyr och kläder för hemmabruk, sport, hobby, gala... Skor med höga klackar ingår naturligtvis i Barbies garderob".

Dockan såldes av NK och för den som inte själv kunde gå dit och beskåda underverket, fanns det möjlighet att skicka efter en katalog gratis eller att till och med beställa docka med kläder per postorder. Dockan kostade 12:75 och var iförd röd baddräkt.

Barbiedockan skapades på 1950-talet av Ruth Handler, affärskvinna och ägare till en leksaksfabrik i Californien. Hon startade den tillsammans med sin make Elliot och en svenskamerikan vid namn Harold Mattson. Fabriken fick namnet Mattel. Där tillverkades bland annat dockor men försäljningen gick trögt. Ruth Handler tänkte efter och kom fram till att flickorna vid den här tiden såg mycket på TV och inte längre ville leka vanliga docklekar. En docka däremot som var som en tonåring, som man kunde identifiera sig med, skulle nog slå an hos flickorna, antog Ruth Handler. Och tydligen alldeles riktigt! Barbiedockan och hennes pojkvän Ken som fått namn efter Ruth Handlers egen dotter och son, presenterades på New Yorkmässan 1959 och slog igenom stort. Tre år senare kom hon till Sverige och fick ett storartat genombrott. Dockan såldes i början på NK, senare tog Briokoncernen över. Första sändningen tog genast slut, men "tack vare SAS kan även Du få Barbie till jul!" löd en annons.

Barbie kom att bli den största docksuccén genom tiderna. Fabriken expanderade kraftigt och är hitintills den ojämförligt största leksakstillverkaren i världen.

Hur kom det sig att just denna docka blev så populär och fortfarande är populärast på marknaden nästan 30 år efter sin till-

Så här såg det ut på NK i Stockholm när Barbiedockan lanserades i Sverige. För att nå ut över hela landet hade man även postorderförsäljning med kataloger i flerfärgstryck.

komst? I efterkrigstidens anda utvecklades en tonårskultur som tidigare inte existerat. Barbie är dockan som tagit steget från att vara barn till att bli en ung kvinna. Hon kan vara både tonåring och dam av värld. Barbie motsvarade flickornas drömmar om hur de själva kunde vara som tonåringar och vuxna.

Barbiedockan är 30 cm lång, med en utstuderat kvinnlig figur och med ett hår som tål att kamma och ordna. Hon har en riklig uppsättning moderna kläder med tillbehör, helt i linje med vad modet föreskriver. Under våren -88 fanns omkring 200 olika modeller att välja på till barbiefamiljen, allt ifrån baddräkt, med uppskurna ben och ett axelband, till självlysande aftonklänningar. Många modeller är vändbara för att öka kombinationsmöjligheten. En eftergift åt det praktiska är att kjolen i Barbies aftonklänning går att, med ett enkelt handgrepp, förvandla till aftonväska för eget bruk. Garderoben innehöll också de mest raffinerade discotekplagg med kroppsnära pantalonger och minikjol samt kavaj med markerade axlar. Intressant är också att se att Barbie utvecklats till en yrkeskvinna med eget kontor: ”Vad tror du Barbie jobbar med på sitt kontor? Kanske köper hon in kläder till en stor modefirma? Eller är hon sekreterare på ett oljebolag, som i Dallas. Det vackra kontoret, där allt finns, som en kvinna i karriären behöver, kan nog sätta igång din fantasi.” Kontoret har helt mo-

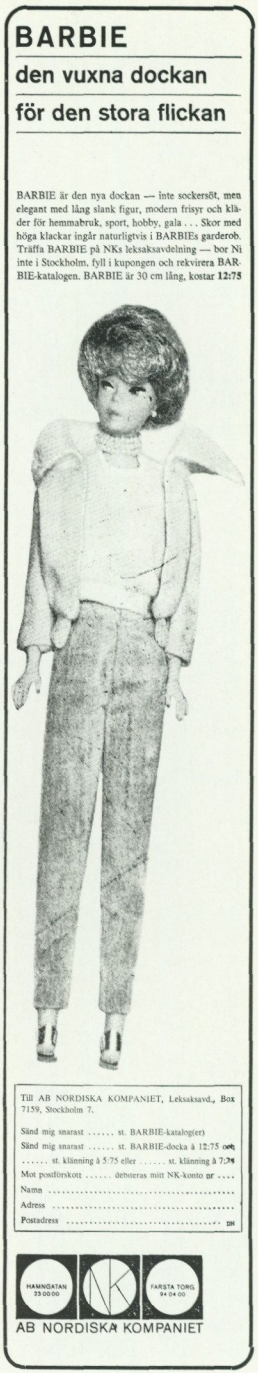

Som en bomb slog hon ned i flickornas hjärtan, Barbie. Här i en mondän tappning – men hon kunde också vara ljuv och romantisk eller bussig barnvakt. Foto DN 13 november 1963.

Foto Eva Aspelin och Birgit Brånvall.

Docka i bruddräkt från o. 1895. Modet föreskrev fårbogsärm vid den här tiden. Frisyren skulle uppkammas i mjuka vågor. På hjässan sitter en myrtenkrona med tidsenligt utseende.

Också i dockornas värld finns raffinerade underkläder. Här visar Sindy en s.k. teddy av svart nylontrikå med tillhörande spetsstrumpor.

Sjömansklänning av bomullstyg från 1907.

Sindy bär här en cerisrosa två-delad klänning dito strumpor, basker och skor samt en matchande blommig kavaj. Allt ingår i en kollektion kombinerbara plagg, kallad ”City girl”.

S W E E T · J E A N S
Guess

Efterfrågan överglänste tillgången vid Barbies Sverigepremiär. Man fick ta till det modernaste kommunikationsmedlet av alla – flyget – för att snabbt kunna erbjuda köpsugna kunder den åtråvärda dockan. Foto DN 10 december 1963.

Stockholmsfirman Gul & Blå var länge ledande inom ungdomsmodet och blev under 70-talet känd långt utanför landets gränser för sitt rikt varierade utbud av modejeans. Reklamaffisch för modellen Marilyn, 70-talets början. Foto Eva Aspelin.

dern utrustning som dator med bildskärm och Barbie själv är klädd i kavaj med tillhörande rak, snäv kjol samt dokumentportfölj, allt i rosa.

Sindy

Barbiedockans starkaste konkurrent heter Sindy. Hon skapades i England 1963 och såldes fram till 1987 av företaget Pedigree som nu ingått i Hasbrokoncernen.

Till Sverige kom Sindy 1973 och blev då populärare än Barbie. Av allt att döma berodde det på Sindys mer barnsliga utseende. ”Puddingar” av Barbie-typ var ju helt out of fashion under denna tid när solidaritet och sam-

hällstillvändhet var slagorden. Kvinnorna brände sina behåar och alla kroppsformer skulle få ha fritt spelrum. Att visa sina kvinnliga företräden på ett flärdfullt sätt var inte gångbart då. Sindys snällare uppenbarelse var mer acceptabel att låta flickorna leka med, för dem som fortfarande trots all propaganda mot dessa vuxendockor ville ha dem. Barbies extravaganta uppenbarelse vållade huvudbry både när hon lanserades i USA och vid senare tillfällen här i Sverige. På slutet av 1960-talet var hon diskussionsämne i TV och i början av 1970-talet var hon även uppe till debatt i riksdagen.

Nu när 1980-talet går mot sitt slut har pendeln slagit tillbaka. Kvinnorna ska nu vara både smarta och vackra. Att ha en tjusig kropp är idag något eftersträvansvärt. Barbie och Sindy har ju också detta på sina program. I deras utrustningar ingår både joggingställ och gympinginstrument såsom motionscykel, stretchbänk samt även solarium. Allt för att hålla kroppen i trim. Barbie, Ken och Skipper finns att köpa iförda var sin gul joggingoverall med tillhörande free-style i samma färg. I gympingcentret har dockorna naturligtvis de rätta kläderna: långa åtsittande trikåer, ärmlös, urringad gymnastikdräkt ovanpå dessa och ett åtsittande bälte i midjan. Benvärmare är också på plats.

Daisy

Den kända engelska klädesignern Mary Quant lanserade en egen mannekängdocka vid namn Daisy. Året var 1973. Det finns många knep att nå sin publik, vad sägs om följande? När Daisy skulle presenteras på leksaksmässan i Harrogate hade Mary Quant låtit sy upp dockans kläder i vuxenstorlek som visades på levande modeller. Enligt utsago "supersexiga" sådana och succén var given! Docka och kläder sålde över förväntan, uppköparna var mycket hänförda. Samma idé lanserades sedan under några år på Brio lekoseum.

I Sverige har Daisy aldrig haft någon större framgång. Trots att hennes kläder görs av en mycket välkänd designer. Vissa klädesplagg är till och med märkta med Mary Quants logotype i form av en blomma, till exempel skaften på ett par röda stövlar.

Modekarusell i förminskad storlek

Barbie- och Sindydockorna har från första början haft en stor, moderiktig garderob. Barbie hade exempelvis 43 olika kreationer att välja mellan i katalog nr 1 1963. Därtill kom ett antal teaterkostymer och diverse extra tillbehör som handväskor, skor och underkläder. För den som själv ville vara modeskapare fanns blixtlås och pyttesmå tryckknappar att tillgå. Även mönster till dräkter såldes.

Idag är utbudet än mer modeinriktat. Sindys kollektion för

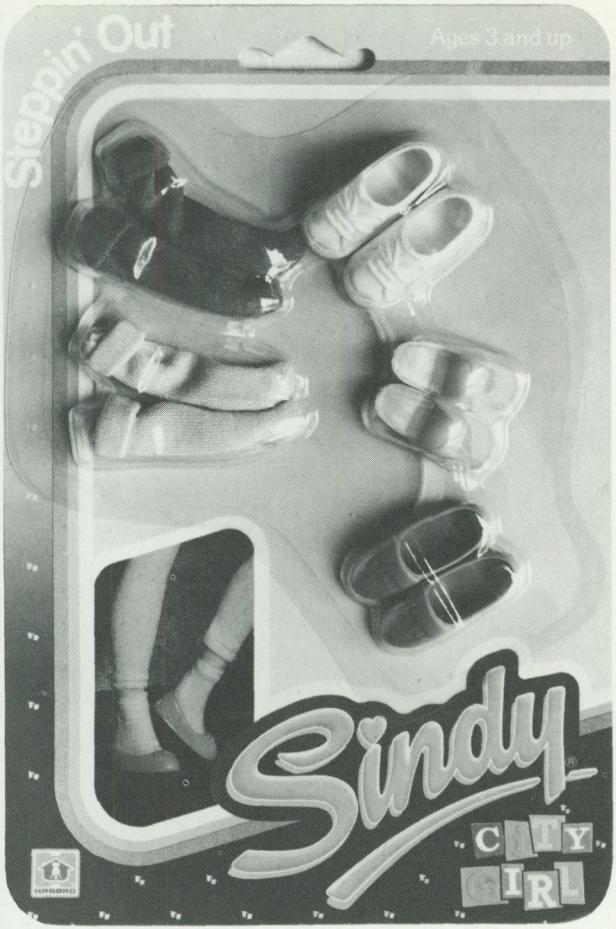

Förpackning innehållande skor och strumpor som matchar de övriga kläderna i kollektionen.

1987 innehåller bland annat en serie kallad "City Girl". Där finns tre färgställningar av respektive blus, kjol, långbyxa, jacka, sweatshirt med rak kjol, kort-kort kjol med tillhörande jacka m.m. – allt i kombinerbara färger.

Varje år ändras kollektionerna. Speciella designers ritar kläderna och de tillverkas i Fjärran Östern. Barbies kläder görs bland annat i Hongkong eller på Filippinerna medan Sindys sys enbart i Kina. Sindydockans kollektion för 1987 är magnifik. Kläderna är av hög kvalitet för att vara masstillverkade dockkläder. Kavajerna har extra infodring på krage och slag samt framkanter för att de ska hålla styrseln. Fållarna är nätta, minimala tryckknappar av plast används. Inga hängande trådar eller trasiga sömmar finns här, vilket också försäljarna vill ståta med – här gäller hög kvalitet, inga slit- och slängvaror. Skor och stövlar, med eller utan hög klack, är helgjutna i färgad plast. Strumpor och pantalonger samt tröjor är tillverkade av en fin och mjuk trikåvara av bra kvalitet. Kombinationerna är oändliga. 39 olika plagg som sinsemellan går att kombinera. Dessutom finns 12 olika förpackningar som innehåller accessoarer av skilda slag: skor/stövlar, strumpor, kamera–solglasögon–resväska, kikare–kuvertväska–hatt etc. Underkläder av allra modernaste snitt som t.ex. en svart teddy med tillhörande svarta spetsstrumpor och svarta skor, är en av tre olika varianter, dessutom finns tre sovplagg. Bland festplaggen kan Sindy välja mellan fyra olika skapelser. Sportmodet är naturligtvis också representerat "Sex färgstarka sportutstyrslar för en aktiv dam". 1987 kunde man välja mellan totalt 86 olika förpackningar, som innehöll påklädda dockor eller separata plagg – de

senare alltid med tillhörande galge i förpackningen.

Kända designers

För att än mer höja standarden på dessa mannekängdockors garderober, har man låtit erkända klädskapare rita modeller. Den kände amerikanske modedesignern Oscar de la Renta har gjort kreationer av klass för Barbie. Sindy har fått modeller ritade av Emanuelle, den engelska modeskapare som gör Lady Dianas kläder.

Här handlar det om en modeindustri av stort format trots de minimala plaggen. Tygerna i Sindys kollektion designas speciellt för detta ändamål. Mönstren är små för att proportionellt passa till de små plaggen. Inför varje kollektion presenteras tyger och modeller i prototyper för uppköparna. Dessa får då komma med sina önskemål. För Sveriges del är det ibland svårt att nå igenom med önskemål om särskilda plaggmodeller, mönster eller färger som skulle sälja bra i vårt land. Den svenska marknadsandelen är liten jämfört med hela den övriga världen. Varje plaggmodell tillverkas i 100.000 ex. I augusti månad sker förhandsvisning av nästa års kollektion. Det är här som uppköparna kan komma in med eventuella synpunkter och diskutera med formgivarna. På den stora Nürnbergmässan i början av februari presenteras det färdiga materialet. Alla dockor och plagg skickas sedan ut till generalagenterna som i sin tur tar emot återförsäljarna för slutliga beställningar. Tillverkningen sker sedan under vårmånaderna för att varorna skall kunna vara ute i butikerna i slutet av augusti.

För barbiedockans del är förfarandet liknande. Kollektionen för följande år presenteras för alla generalagenter runt om i världen som då är på plats i New York. Där har de möjlighet att framföra sina synpunkter och att göra beställningar. För Sveriges del köps de kläder och kombinationer in som anses vara säljbara här. Ibland ingår kläderna i en serie om t.ex. fyra olika plagg, vilket innebär att hela den serien måste beställas trots att bara ett eller två plagg är efterfrågade här i landet.

Växlande utseende

Även själva dockorna designas om med jämna mellanrum. Barbie finns i ett tjugotal olika modeller inklusive pojkvännen Ken och lillasyster Skipper. Alla modeller säljs parallellt med varandra. Medellivslängden för en modell är ca två år, någon enstaka kan sälja under fyra år. Därefter designas modellen om, man ändrar make-up, frisyr etc. Det finns exempelvis en seglar-Barbie, en gymping-Barbie, Rockstar-Barbie och Tropical-Barbie för att nämna några. Nya modellbenämningar uppkommer och gamla försvinner. Det finns enkla Barbie-dockor och de som är mer påkostade.

Sindys utseende har varit mer

Constance från 1860-talet här tillsammans med delar ur den välutrustade garderoben.

konstant, endast ett par gånger har hon designats om. Senaste ändringen gjordes när hon gick över i ny ägo och samtidigt "växte till sig". Hon har emellertid hela tiden haft lika vuxna kläder som sin konkurrent. Det flickaktiga utseendet stämde dock inte längre med hennes garderob tyckte tillverkarna och ansiktet är nu mer en vuxen ung dams.

Klädmode i miniatyr

Att se på dockkläder från skilda epoker är som att se en modeparad i miniatyr. Visst speglar dockkläder sin tids mode vare sig de är utsökta kopior eller enklare varianter. Snitt och form finns där alltid och många gånger också detaljer. Av det mer eleganta slaget är "hovklänningen" på bokens baksida. Den och två andra dräkter är enligt uppgift sydda i Paris av svensken Alfred Hjortsberg till hans dotters docka. Han var anställd hos den franska firman Chardon & Lagache, manufaktur och modeaffär på rue St Honoré. Firman var mycket på modet under 1850- och 60-talen. "Hovdräkten" av rosa sidenmoiré är garnerad med tyll, spetsar och band. Den är i

Koltmodet, som i olika varianter alltid funnits för barnen, har även varit lämpligt för dockorna bl.a. därför att det varit lätt att klä av och på. Tillklippt tillskärningsmönster kunde skickas efter för 35 öre från Allers. Ur Allers Mönster-Tidning nr 23 1919.

tre delar: kjol, liv och släp. Dessutom hör en hårklädsel med rosafärgade rosor till. Tillverkningen är av det mest perfekta slag med ett underarbete helt i klass med "riktiga" klänningar från den här tiden. De två övriga dräkterna, en balklänning av vit linong med sidenfoder och förgätmigejdekor, samt en promenaddräkt av grått siden med blå garnering och tillhörande hatt och slängkappa är sömnadsmässigt av lika hög klass. En liten anmärkning: I promenaddräktens kjol finns t.o.m. en liten dold ficka! En detalj som tagits upp från det vuxna modet.

Eva Wippenstierna och Constance heter två välkända och omskrivna dockdamer i Nordiska museets samlingar. Den förstnämnda har en garderob från 1911. Dockans kläder tillverkades av klass 8 vid Afzelii skola i Stockholm för att tillsammans med dockan lottas ut på "De Gamlas Dag". Kläderna är helt rätta i snitt och form, bl.a. har Eva en dräkt av mörkblått ylletyg med tillhörande bisammuff och schal samt vidbrättad hatt. Smal silhuett i form av lång dräktjacka till den smala kjolen var vad modet föreskrev detta år. Dockan blev också väldigt uppmärksammad på grund av sin utomordentligt välgjorda garderob och till och med omnämnd i Dagens Nyheter.

Constance är en femtio år äldre docka, närmare bestämt från 1860-talet, och har tillhört en rik köpmandotter i Stockholm. Även Constance har en rikhaltig garderob. Den innehåller klänningar och kappor i tyger som är helt tidstypiska. Skor, parasoll, väskor samt hattar ingår också i hennes utstyrsel. Ty även hundra år innan barbiedockan uppträdde på marknaden var många dockdamer välförsedda med accessoarer.

Dockan Julie, som är ännu ett halvt sekel äldre, har inte lika många accessoarer men desto fler klänningar! Hela tjugo stycken tillverkade mellan åren 1819 och 1839. Många klänningar har årtalet insytt i plagget. Varje modell är helt modemässigt och professionellt utförd. Dockan har tillhört två grosshandlardöttrar i Stockholm och kanske har den dessförinnan använts som modedocka i en sömmerskas ateljé. Man kan anta detta eftersom kläderna tillverkats efter senaste snitt med en modell om året under en tjugoårsperiod. En lekdockas garderob är oftast gjord under en mycket kortare tid för att kanske fräschas upp om dockan ärvs av nästa generation.

I Nordiska museet finns också dockan Margareta från 1907. Även hon har begåvats med en utsökt garderob. Där finns bl.a. sex hattar som tillverkats i en riktig modebutik – Therese Öhrwalls modeaffär i Helsingborg. Hattarna är märkta med firmamärke och mycket tidstypiska. I garderoben ingår också ett par sjömansklänningar, en ljusblårandig och en röd-vitrandig. Sjömansmodet var mycket populärt som finplagg för barn i slutet av

Buttericks Mönsteraffär på Drottninggatan 72 i Stockholm tillhörde dem som sålde tillskärningsmönster till dockkläder och som annonserade om detta i sin journal tillsammans med teckningar på modellerna. Ur Buttericks Modeblad 1 nov 1907.

Här en koltklänning för barn, också den från Allers Mönster-Tidning från 1919. Jämför likheten med dockkolten. Ur Allers Mönster-Tidning nr 14 1919.

1800-talet till långt in på 1930-talet. I många mönsterjournaler fanns beskrivningar och mönsterbilagor till just matros- eller sjömansdräkter. Även dockorna fick sin beskärda del.

Modejournaler och mönstertidningar

var en inspirationskälla för dem som ville tillverka dockkläder. Modellerna kunde kopieras direkt från tidningens bifogade mönsterbilaga eller sys efter tillskärningsmönster som skickades ut efter beställning. Novembernumren innehöll oftast dockkläder så att sömnaden kunde påbörjas i god tid före jul.

Kläderna var många gånger förminskade kopior av riktiga barn- och vuxenplagg och med utförliga sömnadsbeskrivningar. I vissa större journaler som Buttericks Moden-Revue ägnades hela kapitel åt dockmode. I Sverige, som hade en blygsam roll i sammanhanget, tillhandahöll bl.a. Allers Mönstertidning och Freja dockklädsmönster vid sekelskiftet.

Men det är inte bara i de vuxnas tidningar som idéer till dockkläder funnits. I en liten bok som endast mäter 13×10 cm, "Modejournal för alla snälla dockor" från 1858, finns färglagda planscher som i text och bild talar om hur dockan bör klä sig varje månad. Råd om hur man bäst tillverkar ett mönster till dockklänningen ges också: "... är det mycket lätt att klippa sig ett mönster av papper genom att fästa lapp vid lapp med knappnålar på kroppen (som ju var av tyg vid den här tiden) och sedan lägga papperslapparna på tyget och

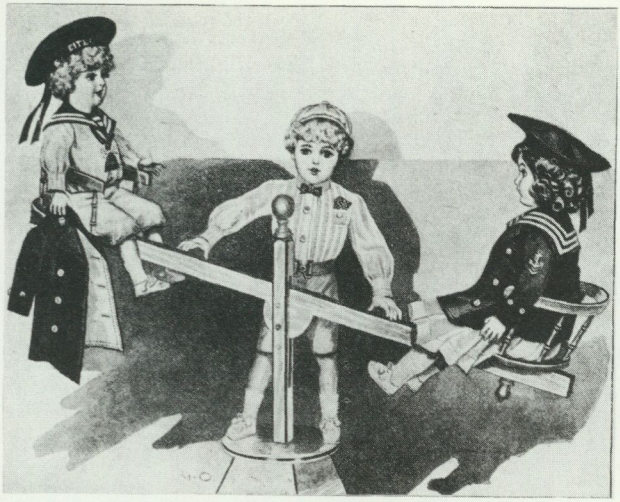

Sjömansmodet, som från sekelskiftet och fram till 1930-talet var den vanligaste finklädseln för barn, hade även utlöpare inom dockmodet. Här på bilden visar gungande dockor upp matroskläder från 1910. Ur Der Bazar nr 43 1910.

skära till efter dem". I boken sägs också att det är vanligt i de stora modejournalerna att bifoga mönster men att det är alldeles överflödigt för dockorna. Detta mest på grund av att de är så oformliga i kroppen att man inte kan ta mått på dem, samt att de dessutom är så "innerligt tåliga... att man kan sy fast en lapp i sänder tills klänningen är färdig".

Svenska dockkläder

Som tidigare nämnts tillverkas idag även dockkläder industriellt, och där intar Haga-trikå i Norrköping den främsta platsen på svensk mark. I första hand tillverkar man dockkläder av trikå, men en del av produktionen används ibland även som riktiga babykläder till mycket små s.k. kuvösbarn. Dockkläderna görs i samma snitt och kvalitet som babykläder fast mindre. Plaggen görs i storlekar från 30/35 upp till 60 centilong. Vanliga babystorlekar går från 50 centilong och uppåt. Helt naturligt följer också dockplaggen det mode som råder på babyklädesfronten. Modellerna, som är helt lika riktiga babykläder, ändras något ibland, men oftast är det ju när det gäller babykläder, mer praktiska än flärdfulla ideér som är utslagsgivande. Vad som framför allt följer modets växlingar är plaggens färg. Om rosa och turkos är säsongens modefärger så har också dockplaggen dessa färger.

Modets påverkan

I butikernas hyllor har kläder för den traditionella lekdockan fått ge vika för det stora utbudet av de just nu så populära tonårsdockorna eller modedockorna som de också kallas i reklambroschyrerna. Modedockor i ordets rätta bemärkelse är inte dessa dockor för de lanserar inte ett nytt mode utan tar efter det som redan finns. Och att modets makt är stor märks minsann i detta sammanhang. När Barbie kom i slutet av 1950-talet var hon tänkt för flickor omkring yngre tonåren, men idag leker de flesta småflickor i förskoleåldern med dem. Är det drömmen om vuxenvärlden som hägrar eller är det dockornas modekläder som lockar? Är det rentav vi vuxna som frestas av dessa små kreationer och på så sätt omedvetet styr barnens val?

En idyllisk familjebild från seklets början. Dockorna är lika finklädda som sina "mammor".

INGRID ROOS BJÖRKLUND

Dockor i modets tjänst

Ingrid Roos Björklund fil.kand. och intendent vid Nordiska museets avdelning för textil och dräkt.

Kombinationen dockor och mode har inte bara handlat om barns lekdockor och deras kläder. Dockor har också i hög grad fungerat som förmedlare av modekläder för vuxna.

Redan under medeltiden fanns s.k. modedockor uppklädda i de mest fashionabla dräkter. De tidigaste man känner till skapades vid det franska hovet, som mycket tidigt var ledande i modesammanhang. De skickades i början ut till andra europeiska hov av hög dignitet. Idén var framgångsrik och dockorna kom att bli mäkta populära. Naturligtvis berodde det också på de få kommunikationsmöjligheter som då fanns. Modedockan var en nyhetsförmedlare i sitt slag. Hon hade en självklar plats som modespridare ända tills de första modejournalerna med färgbilder i utkom under 1700-talets senare del.

Idén att utsända modedockor började som en exklusivitet mellan de engelska och franska furstehoven på 1300-talets slut och kom så småningom att utökas till en hantverksindustri av relativt stort format.

I början handlade det om modeinformation mellan de mest exklusiva hoven i Europa. Dockorna gjordes då på beställning. Redan på 1400-talet lär det ha ägt rum försäljning av färdiga dockor med utsökta dräkter i speciella bodar i Paris.

Ett par århundraden senare skickades dockor ut på regelbundna turer och modenyheterna kom så småningom att spridas allt vidare i de högre samhällsklasserna.

Det sägs att modedockorna var så efterlängtade och erkända att de kunde forcera alla hinder. I krigs- och orostider behövde de inte vänta på sina resor. De släpptes fram överallt – en del hade till och med eget pass.

I vår egen tid sörjer TV och dagstidningar för det snabbaste sättet att ge information även i modesammanhang. Modedockans roll som kringresande nyhetsförmedlare är inte längre aktuell. Däremot har skyltdockan axlat hennes mantel i den bemärkelsen att på en figur visa själva uppbärandet av dräkten.

Docka från 1500-talets slut. Hennes dräkt, som består av tre lager kjolar, liv samt lösärmar, ger en bra bild av dräktskicket vid den här tiden. Kanske var hon en modedocka avsedd att informera om sin tids modedräkt. Livrustkammaren.

Kända modedockor

De äldsta modedockor som man känner till är från 1397. De skickades från Frankrike till den engelska drottningen för att visa det nya mode som introducerats vid det franska hovet i samband med giftermålet mellan Frankrikes kung Charles VI och Isabella av Bayern.

Dockorna hade tillverkats av kungens hovskräddare Robert de Varennes och bör ha varit i vuxenstorlek. I hovets bevarade räkenskaper talas nämligen om dockor, som var utrustade med kläder till den engelska drottningen och att hon både kunde titta på och prova kreationerna.

Under hela 1400-talet skickades liknande dockor ut över Frankrikes gränser för att ange stilen åt de europeiska hovens eleganta damer. Inga medel skyddes för att kosta på dockorna. Den spanska drottningen Isabella, som var mycket modemedveten och aldrig lär ha uppträtt två gånger i samma dräkt i officiella sammanhang, fick 1497 en docka av den franska drottningen. Dockan hade då klätts om en gång, eftersom den första utstyrseln inte ansågs tillräckligt elegant för Isabella.

Att modedockorna var populära gåvor råder det inget tvivel om. När grevinnan av Bayern 1571 nedkom med en dotter ville hennes väninna, grevinnan av Lorraine, sända den lilla prinsessan en gåva som också skulle tillfredsställa den nyblivna modern. Hon valde då en docka, vackert klädd efter det senaste parismodet. Den nyblivna modern blev så förtjust att hon genast lät beställa fler sådana dockor.

På svensk mark

I Livrustkammaren finns en docka som eventuellt kan ha tjänstgjort som modedocka. Dockan har av Anna-Maja Nylén daterats till 1500-talets sista decennier av klädedräkt och frisyr att döma. Den lär ha tillhört en av Karl IX:s döttrar.

På Riksarkivet finns ett brev som är skrivet till fru Karin Ulfsdotter som var hovdam hos Karl IX:s drottning, Kristina av Holstein-Gottorp och ansvarig för dennas garderob. Brevet är skrivet av Lady Northampton, som i sin tur var syster till Karin Ulfsdotter och även hon hovdam – men hos den engelska drottningen. Brevet handlar om att hon låtit sända sin tjänare till London för att beställa en docka efter det ”bästa sättet som där finns och är brukligt”. Brevet är daterat 1604 och något senare än den ovan omtalade dockan. Sverige hade goda kontakter med England vid den här tiden och med dessa två systrar vid respektive hov har säkert många nyheter och idéer om det engelska modet kommit till Sverige. Om den ovannämnda dockan skulle vara en modedocka har inte kunnat fastställas, men hon är nog så intressant att studera med sin utförliga dräkt från 1500-talets slut.

Dockan Julie har 20 klänningar, en från varje år mellan 1819 och 1839. De är märkta med årtal. Här kan man tydligt följa modets växlingar år från år. Julie bär på denna bild en klänning från 1827.

Detalj av klänningens insida med årtalsmarkering.

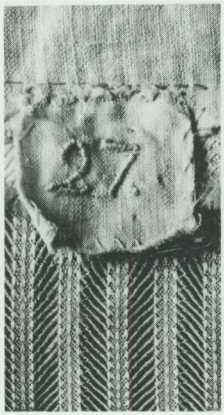

Pappersdocka från 1920-talet. Även pappers- eller klippdockor kan agera som modespridare. Här kanske det snarare rör sig om ett stort modeintresse. Dockan är ritad av en privatperson och hennes kläder är mycket moderna.

I ”reklamens” tjänst

Under 1600-talet expanderade Frankrike som modets huvudland. Paris var spindeln i nätet och hit riktades noblessens nyfikna blickar för att snappa upp nya förändringar. Tillverkningen av modedockor tenderade att bli en statsangelägenhet. De var utmärkta verktyg i reklamens tjänst. De skulle sprida ryktet om de franska kunskaperna inom en expanderande mode- och textilindustri. Så skedde också genom att de ständigt visade nya utsökta kreationer av fransk tillverkning.

Dockorna tillverkades främst på rue St Honoré, då den stora skräddargatan i Paris. De var gjorda av trä, i halv vuxenstorlek och kallades för pandoror. Pandora var ett väsen i den grekiska mytologien och betyder den som begåvats av gudarna med alla kvinnliga fullkomligheter. Namnet var helt i linje med tidens nyklassiska strömningar inom konst- och kulturliv.

Dockorna skickades ut parvis, de kallades Stora och Lilla Pandora och bar aftontoilett respektive negligé eller morgondräkt. Allt förstås efter senaste mode. Regelbundna sändningar gick varje säsong till London, Wien och flera andra huvudstäder. På Marcusplatsen i Venedig ordnades återkommande utställning av franska dockor i samband med andra festligheter.

Den franska författarinnan Mlle de Scudéry (1607–1701), som var sin tids kändis, höll litterär salong i Paris. Dit gick alla som ville frottera sig med berömda kulturpersonligheter. Här kunde man ta del av vad som var à la mode inte bara i klädväg. Mademoiselle brukade ha två Pandoror uppställda i sin salong, vilket visar på modets betydelse vid denna tid.

Export över haven

Under 1700-talet, när franskt mode verkligen stod i blickpunk-

ten, fortsatte modedockorna sitt segertåg. Men Paris hade fått konkurrens av London som också flitigt skickade ut dockor. Det var framförallt genom de Londontillverkade dockorna som det europeiska modet nådde till andra sidan Atlanten. Den 2 juli 1733 kunde man läsa i New England Weekly Journal att en docka just anlänt med ett fartyg från London och kunde beses hos en modist på Summer Street i Boston. Man kunde också få hem dockan till beskådande men det kostade därefter. Inte bara den nordamerikanska kontinenten utan också sydamerika och kolonierna österut såsom Indien etc. fick försändelser med modedockor. Trots att färglagda modejournaler alltsedan 1700-talets slut fanns att tillgå hade även den välutrustade modedockan en uppgift att fylla. Intresset för henne höll i sig ända in på 1900-talets första årtionden. Ett försök att återskapa modedockans roll gjordes efter kriget 1945, då Théâtre de la Mode gästade Stockholm med dockor klädda hos de mest namnkunniga modeskaparna i Paris.

Här har den på 1940-talet kända filmstjärnan Grer Garson fått stå modell.

Skyltdockor

Från historiska modedockor till vår tids skyltdockor är inte steget långt. Funktionen är ju i stort sett densamma, nämligen den att visa hur kläderna skall bäras på kroppen och att sälja ett nytt mode. Dagens dockor visar

Théâtre de la Mode, en utställning med dockor uppklädda hos de ledande parisiska modeskaparna, gästade Stockholm och Nordiska museet i oktober 1945. Själva dockorna var tillverkade av ståltråd med huvuden av gips och mätte en höjd av 65 cm.

De första skyltdockorna uppträdde i Paris under 1880-talet. De var mycket verklighetstrogna och hade äkta hår och t.o.m. ibland äkta tänder! Nordiska museets äldsta docka kommer från Augusta Lundins modeateljé vid Brunkebergstorg i Stockholm och ställdes ut, iförd galaklänning, på Stockholmsutställningen 1897. (Se s. 86.)

hur mycket kavajärmen skall kavlas upp eller hur nonchalant schalen kan draperas, precis som gårdagens docka talade om hur capen skulle bäras och frisyren kammas.

Skyltdockans historia är inte fullt så lång som föregångaren modedockans. De första skyltdockorna började användas i Paris butiksfönster på 1880-talet. Då menar man dockor som så verklighetstroget som möjligt avbildar människor. De tillverkades av vax och det vet ju alla som någon gång besökt ett vaxkabinett hur förvillande lika människor dessa figurer är. De hade frisyrer av äkta hår och till och med ibland äkta tänder. Det sägs att fattigt folk kunde sälja sina tänder till skyltdockstillverkare.

I Nordiska museets samlingar finns en tung och otymplig skyltdocka från 1897, som använts i Augusta Lundins modeateljé i Stockholm. Den har stoppad kropp, huvud, byst samt armar av vax. Armarna, som bär långa vita glacéhandskar, är fastspikade vid axeln. Nästan ett sekel senare är skyltdockorna gjorda av glasfibermaterial, väger bara omkring 10–15 kg. Tillverkningen av dem sker till stor del i USA, England, Italien, Schweiz och Danmark. Ofta används fotomodeller eller kända filmskådespelare som förebilder. Dockorna gjuts då efter deras mått och former. Det finns t.ex. dockor som liknar Marylin Monroe och Jaqueline Kennedy-Onassis.

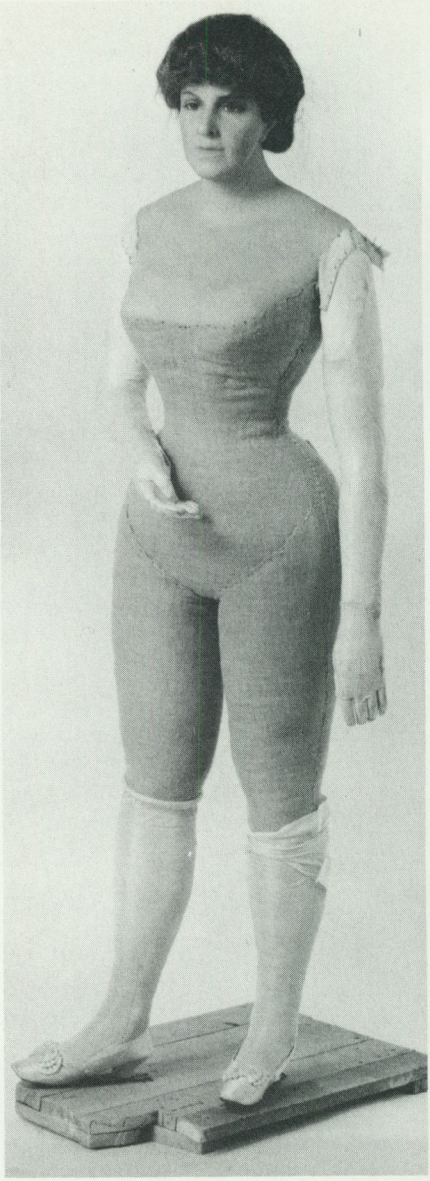

Svensk tillverkning

I Sverige tillverkas skyltdockor hos ett familjeägt företag som heter Carens. Det är det enda i landet. Här har man tillverkat dock-

or sedan 1920-talet. Då såg dockorna litet annorlunda ut än idag, men en äldre gammaldags look är återigen populär och man nytillverkar därför dockor från 1930- och 40-talen.

Även skyltdockornas hållning och ansiktsuttryck är en spegling av rådande mode. 20-talets plattbröstade kvinnoideal kan ju spåras bland skyltdockorna precis som 40-talets med markerad byst och raka axlar. 1950-talets dockor hade plutmun, mycket smal midja och toppig byst som en kopia av tidens bystdrottningar. Intresset för tonåringarna som målgrupp gjorde också att skyltdockorna fick ett yngre utseende.

Under 1980-talet har nya typer av skyltdockor visat sig på marknaden. Det finns helt vita dockor med utslätade anletsdrag och även totalt genomskinliga. Tack vare teknikens utveckling kan man också framställa flexibla dockor, som kan arrangeras i olika poser.

Gemensam nämnare

Tidigare var det dräkten som formade sin bärares kropp. Det skedde med hjälp av insydda stålfjädrar och polstringar, som skräddarkonsten skickligt utnyttjade. I dagens mode, som är mer följsamt och mjukare mot kroppen, krävs en aktiv insats av bäraren om hela modesilhuetten ska följas upp. Hållning och rörelse är delar av denna, vilket också flertalet skyltdockor av idag visar. Trots olikheterna i utseende mellan dessa systrar – modedockor och skyltdockor – i modets tjänst, har de dock en gemensam nämnare: Funktionen att föra fram och visa upp det allra senaste på modets front.

Som förmedlare av modet, ändrar också skyltdockorna sitt utseende i takt med detta. Butiker och varuhus, som vill hänga med gör täta omskyltningar med varierande ''look'' på dockorna. Foto Lilian Nylander, NK:s dekorationsavd. 1988.

MUSTANG
Jeans and Jackets

INGA WINTZELL

Då och nu i jeansmodet

Det är spännande med jeans. Plagget som mer än något annat låter sig förändras och experimenteras med. Plagget som plötsligt och oväntat och för kortare eller längre tid fylls av en dynamik som spränger alla vallar och allt vad vi tidigare fått lära oss om stil och smak. Just nu, våren -88, är det ganska tyst om jeans. En och annan annons, en och annan artikel som nostalgiskt hänger sig åt tider som flytt med en klädkultur som idag känns främmande och en aning bisarr. Kanske är det lugnet före stormen vi upplever. För snart kan ett jeansmode vara över oss igen. Men ingen vet, utom möjligen prognosinstituten, vilken skepnad det då ska ta.

Amerikanska jeans och svenska

Numera är det väl allmänt känt att jeansens historia som fritidsplagg börjar efter krigsslutet i mitten av 1940-talet, då den amerikanska livsstilen på allvar drabbade oss. Men länge var det ont om amerikanska jeans och under flera år fanns de inte ens att köpa i Sverige. Man fick nöja sig med det näst bästa, dvs. med svensktillverkade jeans, huvudsakligen från Algots i Borås vilka uppfattades som en något menlös kopia av förebilden. Länge var det alltså en långt större efterfrågan än tillgång på detta populära plagg, och den som var lycklig ägare till ett par jeans bar dem med stolthet, var rädd om dem och vårdade dem noga. På den tiden räckte det med att bära jeansen som de var, mörkblå och prydliga, ibland med ett pressveck som en extra finess.

Bäddat för modejeans

Genom en generösare importpolitik blev jeans från och med våren 1960 vanligare att se i Sverige, även om det ännu inte var tal om något överflöd. Jeans hade dock blivit ett plagg för vem som helst, och därmed var det bäddat för nya impulser, nya kännetecken att applicera som kunde ge plagget – och dess bärare – en identitet av önskat slag. Detta kunde ta sig uttryck på olika sätt, med insyningar, med påsydda prydnader, med accessoarer. Men alla hade det ge-

Jeans är uttryck för många typer av livsstilar, bl.a. för den tuffa kallhamrade. Också de övriga plaggen och accessoarerna är viktiga detaljer för imagen. Affisch för märket Mustang, 1979.

mensamt att det var hemmagjorda tilltag allt efter tycke och smak. Tills en dag då stockholms-företaget Gul & Blå nappade på trenden och trädde fram med något nytt, nämligen de s.k. V-jeansen. Året var 1970. Ingen hade sett dem förut med undantag av ett par unga killar inom branschen, som egentligen hade kläckt idéen.

Men Gul & Blå hade *sin* version, till en början lanserad med hjälp av expediterna som – så klädda – samtidigt fick agera mannekänger i den välbesökta

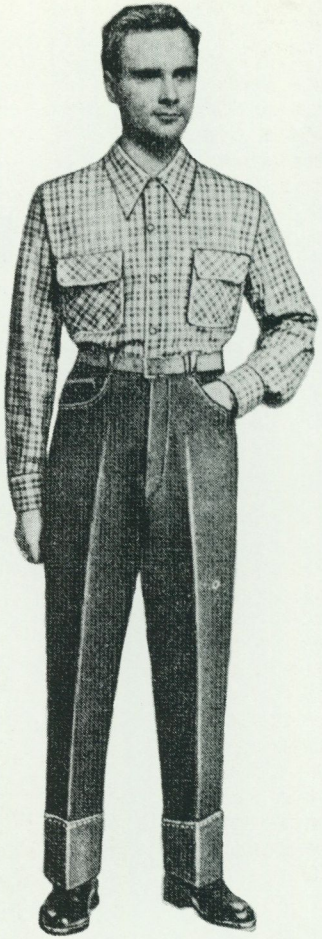

V-jeans blev ett kort men intensivt mode som påverkade byxmodet i stort. Annons från Mauritz, 2 april 1971.

butiken med dess ungdomliga publik. Succén blev snart uppenbar. Och det stod klart att modet nu hade fått grepp omvåra jeans, detta praktiska, slitstarka plagg med sin prägel av tidlöshet.

Goddag och adjö till V-jeans

V-jeansen – således den första modellen i raden av modejeans – hade en mycket karaktäristisk skärning. Till skillnad från de gamla vanliga var de starkt ut-

Välvårdade jeans – med uppvikning och skarpa pressveck – som de kunde se ut i början av 50-talet. Åhlén & Holms katalog vår/sommar 1951.

svängda nertill. Men inte nog med detta, de var också avskurna på tvären runt om knäet, och baktill i knävecket hopsydda med en rak söm, medan framstyckets söm gick ner i en V-formad spets under knäskålen. En sådan dåraktig detalj på ett par byxor av tyg hade naturligtvis ingenting med praktiskt tänkande att göra. Men på skinnbyxor däremot, vilka i detta fall varit inspirationskällan, kunde den vara motiverad. Då krävdes det oftast en skarv – V-formad eller inte – eftersom skinnen sällan var tillräckligt stora. Detta oavsett om det gällde högklassigt lammskinn, kalv- eller get. Hur som helst, V-jeansen blev en dundersuccé, och det dröjde inte länge förrän andra tillverkare – alla svenska – Algots, Silver Dollar och andra mer eller mindre anonyma, kunde presentera likadana såväl av det traditionella jeanstyget som av manchestersammet i en mängd olika färger.

De amerikanska jeansjättarna – så när som på ett enda undantag – hängde däremot inte med på denna trend, då den bedömdes som alltför nyckfull för att passa in i deras mastodontiska

Jeans, den massproducerade byxan, världens vanligaste plagg, kan varieras efter tycke och smak och få en helt egen individualitet. Att dekorera, bleka och – som här – att lappa är metoder som använts under åren. Dessa är från 1973.

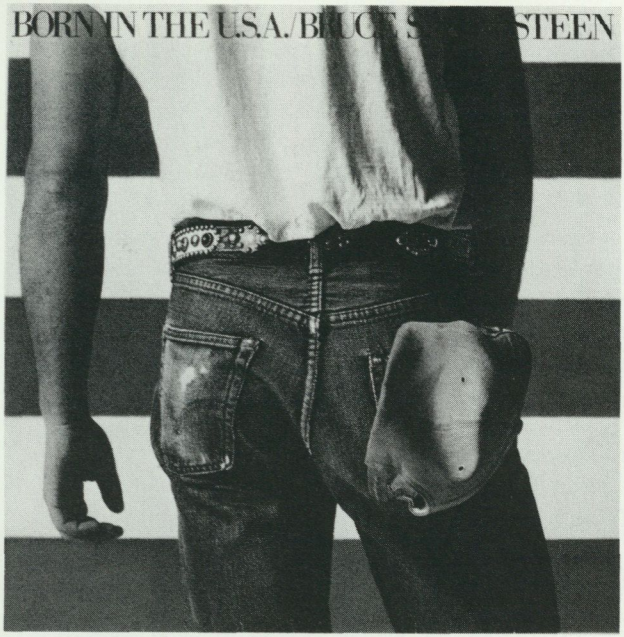

Bruce Springsteen hör till de verkligt stora rockartisterna under 1970- och 80-talen. Hans LP-skiva "Born in the USA" kom ut 1985 och omslagsbilden föreställde honom själv i Levi's jeans, typ 501. En tillfällighet som ökade försäljningen av just dessa jeans med 20%.

produktionsapparat. Snart skulle det visa sig att den verkligen var en nyck, förvisso intensiv, och jobbig så länge den varade. För sömmarna runt om knäet ville gärna släppa och fick ständigt sys till. I synnerhet gällde detta för ungdomarna, än mer för barnen, de s.k. slitvargarna, och förtvivlade mammor hörde av sig till Konsumentinstitutets klagomur och till tidningarnas insändarspalter. "Fram för köpstrejk tills dom bättrar sig!" klagade en mamma. Men hennes förslag kom aldrig till stånd, åtminstone inte i någon organiserad form. Klagade gjorde man också på Gul & Blå för att deras skapelse hamnat i vanrykte. Hade de från början mönsterskyddat sin produkt hade detta inte behövt hända. Man hade sluppit alla anonyma och oseriösa tillverkare, som schabblade med kvaliteten såväl på tyg och tråd som på sömnad.

Välklädd i stan med jeanskostym, gärna med patina eller stentvättad som här. Foto Gustav Clark, Bergmans Herrmode 1986.

Effekter till varje pris

V-jeans-modet varade i ett år, ganska precis. Men det skulle följas av andra, och under återstoden av 70-talet skulle vi få uppleva "jeans" i en oändlighet av skepnader: tajta, vida med eller utan s.k. gällivare-häng, broderade, nitprydda, lappade, trasiga. Det var tuffa och respektlösa effekter man var ute efter, följaktligen kunde man kombinera sina grova blåjeans med skira brodyrblusar, med minkjackor och diamanter. Killarna var inte sämre; till korrekt smokingklädsel kunde de byta ut de välpressade svarta byxorna mot blåjeans.

Inte heller på det välanpassade 80-talet har man varit främmande för effekter. Men nu går det i en annan stil. Konstfullt eller myllrigt lappade jeans dyker upp då och då, nu liksom förr. Men för övrigt under 80-talet är det främst blekningseffekter som varit aktuella, medan snittet i stort sett förblivit detsamma, nämligen den klassiska jeansstilen utan överdrifter åt något håll. När de stentvättade jeansen uppenbarade sig vid övergången till 80-talet var det många i den äldre generationen som opponerade sig. Vad var det för påfund av tillverkarna att efterbehandla dessa plagg som äntligen hade blivit "normala" genom att köra dem i tvättmaskiner tillsammans med vulka-

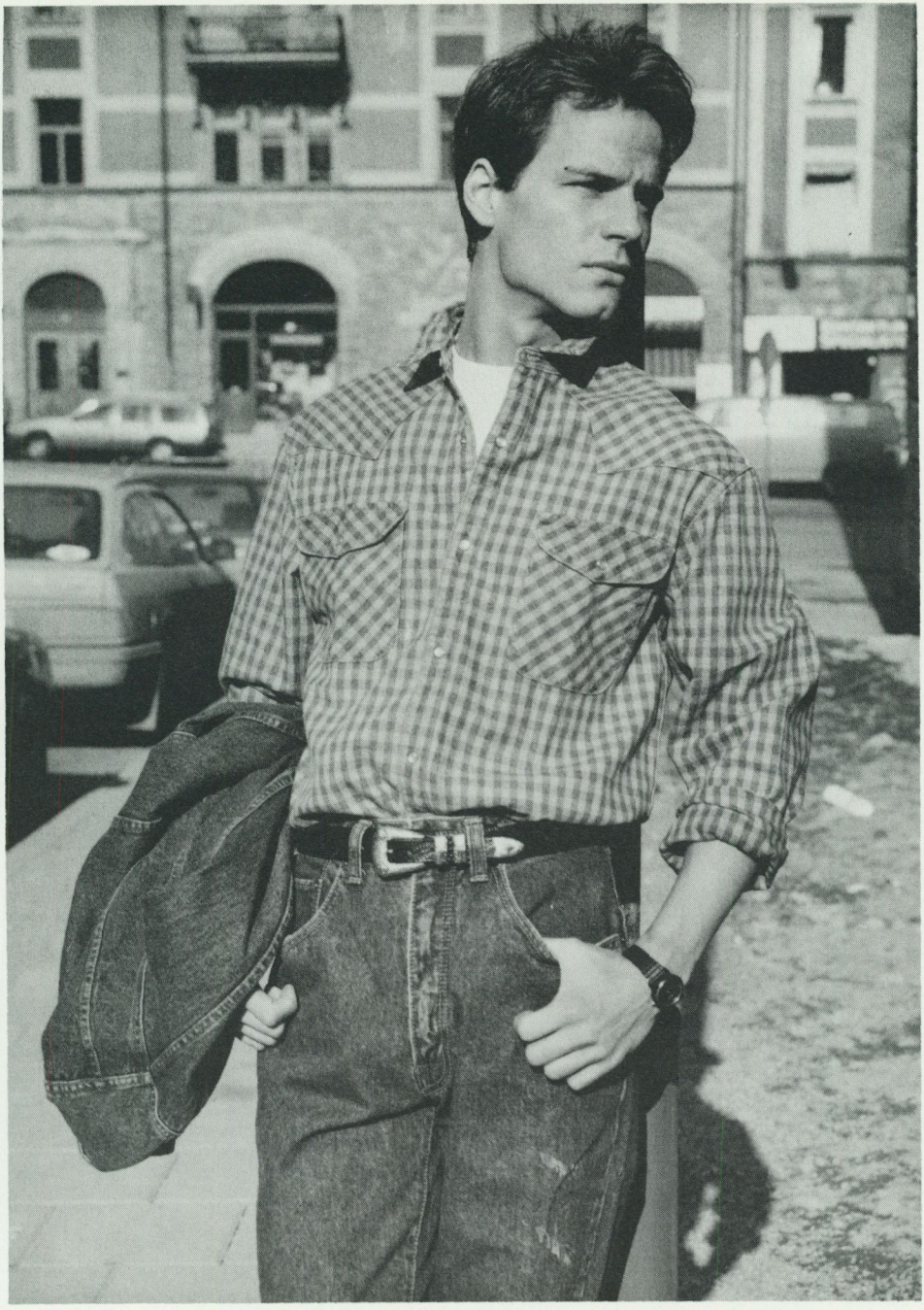

Obegagnade starkt blekta jeans, s.k. snow-washed. Ursprungsfärgen finns endast fläckvis kvar: vid fickorna, vid gylfen och här och där i sömmarna. JC:s katalog 1987.

niska stenar? Smart affärstrick, tyckte man, att göra jeansen mindre hållbara och att få sälja mera. Syftet var naturligtvis ett annat. Genom stentvättning blev jeansen mjukare, blekare; de fick en patina som folk ville ha, och som man länge försökt framkalla på egen hand med hjälp av sandpapper och skurborstar.

Snow-washed, vad är det?

Sedan våren 1987 har man med s.k. snow-washed jeans gått ett steg längre och med oändlig möda lyckats ge plaggen en ojämnt frostig och klart tuff effekt. Nu handlar det om kemikalier, enzymatiska, som bryter ner klistret, om fettbaserade mjukgörare, om natriumhyploklorit, om väteperoxid, om pimpsten och vanligt tvättmedel. Men det handlar också om upprepade arbetsmoment, tvättning, sköljning och torkning flera gånger om, tider som ska passas och temperaturer som ska hållas. Vid behandlingen används också vanlig säckväv, som vid ett led i processen ska skydda plaggen mot en för närgången kontakt med de kloritlösningsbemängda stenarna.

Där är vi nu: vi har jeans som indigofärgas efter konstens alla regler, för att sedan befrias från denna jeanstypiska färg. I jeansmodets barndom gick man till väga på annat sätt som bekant: byxbenen skars itu på tvären och syddes sedan ihop igen. Det är och förblir intressant med jeans. Och man undrar vad som väntar. Nu i nostalgiens tidevarv är vi kanske mogna för V-jeans igen. Eller varför inte jeans som de en gång var och kanske ett pressveck som en extra finess.

Kläder

Litteratururval av Elda Oraw

Allmän modehistoria

Arnold, Janet, Patterns of fashion 1. Englishwomen's dresses and their construction c 1660–1860. London 1972.

–, Patterns of fashion 2. Englishwomen's dresses and their construction c 1860–1940. London 1975.

–, Patterns of fashion 3. The cut and construction of clothes for men and women c 1560–1620. London 1985.

Ajkay, Anna von, Man kan om man vill, sa sömmerskan Augusta Lundin. *Kungligt klädd. Kungligt mode.* Sthlm 1987.

Andersen, Ellen, Moden i 1700-årene. Danske dragter. Khvn 1977.

–, Moden 1790–1840. Danske dragter. Khvn 1986.

Barthes, R., The fashion system. New York 1983.

Bellander, Erik, Dräkt och uniform. Sthlm 1973.

Bergman, Eva, Nationella dräkten. Sthlm 1938.

Bernard, Barbara, Fashion in the 60's. New York 1978.

Boucher, François, Klädedräktens historia. Malmö 1970.

Bradfield, Nancy, Costume in detail 1730–1930. London 1968.

Broby-Johansen, R., Kropp och kläder. Sthlm 1966.

Buck, Anne, Dress in eighteenth century England. London 1979.

Bugge, Astrid, Touristinder og andre sportspiker. Oslo 1961.

Byrde, Penelope, The male image. Men's fashions in Britain 1300–1970. London 1979.

Cumming, Valerie, Gloves. London 1982.

Cunnington, C. Willett & Cunnington, Phillis, The history of underclothes. London 1951.

Davenport, Millia, The book of costume. New York 1976.

Dorner, Jane, Fashion in the forties and fifties. London 1975.

Ewing, Elizabeth, Dress and undress. A history of women's underwear. London 1978.

Four hundred years of fashion. London 1984.

Ginsburg, Madeleine, Wedding dress 1740–1970. London 1981.

Glynn, Prudence, In fashion. Dress in the twentieth century. London 1978.

Hazelius-Berg, Gunnel, Dräktreformer under 1800-talet. (*Fataburen 1949.*)

Kleen, Else, Kvinnor och kläder. En krönika om adertonhundratalet. Sthlm 1910.

Kungligt klädd. Kungligt mode. Sthlm 1987.

Kybalova, L., Herbenova, O. & Lamarova, M., Den stora modeboken. Sthlm 1968.

Lee-Potter, Charlie, Sportswear in Vogue since 1910. New York 1984.

Lewenhaupt, Tony & Lewenhaupt, Claës, Lilla svarta. Ideér och tankar kring modet 1930–1970. Sthlm 1985.

Lidvall, O., Tonvikt på kläder. Sthlm 1937.
Loschek, Ingrid, Mode im 20. Jahrhundert. München 1988.
–, Reclams Mode- und Kostümlexikon. Stuttgart 1987.
Lurie, Alison, The language of clothes. New York 1981.

Marly, Diana de, The history of haute couture 1850–1950. London 1980.
Murray, Anne Wood, The Bloomer Costume and exercise suits. (*Waffen- und Kostümkunde* 1982.)

Nylén, Anna-Maja, Beklädnadsindustrien och modet. (*Fataburen* 1968.)
–, Varför klär vi oss. Kring dräktens roll förr och nu. Sthlm 1962.

O'Hara, Georgina, The encyclopedia of fashion. From 1840 to the 1980s. London 1986.
Ohrelius, B., Kläder för ruskväder. (*Sjöhistorisk årsbok* 1979–80.)

Polhemus, Ted & Procter, Lynn, Fashion and anti-fashion. London 1978.

Ribeiro, Aileen, Dress and morality. London 1986.

Skagerfors, Mona, Den skamliga flärden. Sthlm 1980.
Stevenson, Pauline, Bridal fashions. London 1978.
–, Stjerner i fransk mode. Khvn 1988.

Traverses 1984:3. [Temanummer om mode.] Utg. av Centre national d'art et de culture Georges Pompidou. Centre de Création industrielle. Paris.

Waugh, Norah, The cut of men's clothes 1600–1900. London 1964.
–, The cut of women's clothes 1600–1930. London 1968.
Wilcox, R. Turner. The mode in furs. New York 1951.
Wintzell, Inga, Jeans och jeanskultur. Sthlm 1985.
–, Så var barnen klädda. Från kolt till täckjacka. Sthlm 1972.

Accessoarer

Ahlström, O., Glasögon i Nordiska museet jämte en översikt av glasögontypernas utveckling. Sthlm 1947.

Armstrong, Dancy, A collector's history of fans. London 1974.

Bury, Shirley, Rings. London 1984.

Clark, Fiona, Hats. London 1985.
Corson, Richard, Fashions in eyeglasses. London 1967.
Crawford, T. S., A history of the umbrella. Newton Abbot 1970.

Foster, Vanda, Bags and purses. London 1982.

Heiniger, Ernst, A. & Heiniger, Jeanne, Le grand livre des bijoux. Lausanne 1974.
Häggqvist, Arne, Kravatten som lust och last. Sthlm 1978.

Jäfvert, Ernfrid, Skomod och skotillverkning från medeltiden till våra dagar. Sthlm 1938.

Marquardt, Brigitte, Schmuck. Klassizismus und Biedermeier 1780–1850. München 1983.

Om strömper. Utsendt af A/S Valby strömpefabrik i andledning av virksamhedens 50-årsjubileum. Khvn 1953.

Smycken i svensk ägo. Sthlm 1952.
Swann, June, Shoes. London 1982.

Hår, skägg och kroppsvård

Corson, Richard, Fashions in hair. London 1965.
–, Fashions in make-up. London 1972.

Die Frisur. Eine Kulturgeschichte der Haarmode von der Antike bis zur Gegenwart. München 1988.

Lindvall-Nordin, Christina, Rosor på kind. Sminket genom tiderna. Sthlm 1984.

Oettermann, Stephan, Tecken på huden. Tatueringens europeiska historia. Sthlm 1984.

Platen, Magnus von, Skägg i Sverige. (*Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 1983.)

Waldetoft, Dan. Sol är hälsa. En kulturhistorisk studie av solbadets och solbrännans uppkomst. C-uppsats i etnologi. Sthlm 1979.

English summary

Clothes

Human beings are, undeniably, rather meagrely endowed in their natural state. Is this the reason that they have embellished themselves and worn different types of attire through the ages? Was it that they were freezing? Or were they, perhaps, jealous of, for instance, the peacock's finery? But then the God of the Bible came into the picture and produced clothes for Adam and Eve after the Fall – seemingly for moral reasons. At least through clothes though man has been able to compete in captivating qualities with the peacock and other creatures.

Clothes have also been a means of marking status. A hidden sex-war has been discernible too, and became all the more obvious after the French Revolution, when the citizenry emerged as the superstars of the new era and began to develop an increasingly discreet and grey uniformity in the name of Liberty, Fraternity and Equality. It was only the woman who might glitter and show off as the legally incapacitated status-symbol of the propertied man.

But alongside the ever more discreetly costumed man appeared the dandy. Here was proof that the male need for vanity in clothing was not so easy to subdue either; although many Puritans, off and on through time, have regarded this frivolous superficiality as sinful, shameful and a sign of downright stupidity, since, supposedly, only the soul can reach Heaven!

1968 and the years immediately following were just such a time when frivolity was denied. It was mainly young women who took the lead towards increased sexual equality. But time passes and the pendulum swings. In our new, intoxicated need for surface glitter trendiness has taken off and hard-sells the latest inventions of fashion, now for both men and women.

Although this type of launch, characterised by long, profitable runs, risks a devastatingly uniform result, at least in the small country of Sweden, there is, basically, freedom of choice. The revolt of the younger generation in the -60s stirred up old, inherited prejudices with such force that it set the course for the future. The enclosed lifestyle of the pre-1960s is no longer relevant. Glitter or no – this is now purely a matter of taste.

The Power of Fashion

Who rules fashion? Designers, technicians, consumers, or something in the air? The argument here is that nowadays everything and everybody, even those who are against fashion, are cogs in its vast machinery. The hidden persuaders entered the scene after World War II: the textile industry, fashion groups, journalists, and, in the 1970s, even the market research firms. Mass production, a large number of consumers with increased spending power, and fast channels of information all put pressure on the garment industry. The professional visionaries of tomorrow's fashion do not, however, command like autocrats.

The interplay which has always gone on between society and fashion continu-

ously makes adjustments to the adorned body in ways that contradict or fulfil the horoscopes of fashion groups. Future trends are based upon what is happening in real life, observed and transformed by style experts and presented two years in advance in catalogues to producers and distributors. The cyclic circulation of fashion is high-lighted by the seasonal ritual shows where the old is annihilated to leave room for the new.

The article reviews various influences, restrictions and taboos on fashion since the post-war period. Rhythmical self-destruction, arbitrary terror and exploitation of desire are the essence of fashion. Historically seen drastic changes are unusual, although the character of fashion is subversive. What is new in our time is that everyone now is an agent of fashion – which has left its ivory tower.

Women and Trousers

Anatomically and rationally speaking there are no real reasons as to why men should wear trousers and women should not. But the pronouncement in Deuteronomy that women should not wear men's clothes has been interpreted as a ban on the wearing of trousers by women.

A well-known old European idea is that of the woman who wears the trousers as the one who makes her husband carry out all the household chores; another is that of man and wife fighting over the same pair of trousers. A woman in trousers was a real threat to the sovereignty of men.

There has been since the 16th century the odd story now and again about both prostitutes and queens who wore trousers under their skirts, but it was not until the Regency period (early 19th century) that trousers actually became a feature of fashion.

Amelia Bloomer introduced a type of drawers costume for women in the 1850s, though her "bloomers" as they were called, were not taken up as everyday wear but instead for cycling and gymnastics. The participation by women in more and more varieties of sport brought with it an increase in the wearing of female trousers but it was not until the 1930s that women's sports trousers were wholly accepted.

From the 1850s underpants for women became increasingly common in middle-class circles and from the 1870s onwards those out in the country areas also began to wear this type of article.

During the First World War women carried out men's work in trousers and the question as to whether they should wear pyjamas was discussed in the press of the time. Anna Q. Nilsson became the first filmstar to wear long trousers and that was in 1912. In the 1930s Marlene Dietrich and other sexy film stars wore "slacks" and thereby made this new phenomenon of women in men's clothes acceptable. The couturiers Poiret, Chanel and Courrèges introduced trousers as high fashion, and in 1969 these made a tremondous break-through in the clothes world; since then resistance to women in trousers has almost ceased.

On Clothes in Wet Weather

Special clothes as protection against the wet were available to only a very small extent before the last decades of the 19th century, and the rain-clothes which came in at that time were mainly used by a well-to-do minority.

That which was on offer otherwise was just ordinary clothing, irrespective of the weather. If it rained one simply got wet, often right down to the skin.

Umbrellas came into use during the first half of the 19th century. Those who did not have access to such things protected themselves against the rain by, for example, drawing up their skirts over their heads, or by using rain capes made of birch-bark, woollen material or leather. Coats of rough homespun gave relatively good protection. By the middle of the 19th century hoods and shawls became common as part of ordinary people's dress, and this sort of item was also good as a shield from the rain.

The first rubber coat was produced by an Englishman, Charles Macintosh, in the year 1823, but it was more than half a

century before rubber rain-clothes made a break-through.

Another watertight material was oil-cloth. Oilskins were first made and used by seamen and fishermen. But there were many disadvantages with rubber and oil-skin coats; they smelt nasty, became sticky in warm weather and stiff when it was cold.

In the hygiene debate of the 1880s and -90s completely watertight rainclothes were highly criticised. Clothes which could let out bodily perspiration without the wet from the outside being able to get in were regarded as healthier. Such demands were better met by raincoats impregnated with various chemical preparations.

It started to be popular to go out into the countryside, and this factor contributed to a greater choice of raincoats – even for ladies.

Interest in sport, travel and open-air life has since then developed more and more, and rain-clothes have become something that everyone has.

It has not always, however, been seen as desirable to show the purpose for which raincoats should be used. Whenever possible with fashion-adapted raincoats their function of protecting against water was camouflaged, since it was felt that they should not differ too much from ordinary clothes. Immediately after the Second World War the first plastic raincoats were produced in Sweden. With this material a rich assortment of practical and light rainwear also came in: plastic-coated trousers for children, trench-coat models, specially-designed working clothes, over-trousers, capes, etc. etc. for leisure-time use. The list goes on and on, and it is not without reason that people often say, "There is no bad weather – just bad clothes".

"... and the bride wore..." On Bridal Wear through the Ages

Ever since the Middle Ages brides in Sweden have availed themselves of crowns and garlands for weddings, as signs of maidenhood or virginity. These could be borrowed from the church even then, as is still the case today.

Great splendour developed in connection with weddings during the 16th and 17th centuries, and brides bedecked themselves in the finest that could be achieved. Jewellery and ornament were often borrowed so that they might appear as "queen for a day".

In the 18th century weddings were not such large affairs but still the rule held that one dressed up in one's finest. There are three wedding dresses from the end of the 18th century in the collections of the Nordiska Museet.

In the Empire period (early 19th century) with its everyday fashion for white dresses an actual bridal fashion also began to come into being. During the remainder of the 19th century white bridal garments were made for high-born ladies and black dresses for simpler folk. These dresses changed in appearance and material according to the various swings in current fashion. Common to both 19th and 20th century brides are white bridal veils, crowns and garlands.

The black wedding dress was still generally to be found in Sweden until 1915.

Short wedding dresses came in in the 1920s and, as earlier on, followed the current fashion. The royal family and the film-star world have had their influence on wedding-dress development. In the 1960s and 1970s the frequency of weddings went down and large weddings continued on the decline. But now in the 1980s big weddings, with the bride in white and with a long veil, are popular once more.

Augusta Lundin: the first fashion house manager in Sweden

Augusta Lundin (1840–1919) began on a very small scale in 1867 by sewing clothes in Stockholm, and finished up as owner of this capital city's best-known fashion workshop. Augusta Lundin sewed clothes for all the ladies of high society, with Queen Sofia leading the way, so that by the 1890s there were more than 160 employees. The Nordiska Museet owns 16 of her outfits.

Mah Jong Fashion and Lifestyle

In 1966 the Mah Jong "off-the-peg" clothes firm was started by three young, newly-trained designers. Their idea was to make individualistic and beautiful clothes at reasonable prices for all types of women, within the framework of ready-made wear. All items should be combinable with each other and there would always be a basic collection. There was no philosophy of clothes for different seasons, for everyday or for party wear. Soon men's and children's wear was also produced to standardised models. Mah Jong worked mostly in tricot-type materials with printed patterns in strong, distinctive colour-combinations. The name and many of the ideas for the patterns, came from China.

Because of the firm's Left-wing political stance Mah Jong also had an influence on the structure of the customer group, and soon their clothes were regarded as the uniform of the left.

Increased awareness of conditions within the textile industry, dependence on deliverers' rationalised conditions and unwillingness to follow the laws of the market economy for steady expansion resulted eventually in the Mah Jong owners breaking away from the TEKO (Textile and Clothes Manufacturers) output of that time and trying to promote alternative forms of production. When in 1976 they did not manage to succeed in this themselves and were hit by economic setbacks, they decided to wind up the business.

Some production was revived for a number of years in co-operation with a textile workers' collective, and thereafter the business was sold in 1982 to outsiders. Fashions and the spirit of the times were now quite different and the strength of feeling within Leftist political circles of the 1970s was not so great. The original designers and ideologists were no longer working there and the Mah Jong style had no chance to develop. Attempts to establish the company in new directions failed and after a few years the business ceased to exist.

Tights – "the best that has ever happened in fashion"

So say many women who, during the mid-1960s, took up that companion of mini-skirts – tights. These had, however, already been introduced during the mid-1950s, but until the middle of the -60s were used only as a thick, warming garment, often on top of the thinner stockings.

In ballet tricot tights similar to the tights of today had been used since the 1680s. The oldest tights we have in Sweden are those which belonged to Gustavus III, made of a greyish-yellow silken tricot, worn with his Dala uniform in 1789.

Crêpe-nylon stockings came in at the beginning of the 1950s and were received with great enthusiasm.

The year of birth for tights in Sweden, at the Malmö Strumpfabrik (Stocking Factory), was 1966. Mini-tights came in 1969 and at the end of the 1960s there was also the complete body-stocking. It was around 1969 that the corset industry was threatened with closure, since tights had been such a total success. In 1970 95% of all women in the age-range 15–25 had gone over to tights and as many as 65% of women over 65.

The Swedish stocking industry has long been in crisis. The last two stocking factories have recently been bought up by a foreign company. Those who need support stockings are able to buy them as tights and thereby avoid tight girdles and corsets. Even children wear tights, as do men in connection with various sports.

The Nordiska Museet sent out a Clothes questionnaire in 1983. Tights were much praised in the answers received. But men have not been so keen on women's tights: on the contrary they see them as unsensuous killers of eroticism. The fact that stockings and suspenders have had some following among young girls however is said to be because they do not want to wear tights as their mothers do.

From Bathing Costume to Bikini: a short history of bathing dress

The first seaside bathing resorts came into being in England in the middle of the 18th century. Sea-bathing also started early on in Sweden. People usually went bathing from bathing machines or in public baths even into the 20th century.

During the 19th century ladies' bathing costume consisted of drawers ending immediately below the knee and a blouse with a frill. Combinations were another common model i.e. a garment which comprised bodice and drawers all in one. Woollen or cotton material was most often used. When, in the 1890s, it became popular to bathe directly from the beach bathing dresses became more tailored and elaborate, and the frill would have looked like a knee-length skirt.

One-piece bathing costumes of thin cotton tricot began to be used around 1910, mainly by women who wanted to swim. These easy-to-wear one-piece knitted bathing costumes replaced the older, more voluminous models increasingly often as time went on. However the old style survived in new designs in the fashionable bathing resorts, where they were often made of satin and were richly elaborated.

In the 1930s cotton tricot was replaced by woollen tricot, which could better be shaped and felt less cold when wet. Bathing costumes exposed more and more of the body now, since a sun-tan had become something desirable. The two-piece bathing suit came into being, for instance.

During the Second World War the production of bathing costumes in Swedish wool was forbidden. Man-made fibres were used instead and rigid materials could be shaped into bathing costumes with the aid of a net of rubber threads, or lastex threads as they were called, on the reverse side of the material.

After the war woollen bathing costumes came back. With lastex thread in the woollen yarn they fitted especially well.

In the 1950s bathing costumes were rather similar to corsets, with a casing and stays, and sometimes including a zip at the back so that one could actually get into them.

Woollen bathing costumes were gradually replaced by ones made of synthetic materials; these were stronger and easier to look after. At the beginning of the 1950s nylon bathing costumes came in, still with lastex thread for the sake of the fit. Bikinis made a breakthrough in the 1960s, as did the new Lycra fibre. Lycra was the trade-mark of the first elastane fibre, which was highly elastic, and when mixed with other materials certainly produced a good fit.

During the 1980s the market has been dominated by bathing costumes in synthetic materials, usually polyamide mixed with elastane. The designs include the one-piece bathing costume, bikinis, and bikini pants minus top, very often thin and tight-fitting, like an extra skin.

Märthaskolan

Märthaskolan was opened in 1927. This was a school with a dual purpose: on the one hand the teaching of haute couture; and on the other, the establishment of a French department, where seamstresses and tailors made clothes to order from the original patterns of French high-fashion designers. These patterns were bought in by the department several times a year.

The school was founded by the Countess Marg von Schwerin, and named after Princess Märtha of Sweden, who was very skilled in the art of sewing, and took a great interest in this idea. The intention was to teach the art of haute couture at different levels: at the lower end of the scale to satisfy individual needs, and at the higher levels to lay the foundations of professional knowledge. The education given included model-drawing, pattern-construction, pattern-draping, and cutting and sewing to customers' orders. The opportunity to attend the fashion shows in the French department enabled the students to learn much about cut and fit, shape and proportions. The close connection between the school and the French department proved very successful, and by the end of 1968 as many as 12,000 students had gone through the lower levels alone.

Many different circumstances, such as value-added tax, higher rents, and a declining interest in exclusive clothes, forced the school to close in 1975.

The Lion of Fashion and Other Gentlemen

Every period has its up-front figures, children of their time who cause talk in one way or another, for good or ill, and who are often trend-setters in lifestyle and fashions. Here are some examples from the past hundred years, but only from the male world, since men have been so badly represented up to the present in connection with fashion.

Now during the 1980s it is above all the yuppies and "finansvalpar" (the young go-getters of the Stock Exchange world) who are stealing the limelight, each bearing the marks of current material culture. It is a matter of money and influence, expensive clothes from Milan, Rome and New York: a lifestyle which stand out in sharp contrast to the solidarity ideals of the -70s. At that time it was jeans and a T-shirt, or alternatively the soft-looking Mah Jong clothes which were the fashion or anti-fashion, as the case might be.

In the early -40s it was another clothes-conscious type of man who flourished: the "swing-pjatt" as he was called with jazz, swing and dancing as his favourite interests, who, with his extreme American way of dressing, caused raised eyebrows and much annoyance; while the average man wore for preference golfing slacks, pullover and trenchcoat. Many also fell for the sports jacket, which now came into fashion.

The jazz boys of the -20s have had songs sung about them by the well-known review director Karl Gerhard, where they are described as affected snobs, and rather effeminate. Their style was inspired more by French taste than by English, since France had been the leading fashion influence on men's clothes since the mid-19th century. Sports clothes on the other hand were influenced in the -20s by English designs with the Prince of Wales as the trend-setter.

"Grilljannen" finally, who belongs to the 1890s, was recognized by his provocative clothes: short jacket, wide rolled-up trousers, bowler hat and thick, rough stick with its characteristic handle. This type of person infuriated those around him, expecially those gentlemen who set great store by another fashion ideal, that of the "bonjour", with his frock-coat. Fashion and clothes were in any case the objects of intensive debate during this time, e.g. underclothes, sports clothes, and not least, ladies' fashions. A Clothes Reform Society (for women's dress) was formed in 1886, and attempts were made to establish something similar for gentlemen – but without result.

Fashion in the World of Dolls

Barbie Doll and her family, who were launched in the United States in 1959, were an innovation in their time. She was designed by Ruth Handler, whose daughter Barbara and son Ken gave their names to the doll and her boyfriend. Ruth Handler was part-owner in the Mattel toy factory which was to make great profits on these dolls and became the biggest toy-producers in the world.

The two great things about the Barbie Doll were her looks and her function in life. She was a teenager at heart but with an ample womanly body, and she aroused both disgust and delight as she swept across the world.

Over the years she has been launched as a very fashion-conscious young lady with many different types of career e.g. air hostess, nurse, baby-sitter, astronaut, businesswoman, doctor etc. In her leisure-time Barbie rides, or bathes in the pool, cooks, or changes to meet her many friends. Her boyfriend Ken and her little sister, Skipper, try their best to keep up with her.

Barbie's wardrobe is magnificent. At the start, in 1959, there were some 43 different models from which to choose. 30 years later Barbie and her family have some 200 different combinations of clothes on the Swedish market, and in countries with a bigger turn-over there are, of course, even more.

Barbie has had many successors with similar accessories. One of her great competitors is called Sindy. She was designed in England in 1963 and came to Sweden ten years later. Sindy also has a well-equipped wardrobe.

What is noteworthy about these dolls is precisely their clothes. It is actually here a question of a fashion industry in miniature. Special designers produce prototype clothes for presentation to buyers at fairs. Orders are then made and production begins so that the year's collection can be out in the shops at a particular point in time. Materials are specially designed to be suitable for these small models, and the same applies to sewing materials. Really big fashion designers are connected with this work. Oscar de la Renta has designed a special collection for Barbie and the "By Appointment" designer, Emanuelle, has done work for Sindy.

But fashions was also strongly established in the world of dolls earlier on. In the Nordiska Museet there are countless dolls dressed in typical fashion clothes: for example, the Eva Wippenstierna doll of 1911 has a very typical wardrobe for the period. Her clothes were sewn by the pupils of a Stockholm School and the fashions prescribed for that year were meticulously followed.

Another doll, Julie, has twenty dresses made between the years 1819 and 1839. The dates are sewn into the clothes. Here one can clearly read off the shifts in fashion from year to year. Even Paris-made garments are to be found: take, for example, the rose-coloured court dress of satin sewn by the firm of Chardon & Lagache in the 1850s. Fashion has also been relevent many a time as a pattern for unsophisticated production of dolls' clothes, for example the home-sewn variety.

Ideas and patterns were taken from the different fashion journals: in 1858 came a special fashion journal for dolls. The format was 13×10 cm. and there was a colour plate for each month showing how the dolls should be dressed.

Fashion Dolls

Dolls have not merely been playthings but have also been used to inform the adult world about fashion clothes. From as early on as the Middle Ages and into our own time dolls of different types have been used to present new fashions – earlier on as fashion dolls and nowadays as shop-window dummies.

At the beginning it was a question of fashion communication between the courts of Europe. Paris was early on an important fashion centre and during the whole of the Middle Ages fashion dolls went out from here to royal courts and to other high-up personages. Fashion dolls were expensive to produce, their clothes were often in real sizes and could actually be used by the receivers of the dolls. The precise purpose of the dolls was to spread knowledge about what was newest in the way of fashion. During the 17th century they were used to such an extent as to become a matter of state concern i France.

Pandores, as they were called (after the Greek mythical figure), were regularly sent off across the whole of Europe. They came in pairs, in party clothes and in morning dress.

During the 18th century French fashion is even more in the limelight but London also now sends a significant number of fashion dolls off, especially to America. It was above all through these dolls that the European fashions of the time reached the other side of the Atlantic. Even into the beginning of the 20th century one could enjoy the vision of these fashion dolls. But they disappeared around the time of the First World War and were gradually replaced by the shop window models. The first real dummy was shown in Paris in the 1880s.

The difference between the fashion doll and the model figure is in the first place the way they look. The figure of the fashion doll was unmistakeably that of a doll, while the dummy, which at the beginning was made of wax, was given human characteristics of a more realistic nature. Model figures have, of course, changed steadily during this century and many types have passed review in the

shop windows.

In spite of differences in their looks and area of use they have nevertheless functions in common – the showing and wearing of the latest in clothes fashions.

Past and Present Jeans Fashions

The story of jeans as leisure-wear begins after the end of the Second World War in the middle of the 1940s. Thereafter jeans became an expression of the American way of life which, since then, has coloured attitudes and fashion in Sweden. But there was a shortage of American jeans, and during the -50s Swedes had to make do with those produced on the home market. When imports increased in the -60s American jeans of classic model were more and more an everyday sight. But after a while it was time for a change and many people began to add various details to their jeans or alter them according to their own tastes. The Stockholm firm Gul & Blå (Yellow & Blue), with its emphasis on young fashion, answered that need by introducing "V" jeans, and so fashion as such had made its entry into the world of jeans. The year was 1970. V jeans had a characteristic cut inspired by soft leather trousers: cut off around the knee and re-sewn together, including on the front a V-shaped pointed piece.

Later during the -70s new models came in rapid succession, but during the -80s the style has been different: jeans of classic type but with bleaching effects of various kinds. It began with "stone-washed" jeans, using a chemical preparation and volcanic stones. The method has been further developed so that since the spring of 1987 acid jeans (known in Swedish as "snow-washed") have dominated: i.e. a finish whereby the deep indigo colour is bleached to such an extent that large patches are more or less removed altogether.

Since one cannot go any further in this direction a new fashion may be expected soon – perhaps that of V jeans, but this time in a wave of nostalgia?

Nordiska museet 1987–88

Årets verksamhetsberättelse omfattar, om inget annat anges, budgetåret 1987/88 (1/7–30/6). Omläggningen, från den gamla kalenderårsvisa redovisningen till budgetår, syftar till att anpassa verksamhetsberättelsen till den i övrigt helt budgetårsvisa indelningen av verksamheten så som den kommer till synes i verksamhetsplaner, budgetar, anslagsframställningar, ekonomiska verksamhetsredovisningar m.fl. dokument.

Verksamhetsberättelsen följer Nordiska museets mål- och inriktning med de fyra grundläggande museiverksamheterna samla/dokumentera, vårda/bevara, bearbeta/forska och visa/levandegöra. Avslutningsvis följer en kortfattad redovisning av vart och ett av de särskilda verksamhetsprogrammen: SAMDOK, Informationssystem, Vård och konservering, Forskningsprogrammet, Basutställningsprogrammet och Julita.

Museets situation har fortsatt kännetecknats av de statliga budgetnedskärningarna. Framförallt har detta lett till att personalkostnaderna kommit att ta en orimligt stor andel av den totala ekonomin i anspråk. För att möta svårigheterna har ansträngningar gjorts för att effektivisera medelsanvändningen. För att få en bättre bild av resursförbrukningen har ett nytt planeringssystem utvecklats och ekonomiadministrationen till vissa delar lagts om. Systemet, NM.PLAN, bygger på att varje enskild verksamhet under budgetåret planeras avseende mål, bemanning, budget och finansiering. Eftersom varje verksamhet planeras för sig får styresmannen och avdelningscheferna ett effektivt instrument för 0-basbudgetering m.fl. budgettekniker. Varje verksamhet tilldelas ett eget kontonummer och en verksamhetsansvarig tjänsteman utses. Allt planeringsarbete sker efter de riktlinjer som utfärdas av nämnd och styresman. Planeringsarbetet leds, under styresmannen, av avdelnings- och sektionschefer medan det konkreta arbetet utförs av de verksamhetsansvariga

handläggarna som senare skall genomföra de olika verksamheterna. Därigenom kan all tillgänglig kunskap och kompetens inom museet tas tillvara samtidigt som museets ledning får ett överskådligt underlagsmaterial för sitt prioriteringsarbete. Systemet ger upphov till ett omfattande beräkningsarbete och har därför datoriserats så att alla önskade sammanställningar och beräkningar lätt kan åstadkommas och en internbudget genereras näst intill automatiskt.

En utredning har arbetat med övergripande planer och strategier för att förbättra museets externa och interna information samt den marknadsinriktade verksamheten. Viss utbildnings- och seminarieverksamhet har även bedrivits. Utredningens slutdokument har, jämte nämndens beslut om förstärkta insatser inom den utåtriktade verksamheten och ansvarsmuseiuppgifterna, fogats till museets målprogram *Nordiska museets framtid* och utgjort planeringsdirektiv för budgetåret 88/89. Häri finns bl.a. planer på ett kontaktsekretariat, för att förstärka museets samordnande ansvarsmuseiuppgifter inom svenskt kulturhistoriskt museiväsende och ett principbeslut om att försöka bibehålla det nuvarande samarbetet med AMS, framförallt ifråga om beredskapsarbetsplatserna i Norrbotten, trots signaler om nedskärningar från arbetsmarknadsverkets sida till utbildningsdepartmentet. Dessa arbetsplatser används för dataregistrering av föremåls- och arkivsamlingar i de kulturhistoriska museerna – ett nödvändigt grundarbete inför museernas inträde i kunskapssamhället, och museets hittills mest substansiella men ytterligt personalkostnadskrävande ansvarsmuseiåtagande.

Museet har som enda myndighetsåliggande att pröva ansökningar om utförsel av äldre kulturföremål. Antalet ansökningar har uppgått till ca 6.000 vilket motsvarar fjolårets siffra. Handläggningen är betungande och ett nytt blankettsystem har därför införts som väsentligt underlättat arbetet.

Museet är vidare författningsenlig remissinstans till riksantikvarieämbetet i frågor om byggnadsminnesförklaringar samt biträder i övrigt i arbetet med byggnadsvården.

Museet har vidare medverkat i olika utrednings- och samarbetsprojekt tillsammans med kulturrådet, Svenska museiföreningen m.fl. Det har i första hand rört utvecklingen av informationssystem vid landets kulturhistoriska museer. Museet har också på uppdrag från utbildningsdepartementet och tillsammans med riksantikvarieämbetet och flera andra centrala museer utrett frågeställningar kring centralmuseerna och kulturmiljövården. Arbetet ingår i underlaget för den s.k. kulturmiljöpropositionen.

Museet har också med kulturrådet diskuterat ett övertagande

av kulturrådets fotokonsulentverksamhet. Museet har delvis redan en sådan verksamhet som därmed skulle kunna utvecklas till en central rådgivande instans för regionala och lokala museer vad gäller insamlingsmetodik, bevarandefrågor, informationshantering och utbildning. Museet avser att ta upp frågan i sin anslagsframställan för 1989/90.

Vid årsskiftet deklarerade styresmannen att han avsåg att lämna styresmannatjänsten för att i stället helt ägna sig åt Julitas fortsatta utveckling. Under våren har därför ett arbete utförts som syftar till en ny organisation för museet och Julita samt rekrytering av ny styresman.

Samla – dokumentera

Museet samlar in föremål, bilder, arkivalier, litteratur och data från hela landet. Minst 20% av insamlingen avser samtiden, enligt SAMDOKs principer. I övrigt prioriteras perioden 1920–1975 medan äldre material endast insamlas efter noggrant övervägande som komplettering, socialt och ämnesmässigt, av de äldre samlingarna.

Nordiska museets och Skansens Vänner har skänkt en bokhylla av E. G. Asplund, utställd i en rumsinteriör på världsutställningen i Paris 1925. Rummets övriga möbler finns tidigare i museet.

Vänföreningen och Vitterhetsakademien har skänkt medel för inköp av fem målningar, som tillhör den Rålambska sviten med motiv från Kalifens procession vid Höga Porten i Konstantinopel. Målningarna som är från 1660-talet kompletterar de 15 målningar som 1937 deponerades i museet av Rålambska stiftelsen.

En kinesisk byrå i lackarbete har kunnat inköpas på auktion. Byrån är en av ett par och hemfördes från Kina under 1700-talets förra del av en medlem av familjen Grill. Den andra byrån i paret finns i Nordiska museets ägo och är placerad på Svindersvik. Dit kommer även den nyinköpta byrån att föras efter viss restaurering.

Ett urval föremål från telefonisten Rut Forsströms hem i Stockholm omfattande möbler, köksgeråd, armatur, prydnadssaker, leksaker och helgprydnader från perioden 1920–1960 har tillförts samlingarna.

Inom SAMDOK:s (textilpoolens) ram har en dokumentation av affärskedjan JC:s verksamhet gjorts. Ett trettiotal "inneplagg" förvärvades.

Sedan 1980 har museet följt den nu elvaårige Jesper Lindgren, Tärnaby, och successivt förvärvat hans plagg. Under budgetåret har ett tjugotal plagg förvärvats.

Totalt under budgetåret inmärktes inventarienummer 313.127–313.745 = 618 poster. Under 1987 utlånades till andra museer och institutioner 934 föremål i 35 olika lån. Antalet depositioner under 1987 uppgick till 4 omfattande 6.043 föremål.

Projektet Svenska bondedag-

böcker har bedrivits med stöd av en beredskapsarbetsplats i Ulriksfors, Strömsund. Dagböcker har samlats in och renskrivits i Ulriksfors och därmed blivit tillgängliga för bearbetning och forskning. Materialet ger goda inblickar i landsbygdsbefolkningens liv i framför allt äldre tid men i vissa fall även långt in på 1900-talet.

Under hösten 1987 inleddes ett dokumentations- och forskningsprojekt rörande den offentliga sektorns byggnader. Arbetet har bedrivits tillsammans med SAMDOK, Tjänstemannarörelsens arkiv och museum samt linjen för bebyggelseantikvarisk utbildning vid Göteborgs universitet. Syftet med projektet har varit att genom etnologisk byggnadsdokumentation söka tolka byggnaderna som uttryck för den offentliga sektorns verksamhet och ideologi. Kommunalhusen i Botkyrka, Nacka, Lidingö och Eskilstuna har inventerats och ett antal politiker och tjänstemän verksamma i byggnaderna har intervjuats.

Insamlingen av byggnadsarbetarminnen i samarbete med Byggnadsarbetareförbundet slutfördes under våren 1988.

Inom forskningsprojektet Levnadsöden fortgick insamlingsarbetet bland italienare i Storstockholm. Vidare genomfördes ett 20-tal livsloppsintervjuer bland gotländska bönder. Syftet med dokumentationen på Gotland var att skärskåda jordbruksnäringens förutsättningar idag, med dess specifika lokala särdrag.

Under budgetåret har två frågelistor sänts ut. "Attityder till annorlunda personer" ingår som ett led i ett forskningsprojekt vid Institutet för Folklivsforskning. "Barn och utlänningar" är ett komplement till en tidigare utsänd lista om barnuppfostran. Det totala antalet accessioner var 542 omfattande 11.740 sidor text, 264 teckningar och 4.765 foton.

Under budgetåret har bildarkivet gjort ansträngningar att finansiera ett förvärv av K. W. Gullers stora bildarkiv till museet. Något definitivt resultat har dock inte uppnåtts.

Under budgetåret har i övrigt 1.400 bilder med negativ registrerats och ca 1.000 negativ på småbildsfilm. Därutöver har 2.500 bilder av föremål ur den stora depositionen till Norsk Folkemuseum gjorts iordning med tillhörande negativ. 2.750 bilder har monterats för införande i bildarkivet.

På den folkloristiska sidan har arbetet inom projektet Folklore i kustmiljöer gått vidare och inom SAMDOK:s ram har planerats för en dokumentation av yrkeschaufförers speciella yrkesfolklore.

Bibliotekets katalogiserade samling ökade under perioden med 40 hyllmeter. 70% av nyförvärven utgjordes av byten eller gåvor från enskilda personer. Denna siffra är i stort sett densamma som under föregående budgetår medan den totala accessionen minskat, huvudsakli-

gen beroende på kraftigt höjda bokpriser.

Vårda – bevara

Vård och konservering syftar till att bevara föremålens identitet. Principerna för vård och konservering är gemensamma för alla enheter inom museet. Handläggarna har det antikvariska ansvaret för samlingarna medan konservatorer och annan teknisk personal har det tekniska ansvaret. Vård- och konserveringsmetoder bestäms i ett noga reglerat samråd mellan konservatorer, vårdpersonal och föremålsexperter.

Museets stora föremålssamlingar är fördelade på centralmagasinet på Julita och på ett flertal magasin i museibyggnaden resp. på lokaler i och utanför Stockholm. Uppföljning av miljö, klimat och förvaringstekniska förhållanden i magasinen sker löpande liksom magasinsregistrering, – fotografering och vård. Betydande insatser görs i samband med utställningar och utlån av föremål. Bland budgetårets insatser märks New Sweden-satsningen i USA, Levande trä på Läckö och Mitt hem på Nationalmuseum.

Det finns ett uppdämt behov av att gå igenom samlingarna ur förvarings- och vårdtekniska aspekter. Till en total genomgång räcker dock inte resurserna. I stället har en koncentration skett till utvalda delar av samlingarna.

Museets samling av korgar och laggade kärl utsattes under budgetåret för ett mögelangrepp. Situationen krävde omedelbara insatser och blev utgångspunkt för ett särskilt saneringsprojekt. Magasinet tömdes och byggdes om medan föremålen behandlades. Återflyttning sker f.n.

Vid Kulturarvet i Falun har arbetet fortgått i linje med föregående år. Under budgetåret har 1.538 föremål registrerats och 809 föremål vårdats. Ett flertal kataloger har sammanställts och levererats till olika hembygdsföreningar. I samarbete med Svenska museiföreningen har museet vid Kulturarvet inlett ett försäljningssamarbete avseende material för negativförvaring med Grycksbo pappersbruk. Brukets kemiskt mycket rena papper har konfektionerats för förvaring av fotomaterial.

Under budgetåret slutfördes överföringen av vissa delar av den s.k. norska samlingen till Norsk Folkemuseum. Arbetet har inneburit stora insatser av vård, registrering och transporter av totalt ca 7.000 föremål. Kostnaderna har bestridits av norska staten genom Norsk Folkemuseum.

Projektet Rationell arkivsökning har fortsatt arbetat med försöksverksamhet med dataregistrering av arkivalier och bilder. Till projektet är även ett vårdprogram kopplat och under budgetåret har fotokonservatorn Torsten Johansson gått igenom fotosamlingarnas vårdbehov.

Genom ett samarbete mellan Svensk Filmindustris Rotebrola-

boratorium och kulturrådet kan museer nu få sina nitratnegativ överförda till 70 mm rullfilm. Museet har fått ekonomiskt stöd av kulturrådet för att som ansvarsmuseum delta i metodutvecklingen och för att förmedla erfarenheter till länsmuseerna. I januari invigdes den färdiga anläggningen i Rotebro.

Museet äger ett stort antal kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Olika vårdinsatser har gjorts bl.a. på Tyresö slott, där vissa tak- och väggpartier reparerats, Härkeberga kaplansgård, där vasstaken lagts om och Svinderssvik, där stora reparationsarbeten inletts avseende terasserna, nya träbalustrader, byte av takplåt och vissa fönster m.m.

Bearbeta – forska

Forskningen är museets nervcentrum och direkt kopplad till insamling, vård och konservering, undervisning och information. Det är forskningen som garanterar sammanhanget mellan basuppgifterna. Kontinuerlig bearbetning av samlingarna är en huvuduppgift för alla handläggare. Genom arkiv, bibliotek och föremålssamlingar främjar museet forskning och ökar tillgängligheten till källmaterialet.

För några år sedan inrättade museet ett internt forksarstipendium. Avsikten med stipendiet var att öka möjligheterna för museets tjänstemän att bedriva mera omfattande forskning i för museets verksamhet väsentliga ämnen och frågor. Under budgetåret har stipendiaten doc. Rolf Kjellström bedrivit ett sådant arbete rörande allmogejaktens betydelse för hushållningen i äldre tid. Arbetet har skett med stöd av avgörande insatser från beredskapsarbetscentralen i Hoting.

Projektet Arbetsliv på kontor har slutförts under budgetåret genom publicerandet av Birgitta Conradsons doktorsavhandling Kontorsfolket.

Projektet Läromedel under 1800-talet syftar till att ta reda på vilka olika typer av läromedel som använts i olika skolor under 1800-talet. Användningen av läromedel skiftar mycket mellan olika skolor och påverkar bildningsnivån/profilen i olika landsändar och sociala grupper.

Genom anslag från olika fonder har det varit möjligt att börja bearbeta det insamlade materialet inom projektet Svenska bondedagböcker.

Forskningsprojektet Levnadsöden har gått in i bearbetningsfasen vad gäller samlevnadsundersökningen som sker i samarbete med SCB. Projektet har under senare tid blivit alltmer konsultativt och agerat som ett forskningsforum för att tillmötesgå ett ökat intresse för olika typer av självbiografiskt material. Eftersom projektet hunnit avkasta ett avsevärt empiriskt material har förarbetet för en utgivning av en vetenskapligt bearbetad samlingsvolym påbörjats. Under perioden utkom två nummer av bulletinen Levnadsöden.

Visa – levandegöra

Att sprida kunskaper om kulturhistoriska sammanhang är kärnan i museernas samhällsroll. Nordiska museet förmedlar kunskaper såväl direkt till allmänheten som till bildningsförbundens lärare och cirkelledare, lärare i skolorna och andra kulturförmedlare.

I ena fallet får museet direkt kontakt med publiken i andra fallet nås en spridning med oändligt större räckvidd än som annars är möjligt. Museets kunskapsförmedling sker genom utställningar, undervisning, publicering m.m.

Utställningar

Under budgetåret producerades ett antal nya utställningar, en del i samarbete med andra organisationer.

Med pensel och schablon berättade om äldre måleritekniker och det stora hantverkskunnande, som avspeglar sig i föremålen. En omfattande demonstrations- och programverksamhet knöts till utställningen. Utställningen omvandlas nu till vandringsutställning. Utställningen Trädgård berättade om trädgårdskonstens och trädgårdsodlingens historia i Sverige. Även till denna arrangerades en omfattande programverksamhet med deltagande av en rad intresseorganisationer. 1987 års Fataburen med temat Den kultiverade naturen knöts till utställningen. Virkat var en liten utställning som visade material ur museets samlingar. Till 100-årsdagen av Sigurd Erixons födelse gjordes en liten minnesutställning. Utställningen Inspiration och förnyelse, Carl Malmsten 100 år, producerades av Malmstens verkstadsskola och Capellagården under medhjälp av museet. Den invigdes av H. M. Konungen den 2 juni. I samarbete med Tidningen Vi arrangerade Nordiska museet en tävling Mitt hem i dröm och verklighet där deltagarna i olja, akvarell, teckning eller annan teknik dokumenterade sitt hem – i dröm eller verklighet. Tävlingen resulterade i en utställning med samma namn som öppnade på museet den 22 juni. Utställningen skall senare vandra ut till museer i landet. Materialet arkiveras därefter i museet. I anslutning till basutställningen Mat och dryck har producerats en liten utställning om kokbokslitteratur. I Julita brandskyddsmuseum har avd Näringsliv producerat den utställning som visas där.

Vandringsutställningar

Under perioden har fyra vandringsutställningar turnerat, nämligen Bilden berättar (2 orter), Guds soldater – Frälsningsarmén 100 år (5 orter), Jeans och mycket mera (5 orter varav en i Danmark och en på Island) samt Luffare (4 orter). Sammanlagt har vandringsutställningarna besökts av ca 75.000 personer. Utställningarna kompletteras ofta av mottagarmuseerna med regionalt material och en omfattande programverksamhet har i många fall

arrangerats. Samtliga utställningar fortsätter att turnera under 1988/89.

Övriga utställningar

På Julita museum visades under sommaren 1987 utställningen Bondens smedja, och under sommaren 1988 utställningen Trädgård.

I Textilmuseet i Högbo visades under 1987 Textilslöjd från Hälsingland samt 1988 Sverige runt på textilmuseet. Miniutställningarna Månadens teknik och Månadens hemslöjdsförening har fortsatt.

I samband med Operakällarens 200-årsjubileum producerade museet en liten utställning i Operakällarens lokaler Supé för två 1787 och till Svenska kontoristföreningens 100-årsjubileum en miniutställning Kontorsfolket som visades i Föreningens lokaler. Samesektionen har i samarbete med Svenska institutet och riksutställningar producerat utställningen Samernas trumma, som får sin premiär vid ett symposium i Åbo i augusti 1988.

Besöksfrekvens

Nordiska museet hade under verksamhetsåret 128.500 besökare. Tyresö slott besöktes av 2.749 personer och Svindersvik av 884. Textilmuseet i Högbo hade under samma period 5.437 besökare och på Julita gård hade stora huset 10.739, museet 15.707, mejerimuseet 6.750 och det i juni 1988 nyöppnade brandskyddsmuseet 321 besökare. Museets vandringsutställningar besågs av ca 75.000 personer.

Undervisning

I Nordiska museet har under verksamhetsåret undervisats 405 grupper om sammanlagt 7.427 deltagare av alla kategorier, såväl från skolor och studieförbund som från föreningar och organisationer.

Dessutom besöktes museet av 837 grupper om 9.078 deltagare som med egna lärare och ledare fått undervisning och visning i museet. Till dessa kommer de besökare som deltagit i visningar arrangerade för ströbesökare.

Visningar för allmänheten har pågått hela året, under sommarmånaderna även på engelska. Visningarna har huvudsakligen knutits till de tillfälliga utställningarna. Under sportlovsveckorna arrangerades särskilda barnvisningar.

På Skansen där museets undervisningsavdelning svarar för undervisningen i de kulturhistoriska miljöerna har undervisats 147 grupper på olika temata.

Institutet för folklivsforskning har förlagt en del av sin undervisning till museets olika utställningar, liksom också konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet samt etnologiska institutioner från andra universitet.

Museets tjänstemän har undervisat Handarbetets Vänners 2-åriga kurs i dräkthistoria och allmän slöjdhistoria.

Samarbetet med Socialdistrikt 10, som omtalas i föregående års redogörelse, har resulterat i skrif-

ten Nordiska museet med barn. Motsvarande Med barn på Skansen har resulterat i färdigt manuskript, som integrerar den kulturhistoriska och zoologiska avdelningen.

Det nya studiematerialet, ett dramapedagogiskt besök En skoldag år 1906 i Väla skola på Skansen har börjat användas. Ett nytt studiematerial Möda ger föda som integrerar utställningarna By, gård, arbete och Modell Sverige har färdigställts.

Museets tjänstemän har, både inom och utanför tjänsten, anlitats som föreläsare och kursledare av bildningsorganisationer och föreningar av olika slag och i många olika ämnen.

Flera av museets konservatorer har undervisat inom sina specialområden bl.a. på Nyckelviksskolan, vid Handarbetets Vänner samt vid konservatorsutbildningen vid Göteborgs universitet.

Textilavdelningens service till allmänheten har omfattat 400 besökare, som studerat framtagna föremål (över 800) samt 200 personer, som använt sig av studiesamlingarna, vilka finns monterade på skärmsystem att ta fram efter önskemål.

Folkminnessamlingen, som är öppen för forskare, studenter och studiegrupper har besökts av 807 personer. Dess material har utnyttjats av massmedia, av reklamvärlden, i utställningssammanhang liksom i publikationer och inom folkbildning. Undervisning för etnologistuderande vid Institutet för folklivsforskning samt etnologiska institutionen vid Uppsala universitet har meddelats liksom också i föreningar och studieförbund. Chefen för folkminnessamlingen har medverkat i en rad TV- och radioprogram med folkloristiskt innehåll samt föreläst på Dramaten.

Bild- och dokumentationsarkivet besöktes under verksamhetsåret av 922 enskilda personer samt ett antal studiegrupper.

Den 8 november arrangerade museet Arkivets dag. Personalen informerade om arkivets rika innehåll, om möjligheten att bedriva forskning samt om utbyggnadsplaner.

Arkivets personal höll informationsdagar i samarbete med arbetsförmedlingen i Kiruna i anledning av arbetet med Rationell arkivsökning (RAS).

I februari talade bildarkivets föreståndare om bildarkiv och bildregistrering vid en kurs i arkivkunskap för länsmuseipersonal, arrangerad av museet, ATA, samt arkiv- och biblioteksgruppen MABBAS.

Aktivitetsverkstaden öppnade den 24 oktober i nya lokaler. Verksamheten har knutits till utställningarna Med pensel och schablon och Trädgård. Verkstaden har hållits öppen lördagar och söndagar för vuxna och barn och har vid varje öppettillfälle besökts av mellan 200 och 400 personer. En försöksverksamhet med utbildning av förskolepersonal i praktiskt arbete har påbörjats.

Handikappverksamhet

Specialvisningarna för synskadade har fortsatt. I mars hölls en föreläsningsserie med reliefillustrationer Att se med händerna i samarbete med ABF och Synskadades förening i Stockholm. Basutställningarna Samer, Folkdräkter, Modedräkter samt den tillfälliga utställningen Lejon och Akantus har försetts med reliefer och punktskriftsinformation. Föredrag med föremålsillustrationer har hållits.

Arbetet med reliefer för utställningen Modell Sverige har fortsatt och en sågverksmodell har tillverkats. I samarbete med Kulturhistoriska undersökningen har insamlingen av Synskadades minnen genomförts och avslutats. Ett urval kommer senare att publiceras. Till Synskadades riksförbunds 100-årsjubileum 1989 pågår planering för en utställning.

Till studieprogrammet "Arbete i bonde- och industrisamhälle under 1800- och tidigt 1900-tal", har Statens institut för läromedelsinformation beviljat museet bidrag på 47.000 kronor för integrering av synskadade elever i programmet.

En försöksverksamhet med Särskolan i Sydvästra omsorgsområdet, har inletts i samarbete med Stockholms läns landstings omsorgsnämnd. Syftet är att utarbeta metoder för särskolans integrering i museiundervisning.

Från Nordiska museet har utgivits:

Den kultiverade naturen. Fataburen 1987. Nordiska museets och Skansens årsbok.

I serien *Nordiska museets handlingar:*

107 *Rönndruvans glöd*. Nygöticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet, av Bo Grandien.

108 *Kontorsfolket*. En etnologisk studie av livet på kontor, av Birgitta Conradson.

Arbete, plikt eller ära. Temastudie i anslutning till utställningen Modell Sverige av Stefan Bohman.

Aurore Strandberg 1818–1903. Brev kring ett kvinnoliv, red Sonja Bratt.

Färgerna på gamla lantmäterikartor, av Olle Ekstedt.

Mitt liv och arbete. Kommunal- och industrianställda tjänstemäns minnen, red Stefan Bohman.

Nordic folk art, by Maj Nodermann.

Nordiska museet med barn. Vägledning för besökande med barn sammanställd av Ingeborg Borgenstierna, Elisabeth Brundin, Lena Kättström och Eva Lundin.

Offerkast och bjudhammare. Uppsatser om folklig tro och sed, av Sigurd Erixon. I urval av Åke Hultkrantz och Bengt af Klintberg.

Tid i olika tider. Temastudie i anslutning till utställningen Modell Sverige av Stefan Bohman.

Utställningskataloger

Med pensel och schablon. En utställning om äldre måleritekniker, av Karin Björling och Monika Carlheim-Gyllensköld.

Model Sweden. An Exhibition on the Growth of Modern Sweden by Hans Medelius.

Trädgård. En kulturhistorisk utställning av Eva Fägerborg, Teje Colling och Kersti Wikström.

SAMDOK

SAMDOK är en strategi för samordning av samtidsdokumentationen. Syftet är att genom en klar arbetsfördelning mellan museerna åstadkomma en medveten och välavvägd dokumentation av samtiden. Det sammanlagda materialet skall ge en god bild av utvecklingen i Sverige. Ett 70-tal museer samarbetar inom programmet. Arbetet inom SAMDOK-sekretariatet har dominerats av poolverksamheten, av föremålskonferensen i Lillehammer och av projektet Invandrarnas kulturer.

Föremålskonferensen avhölls i november 1987 och samlade 120 deltagare från de nordiska länderna. Konferensen hade föregåtts av två seminarier Föremål och forskning och Föremål och folkbildning samt ett seminarium om utställningar arrangerat av Riksutställningar. Konferensen och seminarierna kommer att avrapporteras i en särskild publikation. Ett sammandrag på engelska kommer att publiceras som en bulletin.

Invandrarprojektet är ett av de utvecklingsprojekt som kulturrådet föreslog i sin ansvarsmuseiutredning som togs i en särproposition till riksdagen i mars 1987. Projektet drivs från SAMDOK-sekretariatet och en särskild projektsekreterare har anställts på medel från kulturrådet. Sekreteraren har arbetat sedan januari 1988 och i huvudsak ägnat denna tid åt att förankra projektet hos en rad samarbetspartners såsom museer, studieförbund, invandrarverket m.fl. Under perioden har projektet givits en mera handfast form innebärande att lokalt dokumentera, exponera och arkivera material om tiotalet invandrargrupper som kommit till landet efter andra världskriget. På basis av det lokala materialet planerar Nordiska museet för en större utställning 1991. En stor del av arbetet har bestått i att hitta representativa och rikspridda orter och att intressera lokala krafter för projektet samt att hitta finansieringsvägar. De aktuella orterna är belägna från Trelleborg/Ystad i söder till Skellefteå i norr och spänner över 40-talets tyskar, balter, finnar och italienare till dagens eritreaner och iranier. Fram till 1991 kommer arbetet att koncentreras på att föra fram de lokala projekten till utställningar, arrangemang och dokumentationer och att säkra arkivläggningen av materialet. Vad gäller Nordiska museets utställningar har kontakter tagits med en rad centrala organ. Riksutställningar har förklarat sig in-

tresserat av att delta i arbetet med en vandringsutställning. Invandrarverket är intresserat av att delta i utgivandet av en bibliografi och en graphic novel om efterkrigsinvandringen. Kommissionen mot rasism kan komma att stödja en del lokala projekt ekonomiskt och ett samarbete har etablerats med universitetsinstitutioner verksamma med minoritetsforskning. Även studieförbunden har engagerat sig och ett studiematerial är under utarbetande. Förberedelser för en skrift/utställningskatalog om efterkrigsinvandringen har gjorts.

Under budgetåret har en genomgång av SAMDOK-registret påbörjats. Syftet är att alla som rapporterat SAMDOK-undersökningar till sekretariatet skall få utdrag ur registret för komplettering och rättning. Registret, databasen PROBAS, uppdateras löpande liksom databasen SAMBA som upptar SAMDOK:s hela kontaktnät med museer och institutioner inom och utom landet. Sekretariatet har också tagit fram ett förslag till obligatorisk rapport som skall fyllas i efter genomförd dokumentation och som kommer att vidga tillgången till information om genomförda samtidsdokumentationer.

Sekretariatet har följt upp de konferenser som hållits i SAMDOK:s regi mellan universitetens etnologiska institutioner och museer genom att sammanställa en katalog över olika möjliga samarbetsformer. Sekretariatet har också deltagit i planeringen av kommande museologisk utbildning i Sverige.

SAMDOK-rådet har sammanträtt tre gånger. Höstmötet förlades till Upplandsmuseet under två dagar i oktober. Diskussionerna rörde i huvudsak Invandrarnas kulturer och museernas insamling av föremål i samband med samtidsdokumentationer. Det beslöts vidare att stärka bandet mellan poolerna och rådet genom att poolordförandena årligen möter rådet i en gemensam överläggning. Under museiveckan i Malmö avhölls det första mötet med ett gott resultat.

Poolerna träffas minst en gång per år. 2 möten har hållits i Stockholm och 13 ute på andra orter i landet. 4 pooler har haft 2 möten under budgetåret.

SAMDOK-bulletinen har utkommit med 4 nummer. Bulletinen utdelas gratis till 1.200 prenumeranter.

Sekretariatet har under perioden besökts av kolleger från Australien, Tanzania och USA. Sekretariatet har avlagt besök i Storbrittanien och Norge.

Informationssystem

Museet bedriver sedan lång tid ett omfattande utvecklingsarbete inom ADB-området. Målet är att åstadkomma ett informationssystem som förmår integrera museernas alla informationskällor: föremålsregister och huvudliggare, bilder, arkivalier, litteratur och undersökningar. Därmed kan tillgängligheten till källmaterialet öka och bli nåbar per telefonled-

ning från alla delar av landet. Arbetet har hittills resulterat i en föremålsdatabas innehållande Nordiska museets föremålssamlingar och efterhand som inmatning framskrider motsvarande samlingar på regionala och lokala museer. Hembygdsgårdarnas samlingar registreras på liknande sätt i en annan databas, REFORM.

Dataregistreringen av föremålssamlingarna i Nordiska museet, länsmuseer och lokala museer har sedan 1982 gjorts och görs fortfarande i Älvsbyn. Verksamheten har hela tiden bekostats av länsarbetsnämnden i Luleå.

Under budgetåret 1987/88 har data om sammanlagt ca 103.000 föremål från respektive Kalmar läns museum, Piteå museum, Sjöfartsmuseet i Göteborg, Kristianstads museum, Göteborgs historiska museum och Nordiska museet (kompletteringar) registrerats. Under budgetåren 1982/83–1986/87 dataregistrerades 15 länsmuseers och 3 lokala museers samlingar. För budgetåret 1988/89 planeras fortsatt verksamhet av samma slag men i minskad skala: 11 arbetsplatser i stället för 21, som det hittills varit.

ADB-verksamheten leds från Nordiska museet, där också datacentralen finns och utvecklingsarbete och programmering görs. Sedan juni 1988 har datacentralen sådana skivminnesresurser, att alla registrerade data från ovannämnda museer kan läggas in och göras tillgängliga samtidigt. Detta kommer att ske under budgetåret 1988/89. När alla dessa föremålsdata väl är inlagda i en eller ev flera databaser, vidtar ett annat stort och viktigt arbete, nämligen rättningen av formella fel, som kan göras av personalen vid datacentralen och rättningen av sakfel, som måste göras av handläggarna vid föremålsavdelningarna.

Projektet Rationell Arkivsökning (RAS) syftar till att göra text- och bildarkivalier sökbara via terminal på samma sätt som föremålen. Under föregående budgetår utvecklades ett första registreringssystem som är samordnat med registreringssystemet för föremål. För föremålen är registreringen standardiserad för alla museer genom SAMOREG, som administreras av Nordiska museet, och RAS' registreringssystem avses att, efter tester, ligga till grund för motsvarande standard för text- och bildarkivalier. Både föremålsdatabasen, NMBAS, och arkivdatabasen, RASBAS, kan göras samtidigt sökbara i en enda sökning och ger då all tillgänglig information om en viss kulturföreteelse oavsett om informationen härrör från föremål eller arkivalier. De båda materialgrupperna länkas till varandra genom sitt gemensamma klassifikationssystem, Outline of Cultural Materials. Under perioden har ett fullskaleförsök gjorts med 5 fast anställda medarbetare och 20 beredskapsarbetare i Malmberget. Under följande budgetår kommer försö-

ket att utvärderas. I Kiruna bedrivs motsvarande arbete med 4 fast anställda medarbetare och ett 20-tal beredskapsarbetare. Kiruna saknar dock än så länge terminaluppkopplingar till systemet, vilket hämmar verksamheten. Kiruna-arbetsplatsen har koncentrerat sig på tester av bilddelen i registreringssystemet.

De tre arbetsplatserna i Älvsbyn, Malmberget och Kiruna spelar med andra ord en avgörande roll för museivärldens inträde i kunskapssamhället. De vikande anslagen från AMS utgör ett allvarligt orosmoln för hela denna omdaning av Sveriges kulturhistoriska informationsförsörjning. Kostnaderna är så stora att museet helt saknar möjligheter att finansiera verksamheten inom ramen för nuvarande ordinarie statsanslag.

I anslutning till huvudprojekten ovan pågår några mindre datoriseringsprojekt. Så har t.ex. Kulturhistoriska undersökningen börjat bygga upp en databas kring frågelistorna och meddelarna. Vid periodens slut hade uppgifter om 549 meddelare och 4.671 uppteckningar införts i systemet.

Även biblioteket har påbörjat uppbyggnaden av en litteraturdatabas (referenser), samordnad med föremålen och arkivalierna. Därutöver är biblioteket anslutet till LIBRIS. Ca 7.000 sökningar och 600 katalogiseringar har gjorts i LIBRIS under budgetåret.

Under perioden har också en uppdelning gjorts mellan Kulturarvet och museet i Stockholm rörande det tekniska ansvaret för olika system. Kulturarvet övertar allt ansvar för utvecklingen av mindre system (f.a. för 386-datorer) och kommunikation mellan dessa och det stora systemet i Stockholm.

Vård och konservering

Vård och konservering spelar stor roll i museernas dagliga arbete. Därför har ett särskilt program startats som syftar till att förstärka utvecklings- och forskningsarbete inom områden som klimat, transport, förvaringssätt och alla de problem som sammanhänger med föremål i utställningar. Utvecklingsarbetet bedrivs såväl i Stockholm som på Kulturarvet i Falun och i anslutning till museets stora centralmagasin på Julita i Södermanland. Arbetet koncentreras under perioden till metaller, textilier och fotografiska negativ.

Ett särskilt projekt rör korrosion på järnföremål. Projektet finansieras med medel från Riksbankens Jubileumsfond och sker i samarbete med Korrosionsinstitutet sedan 1986. Syftet är att finna fram till lämpliga behandlingsmetoder och förvaringstekniker för denna stora materialgrupp i svenska museer.

Silverprojektet, dvs. ett studium av lämpliga metoder för vård och förvaring av silverföremål, har resulterat i en behandlingsmetod för silver och vissa direkta vårdinsatser. Nu pågår arbete

med att sammanställa delrapporter från Järnkorrosions- och silvervårdsprojekten jämte en fristående rapport om nya metoder för textiltvätt.

Forskningsprogram

Museets forskning koncentreras till två huvudområden. "Det sårbara samhället" innebär forskning kring kulturella följder av samhällets ökade beroende av högteknologi, yrkesspecialisering, arbetslöshet, naturresursernas ojämna fördelning och exploatering m.m. mot bakgrund av tidigare generationers erfarenheter av motsvarande förändringsprocesser.

"Invandrarnas kultur", det andra huvudområdet, är en viktig del av den förändring som Sverige genomgår. Det är därvid viktigt att även rikta blicken bakåt och se vilka slutsatser som kan dras av tidigare redan avslutade invandringsvågor. Därför behövs materialinsamlingar som gör det möjligt att besvara frågor om hur invandrarkulturerna utvecklas i Sverige, vad som bibehålls av det ursprungliga kulturarvet och hur svensk kultur påverkas.

Basutställningar

Nordiska museets basutställningar är gamla och i behov av förnyelse. Ett helt nytt program för ombyggnad av basutställningarna tas därför fram. Basutställningarna i ett centralmuseum skall vara en kulturhistorisk syntes av kronologiska, regionala och sociala aspekter. Programmet skall utgå från befintliga basutställningar som Modell Sverige och Mat och dryck samt från det planerade lantbruksmuseet på Julita.

Julita

I anslutning till herrgården och centralmagasinet på Julita planerar museet ett nytt lantbruksmuseum. Museet skall dock vara betydligt mer än ett traditionellt museum. Byggnaden skall ligga i ett utbyggt kulturlandskap, pedagogiskt tillgängligt och med inslag av olika odlingar. Anläggningen skall bli ett centrum för agrarhistorisk forskning och – i samarbete med lantbruksvetenskapliga institutioner – genbanksforskning avseende både djur och växter. För att effektivt kunna nyttiggöra lantbruksmuseet och samlingarna i centralmagasinet skall inrättas också ett pedagogiskt utvecklingscentrum i samarbete med olika intressenter, främst med landets bildningsorganisationer. Även föremåls- och fotokonservering och andra tekniska funktioner i anslutning till centralmagasinet byggs ut.

Under budgetåret har godsförvaltningen samordnat och genomfört projektet Julita brandskyddsmuseum som invigdes i början av juni. Museet har bekostats av LFAB – länsförsäkringsbolagens centrala organisation. Vidare har, i samverkan med Svenska mejeriernas riksförbund och Riksost, en särskild ost, Julita lantost, tagits fram för försäljning på Julita Gård.

Flera byggnader på godset har setts över och olika vårdinsatser genomförts. I värdshuset har matsalens mattor bytts ut, ny ventilationsanläggning installerats och köksgolvet lagts om. I samband med brandskyddsmuseets inrättande flyttades verkstäderna från brandstationen upp till nya lokaler i gamla gårdssmedjan. Investeringarna i lantbruket har fortsatt med anläggandet av en ny urinbrunn, markbädd för ladugårdsavlopp samt en översyn av avloppssystemet.

Nordiska museets nämnd

Nämnden har haft följande sammansättning:

Lantbrukaren Thorbjörn Fälldin, ordförande, kommunalrådet Göran Persson, vice ordförande, professor Yvonne Hirdman, lantmästaren Magnus Toll, avdelningschefen Ulf Wetterberg, styresmannen Sune Zachrisson, redaktören Katarina Ågren, intendenten Berit Rönnstedt och uppsyningsmannen Johan Olsson. Nämnden har under budgetåret 1987/88 hållit 12 protokollförda sammanträden. Avdelningsdirektör Christer Larsson har varit nämndens sekreterare.

Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner 1987

Samfundets styrelse har under året utgjorts av HKH Prins Bertil, ordförande, bankdirektör Lars-Erik Thunholm, vice ordförande, direktör Rolf Arfwedson, skattmästare. Nordiska museets styresman Sune Zachrisson, sekreterare, direktör Erik Elinder, chefen för Skansen Eva Nordenson och fru Margareta Biörck, suppleant. En suppleantplats har under året varit vakant. Revisorer har varit auktoriserade revisorn Per Björngård och direktör Bengt Julin. Styrelsen har under året hållit två sammanträden.

Inköpsnämnden har bestått av HKH Prins Bertil, direktör Rolf Arfwedson och styresmannen. Inköpsnämnden har under året hållit ett sammanträde.

Ansvarig för programverksamhet och kansli har varit fru Birgitta Jungner.

Samfundet hade den 31 december 1987 totalt 1.054 (1.009) medlemmar, varav 223 (235) ständiga medlemmar och 831 (774) årligen betalande. Siffrorna inom parentes hänvisar till föregående år.

I enlighet med beslut av styrelsen och inköpsnämnden har Samfundet under året bekostat följande inköp samt lämnat ekonomiska bidrag till museets och Skansens verksamhet på tillsammans 675.000 kronor: stöd till marknadsföringsprojekt vid museet 400.000 kronor, bidrag till tryckningskostnader för Bo Grandien "Rönndruvans glöd" 40.000 kronor, fortsatt stöd till projektet för utvecklande av bättre vårdmetoder för museets silversamling 35.000 kronor samt bidrag till återuppbyggnad av maskinsnickeri från Virserum på Skansen 200.000 kronor.

Programverksamheten inled-

des den kallaste januaridagen på 111 år med julgransplundring, vilket inte avskräckte de 250 deltagarna. Ulf Håkan Jansson lät sina hundraåriga dockor från Skansen framträda på Kasperteater och Clownen Manne bjöd på mimkonst och akrobatik, bejublad av både stora och små. Dansen kring granen leddes traditionsenligt av spelmän från Skansens folkdanslag.

Årsmötet hölls den 19 maj på Nordiska museet under HKH Prins Bertils ordförandeskap. Speciellt inbjudna var Knut Drake, chef för Landskapsmuseet i Åbo, och hans hustru Leila Airikki Drake, Åbo Landskapsmusei Vänner. Knut Drake underströk i sitt föredrag "Åbo museum – det svenska nationalmuseet i Finland" de båda ländernas långa gemensamma historia. Ellen Andreassen och Metin Ardel från Operahögskolan inramade föredraget med nordiska sånger av bl.a. Sibelius, Sjöberg och Grieg.

Gökottan på Skansen begicks i stilla vårregn och intendent Arne Biörnstads visning i det för sommaren uppbyggda finska Mansiohuset blev ett välkommet inslag. På promenaden på Skansen fick Vännerna höra hur den stränga vintern och sena våren påverkade djur och växter – "Det skall f-n vara tornsvala i år", sa Pelle Palm.

Under vårsäsongen förlades några programpunkter på andra Stockholms-museer.

I det vackra kulturmärkta Medicinhistoriska museet på Åsögatan gavs en februarikväll en intressant exposé över utvecklingen inom svensk sjukvård, tandläkekonst och farmaci, med blodiglar och tramp-borrar, mångahanda örter och annan folkmedicin, både inhemsk och exotisk.

I maj ordnades en specialvisning på Livrustkammaren om kungligt mode genom århundradena.

Och i juni följdes vårens finska tema upp på Nationalmuseum med visning av "Svensk-finsk historia under 700 år, speglad i konsten".

Ett besök på Operan med visning bakom kulisserna ingick också i vårprogrammet.

Vårutflykten gick till Nyköping, som firade 800-årsjubileum med utställningar i Kungstornet och Södermanlands museums konsthall. Anna-Stina Åberg, formgivare och silversmed, tog gästfritt emot Vännerna i sin smedja, belägen i ett 1600-talshus.

Höstsäsongen fick en festlig upptakt en septemberkväll på Tyresö slott med slottsvisning, supé och konsert. Elever från Operahögskolan – Ellen Andreassen, Marie-Louise Gefvert, Jan Kyhle och Charlie Moberg – bjöd på ett välkomponerat program och stor sångarglädje – en utsökt kväll, kanske början till en tradition?

Höstens utflykt omvandlades till en weekend-resa i september till Åbo, där Landskapsmuseets chef Knut Drake och hans hustru

arrangerat ett synnerligen välplanerat och generöst program för Vännerna: domkyrkan, Sibeliusmuseet och sekelskiftesmuseet "Ett hem", Sjöfartsmuseet och de astronomiska samlingarna, Klosterbacken och Åbo konstmuseum besågs under mycket sakkunnig ledning och även den sällskapliga delen var väl tillgodosedd med bl.a. besök på Åbo Svenska Teater.

Höstens fortsatta program förlades helt till Nordiska museet.

Inför museets födelsedag den 24 oktober ordnades en förhandsvisning av utställningen Med pensel och schablon, då den skicklige dekorationsmålaren Alvar Björkstad visade sina färdigheter i ådring och marmorering.

En kväll i det lilla formatet bjöds i slutet på november, då Ulla Lindström med hjälp av bilder och föremål visade hur synen på barnet förändrats under århundradenas lopp.

Den 10 december firade Vännerna Lucia: kyrkoherde Bror-Axel Lindörn var kvällens gäst och på tema "Med busglimten i ögat" berättade han om människor han mött, som genom humor och värme gjort livet gladare och lättare för sin omgivning. Julstämningen förstärktes ytterligare av glögg, kaffe med doftande saffransbullar och välsjungande luciatåg av en flickkör från Oscars församling.

BEFATTNINGSHAVARE VID VERKSAMHETSÅRETS UTGÅNG

(Siffrorna anger året för fastanställning vid institutionen.)

Styresman Sune Zachrisson, F. L., 75
Byråassistent Kerstin Rimmerfeldt, 76

Sekretariat

Avdelningsdirektör Christer Larsson, F. K., 79
Utredningsdirektör Ulf Hamilton, Civ. ing. F. K., 78
Byråassistenter
Britt Bogren, F. K., 79 (1/2-tid)
Fausto Cabrera-Samaniego, F. K., 81

Samdok

Intendenter
Gunilla Cedrenius, F. K., 79
Britt Bogren, F. K., 79 (1/2-tid)

Näringsliv och samfund

Avdelningschef förste intendent Jonas Berg, F. L., 74
Intendenter
Barbro Bursell, Doc., 83
Birgitta Conradson, F. D., 64
Eva Fägerborg, F. K., 76
Rolf Kjellström, Doc., 67
Berit Rönnstedt, F. K., 80
Byråassistenter
Inga Skoglund, 73
Birgitta Syrén, 86

Bostadsskick

Avdelningschef förste intendent Elisabet Hidemark, Doc., 56
Intendenter
Maj Nodermann, F. L., 64
Eva Lis Bjurman, F. L., 62
Inger Bonge-Bergengren, F. K., 60
Teje Colling, F. K., 62
Per Falck, F. L., 76
Byråassistent Annika Tyrfelt, F. K., 71
Assistent Åsa Lidman, 87

Textil och dräkt

Avdelningschef förste intendent Ingrid Bergman, F. L., 71
Intendenter
Sofia Danielson, F. K., 65
Berit Eldvik, F. K., 70
Inga Wintzell, F. K., 50
Ingrid Roos Björklund, F. K., 73
Byråassistent Ulla Tegman, 74
Museiassistenter
Ulla Andersson, 83
Siw Pers, 75

Textilmuseet
Intendent Eris Erlandsson, F. K., 80
Assistenter
Yoko Lexander, 85
Britt-Marie Nilsson, 85
Aino Odenryd, 84
Ann-Louise Tysklind, 88

Kulturhistoriska undersökningen och Nordiska museets arkiv

Avdelningschef förste intendent Mátyás Szabó, Doc., 67

Undersökningssektionen
Intendenter
Karl Olov Arnstberg, Doc., 84
Lena Andersson-Palmqvist, F. K., 79
Ottonie Nyberg, F. K., 71 (1/2-tid)
Annette Rosengren, F. K., 71
Annika Österman, F. K., 62
Amanuens Ottonie Nyberg, F. K., 71 (1/2-tid)
Byråassistent Britt Sandström, 76
Assistent Ingrid Svensson, 78

Arkivet
Förste arkivarie Nils Blomkvist, Doc., 84
Intendenter
Ebbe Schön, Doc., 78
Eva Dahlman, F. K., 74
Birger Grape, F. K., 60
Åsa Thorbech, F. K., 74
Gunvor Vretblad, F. K., 73
Olle Synnerholm, F. K., 87
Förrådsmästare Kjell Johansson, 79
Byråassistenter
Kersti Wikström, F. M., 74
Ann-Charlotte Sundberg, 84
Inga Hansson, 82

Assistenter
Tomas Fermelin, 87
Björn Forsberg, 63
Anna Hagelbäck, 76
Gunnar Källblom, 73
Kurt Larsson, 77
Eeva Nilsson, 79
May Sundqvist, Arkitekt, 80
Yvonne Svensson, 78
Lars Ullman, 76
Kansliskrivare
Solveig Gustafsson, 71
Kerstin Pettersson, 81
Ulla Santesson, 80
Robert Öberg, 77

Undervisningsavdelningen och Nordiska museets bibliotek

Avdelningschef förste intendent Skans Torsten Nilsson, F. L., 63
Intendenter
Hans Medelius, F. K., 59
Maria Regazzoni Rapp, F. K., 72
Sigrid Eklund Nyström, F. K., 79
Anna Hansson, F. K., 79
Förlagsredaktör Berit Nordin, F. K., 77
Amanuenser
Stefan Bohman Falk, F. D., 79
Lena Kättström, F. K., 80
Eva Lundin, F. K., 79
Ingrid Neil, F. K., 79
Byråassistenter
Eva Olsson, 63
Karin Söderberg, F. K., 77
Assistenter
Agneta Johansson, 84 (1/2-tid)
Bengt Singman, 68

Biblioteket
Förste bibliotekarie Anders Sandström, F. K., 85
Bibliotekarier
Stig Appelgren, F. L., 70
Anita Larsson, F. K., 72
Biblioteksamanuenser
Monika Carlheim-Gyllensköld, F. K., 75 (1/2-tid)
Brita Geijer, F. K., 72 (1/2-tid)
Bo G. Nilsson, F. K., 74 (1/2-tid)
Byråassistent Birgitta Norbäck-Ivarsson, 79
Assistenter
Lars-Erik Karlsson, 77
Sven Åstrand, 61

Tekniska avdelningen

Avdelningschef, Teknisk direktör Bengt Nyström, F. D., 86
Byråassistent Ylva-Li Eriksson, 79

Sektion 1: Registrering

Intendenter
Göran Bergengren, F. K., 62
Heidi Henriksson, F. L., 69
Ulla Lindström, D:r Phil., 85 (1/2-tid)
Museiassistent Christina Westergren, F. K., 75

Sektion 2: Konservering och magasin

Konserveringsenheten
Chefskonservator Marie Louise Wulfcrona, HKS, 52
Konservatorer
Karin Björling, F. K., IAR, 84
Maria Brunskog, DKA, 85
Catharina Sack, F. K., M. A., TCCUL, 85
Per Westberg, 77

Magasinsenheten
Förrådsmästare Bertil Granqvist, 47
Förrådsförmän
Mattias Berg, 85
Björn Fougner, F. K., 78
Jens Karlsson, 76
Per-Olof Vallgren, 60

Centralmagasinet, Julita
Museiassistent Inger Hålling, 76
Tapetserare Kent Edström, 76
Förrådsförmän
Kjell Karlsson, 76
Lars Berggren, 87
Förrådsman Leif Andersson, 86
Bitr. uppsyningsman Gunnar Ahnstrand, 79
Hantverkare Rune Hock, 74
Lokalvårdare Helvi Partimaa, 85

Sektion 3: Foto

Chefsfotograf Ulla Wåger, 52
Förste fotograf Birgit Brånvall, 66

Fotografer
Eva Aspelin, 72
Bertil Höglund, 76
Terttu Höglund, 58
Hans Koegel, 65
Fotobiträden
Peter Segemark, 76
Siv Wenngren, 67

Sektion 4: Utställningsproduktion

Bitr. verkmästare Tage Johansson, 50
Björn Solberg, 72
Hantverkare
Dag Holmberg, 70
Bernt Sundberg, 72

Sektion 5: Byggnadsvård

Intendenter
Peter Blom, F. K., 77
Johan Åkerlund, F. K., 75

Tyresö
Uppsyningsmän
Henry Olsson, 78
Anders Holm, 79

Administrativa avdelningen

Administrativ direktör Greger Oxhammar, J. K., 75
Avdelningsdirektör Mats Österman, Socionom, 80
Byrådirektörer
Eva Molin, J. K., 77
Förste byråsekreterare Margareta Wiming, F. K., 77
Registrator Anne von Friesendorff, 64
Bitr. registrator Kerstin Warrender, 88
Byråassistenter
Annmari Hedvall, 88
Vera Wintzell, 79
Gunilla Öberg Bäckman, 84
Assistenter
Kerstin Kunelius Hestrell, F. K., 71
Eivor Wetterström, 74
Telefonister/receptionister
Kerstin Borneland, 80
Gudrun Strömbäck, F. K., 80
Christina Lönnqvist, 84
Expeditionsförman Arvid Forss, 62
Expeditionsvakter
Thore Holmberg, 75
Bengt Nilsson, 72
Malena Orstadius, 84
Uppsyningsman Johan Olsson, 78
Museitekniker
Börje Sutter, 74
Ingrid Svensson, 81
Museivakter
Olof Kihlskog, 77
Annika Lindholm, 82
Birgitta Prastorfer, 82
Ingrid Svensson, 81
Förste lokalvårdare Anna-Greta Carlsson, 72
Lokalvårdare
Christer Borgmalm, 86
Inger Lindroos, 76
Giovanna Berolo, 88

Institutet för folklivsforskning

(Avlönade av NM)
Professor Åke Daun, F. D., 81
Amanuens Dan Waldetoft, F. K., 76
Byråassistent Ingrid Vallin, 61
Assistenter
Claire Brofeldt, 80
Inger Clevler, 85
Katarina Nordli, 81
Kansliskrivare Eva-Mia Hagroth, 80
Expeditionsvakt Johan Silvander, F. K., 77

Julita

Godsförvaltningen

Byrådirektör Jan Pettersson, 75
Bitr. arbetsledare Bo Nensén, 79
Byråassistent Birgitta Johansson, 76
Assistenter
Ellen Jensen, 76
Margareta Karlsson, 86
Trädgårdsförman Roland Nygren, 78
Uppsyningsman Bernt Pettersson, 80
Husmor Birgitta Lindström, 81
Museitekniker Lennart Lindström, 67
Hantverkare
Sture Björn, 81
Sven Frisell, 75
Roland Führ, 86
Lars-Olov Johansson, 80
Tarmo Jokinen, 85
Karl-Erik Karlsson, 78

Olof Karlsson, 85
Kurt Larsson, 83
Karl-Gunnar Magnusson, 86
Lennart Nordin, 76
Carl-Enar Pettersson, 85
Sten-Åke Svensén, 85

Skogsförvaltningen

Skogvaktare Erik Gotthard, 76
Skogsarbetare
Tore Gustafsson
Arne Karlsson
Bert Olsson
Harry Olsson

Kulturarvet

Avdelningsdirektör Rune Hermansson, F. K., 83
Intendenter
Gerd Häggman, F. K., 84
Torbjörn Lundquist, F. K., 83
Kemist/biolog Jan-Erik Bergh, F. D., 84
Byråsekreterare Elzbieta Olsson, 83
Konservator Uffe Secher Tendal, 77
Fotografer
Nils Olsson, 83
Bernt Björling, 83
Elisabet Sjöberg, 83
Amanuens Hélène Holm, 83
Museiassistenter
Ruth Eliasson, 83
Ethel Bengtsson, 83
Birgitta Sigmundsson, 83
Ruth Aspman, 83
Lars Andersson, 83
Agneta Schröder, 83
Marketta Söderström, 83
Kenneth Groth, 86
Museitekniker
Britt Wikman, 83
Stig Pettersson, 83
Bror Wikblad, 83
Dan Svensson, 83
Gunnar Kers, 84
Elsa Backlund, 83
Ingrid Nyberg, 83
Tekniker
Marianne Karlsson, 83
Lennart Engwall, 83
Sonja Wallin, 83
Ove Sundén, 83
Programmerare
Peter Fridlund, 83
Mohammed Hassan, 83
Ekonomiföreståndare
Gunvor Jansson, 87
Birgit G. Bengtsson, 84
Anita West, 85
Biblioteksamanuens Ulla Lansner, 83
Expeditionsvakt Stig Lindström, 83
Lokalvårdare
Grethel Norling, 83
Gun-Britt Axelsson, 83
Telefonist/receptionist Meit Sundblom, 83
Arkivbiträden
Jan-Åke Janbjer, 83
Domenico Mazzola, 83
Tecknare Arne Lindblom, 83
Assistenter
Yvonne Godenius, 83
Vivianne Lundgren, 83
Ann-Sofie Sandberg, 83
Birgit Bengtsson, 83
Inger Björling, 85
Marianne Lomyr, 86
Sören Hedin, 86

Skansen under 1987

Förberedelser för Skansens 100-årsjubileum har präglat årets arbete förutom den verksamhet som behandlas i följande avsnitt. Idéer, uppslag och planer har inventerats, diskuterats och förts samman till preliminära handlingsprogram.

På önskelistan står flera stora projekt. Den påbörjade ombyggnaden av huvudingången bör fullföljas och kompletteras med lokaler för reception, information och försäljning. Sollidenscenen med publikutrymme kräver en skyddande takanordning med tanke på vädrets makter. De kulturhistoriska miljöerna kommer att utökas med två industribyggnader invid Stadskvarteret med byggstart under 1988.

För det gamla tornet Bredablick förbereds en återkomst till det publika livet som utställnings- och utsiktstorn. Invid Bergbanans övre station kommer ett utställningshus om den svenska skogen att uppföras hösten 1988. På zoologiska avdelningen utformas planerna på en större elefantanläggning, belägen på Galejan-området.

Flera arbetsgrupper där hela personalen är involverad arbetar med frågor om program, publikationer, utställningar och symposier. Viljan att åstadkomma en stor satsning kräver ekonomiska investeringar av format. I sann hazeliansk anda har därför en referensgrupp för sponsorfrågor bildats med företrädare för svenskt näringsliv. Från nyåret 1988 kommer Skansens jubileumsfond att öppnas.

KULTURHISTORISKA AVDELNINGEN

Nyanläggningar

Trädgårdspaviljongen från Kungsträdgården. Den 1982 nedtagna trädgårdspaviljongen har under sommaren och hösten återuppförts på sin nya plats på Gubbhylleplanen intill planket mot Alhambra.

Paviljongen, uppförd 1879, består av stolpar och räckverk av gjutjärn, samt tidstypiskt spröjsade glasfönster. Den var tidigare placerad på den obebyggda tomten framför Tändsticksbolagets huvudkontor på Västra Trädgårdsgatan. Paviljongen, som är

ca 10×2,5 m stor, skall förses med bryggeristolar och -bord och fungera som veranda för serveringen i Gubbhyllan eller i vissa fall som utställningspaviljong vid t.ex. landskapsveckor.

Byggnaden är skänkt av Swedish Match, möblemanget av Tobaksbolaget.

Snickeriverkstaden från Virserum. Grunden till den 1986 tillvaratagna snickeriverkstaden har gjutits på Klädkammarens tak. Uppförandet påbörjas nästa vår.

Underhållsarbeten

Biologiska museet. Under 1987 har inga större renoveringsarbeten utförts i Biologiska museet. Däremot har en preliminär arbetsplan upprättats för en renovering av både byggnaden och samlingarna fram t.o.m. 1992 inför museets hundraårsjubileum 1993.

Bondegatan 50. Byggnaden, som bl.a. inrymmer Kryddboden och Gravörverkstaden, har fått torvtaket kompletterat eller delvis omlagt.

Delsbogården. Härbret från Tjärnmyra skadades genom anlagd brand torsdagen den 16 april. Branden släcktes snabbt av brandkåren. Efteråt konstaterades att timmerstommen kolats till mellan 1 och 5 millimeters djup. Allt kol avlägsnades genom högtryckstvätt och stålborstning. Taket har byggts om med nytt material, dörr och lucka kopierats i nytt virke och broplankan utanför dörren ersatts med en ny. I övrigt kunde det gamla materialet bevaras.

Främmestadskvarnen. En större renovering av kvarnen utfördes under sommaren och hösten. Det vridbara hjulhuset ovanpå själva kvarnhuset togs ned och stommen ersattes med nytt virke. Likaså ersattes brädpanelen och vingarna.

Dock skadades det nästan färdigrenoverade hjulhuset svårt i samband med den storm som drabbade Stockholm den 13/9. Hjulhuset, som varit placerat på marken under renoveringen, blåste omkull, trots att det varit förankrat med linor.

Färdigställandet av det skadade hjulhuset kommer att ske under nästa vår. Kostnaderna för detta arbete täcks genom försäkring.

Håsjöstapeln. I samband med förra årets tjärning av spåntaket kunde konstateras att ett stort antal spån var skadade genom röta och behövde bytas ut. Drygt 700 spån av fem olika typer fick ersättas och tjärstrykas. I samband med detta arbete oljemålades dessutom högt upp belägna delar av klockstapeln.

Kyrkhultsstugan. Under året kunde konstateras att två taksparrar på framloftets norra takfall knäckts samt att taket på dessa ställen sjunkit in betydligt. Som en förberedande åtgärd inför kommande reparation har det tjocka lagret av yttertakets torv och jord tagits av.

Marknadsbod. Den östligaste boden (närmast Seglora kyrka) i södra bodraden har försetts med

nytt spåntak. Till arbetet anlitades lantbrukare Sven Karlsson, Lammhult.

Oktorpsgården. Omläggning av halmtaket på västra längans östra takfall samt anslutande del på södra längan.

Skogaholms herrgård. Föregående års påbörjade takarbeten fortsatte i år på huvudbyggnadens södra takfall. Västra delen av takets nedre del (ca 135 m^2) fick ny takspån, vilken ströks med trätjära. Arbetet utfördes genom byggmästare Arne Ekdahl, Vikingstad.

I anslutning till omläggningen av spåntaket tillverkades nedanför spånkanten en ny fotplåt och ränndal av koppar. Arbetet utfördes genom Borgströms plåtslageri, Ingarö.

I huvudbyggnaden fortsattes föregående års påbörjade renovering av fönster med norra långsidans fönsterbågar. Rötskadade delar (oftast fönsterbågarnas bottenstycken) byttes ut. Alltför skadade fönsterbågar nytillverkades. Det gamla fönsterglaset, liksom fönsterbeslagen, återanvändes. Bågar och karmar målades slutligen med oljefärg.

Smedjan. Taket försågs med nytt enkupigt tegel. Skadade delar av undertaket reparerades. Skorstenen ommurad över taket.

Älvdalsbodarna. Utbyte av takvirket på följande byggnader påbörjades under hösten: Eldhuset från Dovsbodarna, två hölador från Dovsbodarna, fähus från Rullsbodarna samt det sydligaste fähuset i fähusraden.

Ölandskvarnarna. För att få Ölandskvarnarna i körbart skick nytillverkades och installerades på Glömmingekvarnen ny gångås och nya vingar samt byttes ett antal kuggar i "trillan". Även på Torslundakvarnen byttes ett antal kuggar.

Arbetet skall dock kompletteras nästa år, då även tak och väggar på kvarnarna skall ses över.

Öppethållande, aktiviteter

En av Skansens angelägnaste uppgifter är att hålla så många som möjligt av de kulturhistoriska byggnaderna öppna för allmänheten. Öppethållandets omfattning måste dock anpassas till årstiderna. Den stränga vintern inskränkte periodvis antalet söndagsöppna hus. Liksom föregående år har antalet öppna hus varierat från minst 5 vintertid till 28 under sommaren då flertalet större anläggningar varit öppna varje dag till kl 17. Vissa anläggningar såsom Finngården, Hornborgastugan och Julius Kronbergs ateljé har dock varit öppna för besök endast kortare perioder.

De kulturhistoriska anläggningarnas öppethållande 1987 framgår av nedanstående uppställning:

Månad	Vard.	Sönd.	Öppettider
1 jan–30 april	5	16	11–15
1 maj–31 maj	15	16	11–17
juni	24	24	11–17
juli–augusti	28	28	11–17
1 sep.–15 sep.	5	16	11–17
16 sep.–31 dec.	5	16	11–15

Under perioden juni–augusti har dessutom Bollnässtugan hållits öppen till kl. 20.30. Där har visats lin- och ullhantering. Seglora kyrka har under samma period varit öppen till kl. 19 med aftonbön varje kväll kl. 18. Under juli månad var även Skogaholms herrgård öppen till kl. 19.

Glashyttan, där glasblåsning förekommer dagligen från april –september, arrenderas av Göran Hammar. Krukmakeriet, som arrenderas av Peter Asshoff, är i drift större delen av året, under vintersäsongen dock endast på söndagarna. I Garveriet har Elisabeth Allvar demonstrerat och sålt tygtryck under tiden 23/6–23/8. Smedjan har varit utarrenderad till smeden Egidio Bencivenni, som varit i verksamhet i maj, augusti och september.

Programverksamheten i hus och gårdar planeras och genomförs i samråd mellan program- och kulturhistoriska avdelningarna. Kulturhistoriska avdelningen svarar ensam för den verksamhet som syftar till att kontinuerligt levandegöra husen, t.ex. textil verksamhet, drift av fäbod och linberedningsverk, jularrangemang i husen, hantverksdagar i Stadskvarteret, visningar m.m. För åskådlighetens skull redovisas den kulturhistoriska programverksamheten under programavdelningen.

Som en del av den kulturhistoriska visningsverksamheten i byggnaderna har i år som tidigare värdinnorna varit sysselsatta med textil verksamhet som syftar till att ersätta känsliga originaltextilier med kopior. Under året har Britta Stenberg-Tyrefors, efter ett omfattande forskningsarbete, förberett och påbörjat kopierandet av ett småländskt hårgarnstäcke.

De kulturhistoriska byggnaderna har i stor omfattning utnyttjats för fotograferingar och filmningar av både dokumentär och kommersiell karaktär. Under året har ett 50-tal sådana upptagningar gjorts.

Undervisning

Den undervisning för skolornas elever som bedrivs inom den kulturhistoriska sektorn av Skansen organiseras och ombesörjs av Nordiska museets undervisningsavdelning i samarbete med Skansens kulturhistoriska avdelning. Undervisningen utförs av museilärare.

Museilärarna har bland annat gjort uppskattade visningar av de traditionellt dukade julborden i de kulturhistoriska husen. Se vidare Nordiska museets redovisning av undervisningen på Skansen.

Många studieförbund och högre läroanstalter har undervisning och kurser förlagda till Skansen, bl.a. Konstfackskolan och Tekniska högskolans arkitektursektion. För institutionerna för folklivsforskning (etnologi) vid Uppsala och Stockholms universitet är Skansen ett ofta utnyttjat studiefält.

Guideverksamheten ombesörjes under året av kulturhistoriska

avdelningen. Under perioden 15/6–31/8 genomfördes dagligen fem guidade rundvandringar till de kulturhistoriska byggnaderna. Nytt för året har varit en daglig visningsverksamhet i Stadskvarteret, där en värdinna funnits tillgänglig under hela sommarsäsongen. Hon har kontinuerligt informerat och låst upp stängda verkstäder och dessutom dagligen genomfört två rundvandringar.

De fasta guideturerna och visningarna har varit kostnadsfria. De har vanligen utförts på svenska och engelska men även tyska och franska guidningar har förekommit. Guiderna har också genomfört ett stort antal förhandsbeställda visningar mot extra avgift.

Klädkammaren

Verksamheten vid Skansens Klädkammare är som tidigare helt beroende av programmen på Skansen. Antalet dräkter som användes i programverksamheten var 928.

För att ersätta förslitet material sydde Klädkammaren upp framförallt kjolar och blusar i sekelskiftesstil, borgarklänningar och arbetsdräkter till Älvrosgården.

Många personer har vänt sig till Skansens Klädkammare med förfrågningar om att hyra dräkter till olika evenemang. Klädkammaren hyrde ut 735 dräkter mot 900 året innan. Under sommaren hade vi ingen uthyrning, då arbetet koncentrerades på Skansens verksamhet.

Klädkammaren visades för drygt 700 personer i slutna grupper. Många av de personer som fått tillfälle att besöka Klädkammaren har sedan skänkt dräkter.

En utställning om dam- och herrhattar, Hatten som huvudsak, gjordes i Rulltrappshallen under mars och april.

Skansens Folkdanslag visade en dräktparad på Sollidenscenen den 2 maj med temat: Dräkter från fyra epoker. Samma parad visades senare vid en lantbruksmässa i Bjärsjö-lagård i Skåne och vid Gammelvala i Brunskog.

Ett stort antal TV- och filminspelningar har lånat kläder för att få autentiska dräkter. Tobaksbolaget gjorde bl.a. en film om kolonisationen av Delaware inför New Sweden-jubileet. Filmen spelades delvis in på Skansen och skådespelarna bar dräkter från Klädkammaren.

Flera utlån har gjorts till museer och utställningar. I många fall hjälpte Klädkammaren till att kopiera och rekonstruera dräkter till museer och utställningar.

Biologiska museet

Biologiska museet har under året hållits öppet:

januari–mars	10–15
april–september	10–16
oktober–december	10–15

Museet besöktes under året av 49.258 personer.

PROGRAMAVDELNINGEN

Kulturhistoriska program

Att på ett levande och intresseväckande sätt visa hur olika sidor av svenska folkets liv gestaltade sig i en gången tid, är en av de viktigaste uppgifterna för programverksamheten på Skansen.

Under de flesta av årets dagar har pågått demonstrationer av kulturhistoriskt intressanta hantverk och hemsysslor i husen och gårdarna. Det har varit vävnad, spånad, bakning, korgflätning och korvstoppning, för att nu bara nämna några exempel på denna omfattande verksamhet.

I Stadskvarteret har det varit Hantverksdagar 15 söndagar under året. Då har Skansens Borgerskap bemannat verkstäderna och visat prov på sitt hantverkskunnande.

Glashyttan har varit öppen dagligen fr.o.m. mitten av mars, Krukmakeriet söndagar under lågsäsong och alla dagar utom fredag under sommaren. Smide har demonstrerats i Smedjan och tygtryck efter gamla förlagor visats i Garveriet, och i Guldsmedshuset har prägling och gravering av smycken pågått. De flesta av verkstäderna har dessutom i varierande omfattning varit i gång vid enstaka tillfällen under resten av året.

Den värmländska delikatessen nävgröt med fläsk kunde även i år avnjutas i Ekshäradsgården under söndagarna i mars. Ystning av ost eller kärning av smör har visats dagligen i Fäboden från den 15 juni till slutet av augusti. Böcklingrökeri och halstring av sotare har pågått vid Fågeldammarna under februari –mars och november–december.

Slåtter på gammalt vis demonstrerades sista veckan i juni runt om på Skansen. I Älvsrosgården visades "Livet hos Hindrik och Karin år 1820", varvid man utförde allehanda vardagssysslor och berättade om livet på gården, en uppskattad aktivitet som pågick från slutet av juni t.o.m. september. Lindagar arrangerades 28–30 augusti och 5–6 september, då linberedning demonstrerades i Linberedningsverket och Älvrosgården. I Posthuset bakades småländska kringlor fyra helger under hösten.

Under november–december pågick, som del av julförberedelserna, tunnbrödsbakning, ljusstöpning, halmslöjd – med hjälp av skickliga hantverkare från Dalsland – bryggning av gotlandsdricka och mycket annat.

I Bollnässtugan berättade Ethel Kling om gamla tider under några söndagar i mars–april. I september arrangerades vandringar till Skansens lusthus med Anna-Lisa Nyreröd som inspirerande ciceron. I samband med Konstens vecka i oktober ledde Maj-Britt Andersson rundvandringar kring temat allmogemålningar; Lena Kronberg visade Julius Kronbergs ateljé.

Skansens spelmän har spelat folklåtar vid Älvrosgården varje dag utom söndag under somma-

ren, samt i Bollnässtugan sön- och helgdagar under vintern, våren och hösten. Spelmännen har också medverkat vid uppvisningarna med Skansens Ringleksbarn och Skansens Folkdanslag. Ledare har varit Sivert Hellberg. En särskild folkmusikdag med Skansens spelmän anordnades den 13 juni.

Skansens Folkdanslag har haft uppvisningar på Tingsvallenscenen varje dag under juni–augusti, samt sön- och helgdagar i maj och september. Under sommarmånaderna har man också haft regelbundet återkommande uppvisningar på Restaurang Solliden. Ledare för Folkdanslaget har varit Hans-Christian Löth. En egen lokal har inretts i loftboden från Greksåsar.

Skansens Ringleksbarn har haft uppvisningar på Tingsvallenscenen lördagar samt sön- och helgdagar från mitten av maj till mitten av september. Ledare har varit Gunnar och Elisabet Andersson.

Årsfester och andra traditionella högtider

Valborgsmässofirandet inleddes med studenttåg, sång av Stockholms studentsångarförbund, tal till våren av Sigvard Hammar samt konsert av Kårsdraget. På kvällen, efter en uppvisning av Skansens Folkdanslag och den traditionella skånska leken "Slå katten ur tunnan", tändes bålet, Par Bricoles kör sjöng och på Sollidenplanen avfyrades det stora vårfyrverkeriet.

Norges nationaldag den 17 maj högtidlighölls med bl.a. festgudstjänst i Seglora kyrka, festtåg och ett högtidsprogram, som p.g.a. det ihållande regnet dock måste flyttas till Bragehallen. Högtidstalet hölls av statsrådet Bjarne Mörk Eidem, operasångerskan Hilde Leidland sjöng, och för musiken svarade Vigernes skolekorps.

Nationaldagen den 6 juni firades i närvaro av kungafamiljen. Skansenchefen, fil.lic. Eva Nordenson, högtidstalade och hovsångare Nicolai Gedda medverkade med solosång. Regionmusiken i Stockholm konserterade, Stockholms studentsångare sjöng. Ett gymnastikprogram till musik ur musikalen "Chess" framfördes av Enebybergsgymnasterna. Årets fanor fördes in av medlemmar ur Skansens Folkdanslag.

På midsommaraftonen kläddes och restes majstången på Tingsvallen och därefter drogs dansen i gång av Skansens Spelmän, Folkdanslag och Ringleksbarn. Sång- och dansspelet "I Midsommartid" med Inger Stark som solist, framfördes på midsommardagen och efterföljande söndag.

Under Bellmandagen den 26 juli fick Skogaholms herrgård leva upp med bl.a. matlagning i köksflygeln och visning av porslin och kökträdgård. Ann-Charlotte Rudenstedt och Bellmansorkestern under Curt Puke gav en liten Bellmankonsert och på planen framför herrgården dansades française. I Balderslunden serve-

rades en måltid à la Bellman, vartill trubadurerna Björn Arahb och Pierre Ström underhöll med Bellmansång.

Julmarknaden på Marknadsgatan och Bollnästorget hölls de tre första söndagarna i advent, dvs. den 29 november, 6 och 13 december. I gårdar och verkstäder visades dessutom hantverk och julförberedelser av olika slag, tillsammans med dukade julbord och klädda julgranar.

Luciakröningen, i samarbete med veckotidningen Året Runt, ägde rum på Sollidenscenen den 13 december med Ulf Elfving som programledare. Författarinnan Astrid Lindgren krönte Sveriges Lucia 1987, Annelie Ericsson från Skultuna. Efter kröningen avfyrades ett stort julfyrverkeri från Sollidenplanen.

På juldagsmorgonen var det julotta i Seglora kyrka, och därefter serverades julottekaffe i Café Gubbhyllan.

Skansens stjärngossar vandrade under jul-, nyårs- och trettondagshelgerna runt mellan gårdarna och sjöng under ledning av Maria Willner.

Nyårsfirandet direktsändes i TV:s Kanal 1. Stockholms Kammarkör sjöng, Jarl Kulle läste Tennysons "Nyårsklockan" och därefter avfyrades ett stort fyrverkeri som en festlig inledning på år 1988.

Zoologiska och botaniska program

De zoologiska och botaniska programmen har framför allt utformats som visningar och guidade turer till olika naturhistoriska sevärdheter på Skansen.

Elisabeth Linder har vid fyra tillfällen under året lett visningar och talat om träd under respektive årstid. Pelle Palm har lett turen "Liv i vinterkyla" i februari, samt varit värd för gökottan den 12 maj.

Under skolornas vinter- och påsklov anordnades guidade matningsturer till djuren. Örtagården visades av Henni Wanntorp vid ett par tillfällen under sommaren, och den 13 september anordnades en skördedag i Örtagården. Rosengården visades av Lars-Erik Läck och av Christine Lundbäck vid fem olika tillfällen under juli och augusti. Vid ett par tillfällen under hösten visade Leif Johansson Skansens trädgårdar och täppor.

I samarbete med Åhléns varuhus planterades i Skansens lökbacke 100.000 tulpanlökar, som under våren lyste i prunkande färger. Den 9–10 maj anordnades dessutom en särskild tulpanfest, då blomsterexperter gav tips och råd om plantering och skötsel.

I samband med utställningen "Potatis – kära knöl!" anordnades en särskild Potatisdag i oktober. I rulltrappshallen kunde besökarna få information om såväl äldre som nyare potatissorter, och i Skånegården tillverkade man potatismjöl.

I samarbete med Föreningen Mälarkatten arrangerades Kattdagar i Novilla, "Katt i Stad",

den 17–18 oktober.

Varje helg under sommaren har dessutom medlemmar ur Stockholms biodlareförening visat hur man odlar bin vid Väla skola.

Finlands-svensk vecka

Till de verkligt betydande evenemangen i Skansens programutbud hör landskapsveckorna. I år arrangerades den 23–31 maj en finlands-svensk vecka, en manifestation av stora mått, där entusiasmen och arbetsviljan flödade. Det uttalade *syftet* var dels att under mottot "Svenska Språket Förenar" stärka den nordiska gemenskapen och understryka betydelsen av ett svenskt språkfäste i Finland, dels att i Sverige sprida information om det finlandssvenska inslaget i Finlands samhälls-, kultur- och näringsliv och om finlandssvenskarna som den näst största invandrargruppen i Sverige, samt att stimulera och aktivera kultur- och samhällslivet i Svenskfinland.

Målet med programaktiviteterna var att för svensk publik erbjuda ett mångsidigt program på svenska från Finland, med specifikt finlandssvenska inslag. Aktiviteterna var uppbyggda kring två huvudblock: under hela veckan pågick finlandssvenskt hantverk i gårdar och verkstäder; var och en av de nio dagarna hade dessutom ett särskilt tema för programmen. Därutöver tillkom författarträffar, viscaféer, barnaktiviteter, utställningar och uppträdanden m.m.

Totalt besöktes Skansen av mer än 130.000 människor under veckan, som delvis missgynnades av dåligt väder.

Öppningsdagen bjöd dock på sol och värme, och närmare 25.000 besökare sökte sig denna dag till Skansen. Skansenchefen Eva Nordenson höll välkomsttalet, och statsminister Harri Holkeri förrättade den officiella öppningen av veckan.

En parad med alla medverkande tågade från Bredablick, och från Sollidenscenen underhöll Stina Ekblad, Ami Asplund, Erna Tauro, folkdansare, ungdomsorkestrar och dragspelsklubbar under temat för dagen, "Finlandssvenskt till tusen". Konferencier var Frej Lindqvist. I bersån i trädgården till Väla skola signerade Tove Jansson böcker.

Sparbankens Familjedag den 24 maj bjöd på underhållning med Ragni Malmsten, Bo Carpelan och sånggruppen Cumulus i samband med huvudprogrammet på Sollidenscenen, där Birgitta Ulfsson fungerade som konferencier.

Den 25 maj tillägnades barnen, och runt om på Skansen bjöds på barnprogram och aktiviteter för barn. Fredsmusicalen "Vi tar över" framfördes av kören Tonfrossarna från Mariehamn.

Den 26 maj var skärgårdsbornas dag. Programmet på Sollidenscenen med bl.a. Akademiska sångföreningen, Erna Tauro och Håkan Streng, direktsändes i såväl finsk som svensk radio. Programledare var Kristina Berg

och Gnesta-Kalle.

På Bollnästorget underhöll Shanty Singers med "Shanties from the seven seas".

"Ungt från Finland" var temat den 27 maj, med framträdanden av finlandssvenska musikskolor samt gymnastikuppvisningar. På kvällen bjöds på finlandssvensk rockfest från Sollidenscenen.

Folknykterhetens dag firades traditionsenligt på Kristi Himmelsfärdsdag den 28 maj, i år i samarbete med de finska och svenska nykterhetsrörelsernas organisationer. Festprogrammet på Sollidenscenen leddes av Håkan Streng och bjöd på underhållning med Trio Saludo och Gösta Linderholm. Festtalade gjorde WHOs informationschef Håkan Hellberg.

"Från Land och Stad", temat den 29 maj, innehöll bl.a. en praktfull folkdräktskavalkad med Föreningen Brage från Helsingfors.

"Spelmännens dag" den 30 maj, bjöd på storspel av 250 spelmän från Finlands Svenska Spelmansförbund från Sollidenscenen.

"Hela Finlands dag" firades den 31 maj som en värdig avslutning på den Finlands-svenska veckan. Vid det stora festprogrammet på Sollidenscenen närvarade DD MM Konungen och Drottningen av Sverige och Republiken Finlands President och Fru Koivisto. På programmet stod underhållning av bl.a. Arja Saijonmaa, Lasse Pöysti, Akademiska sångföreningen och Stockholms finska förenings folkdanslag.

Kulturhistoriska program, utställningar m.m.

Prov på finlandssvenskt hantverk gavs i stor omfattning av yrkeskunniga hantverkare. Man kunde beskåda tillverkning av laggkärl, linnevävning och skinnhantverk, bygge av musikinstrument, korgflätning eller vävning av trasmattor, halm- och sävarbete, folkdräktssömnad, bokbindning, silhuettklippning, snickeriarbeten, finsmide eller pjäxtillverkning.

På Tingsvallen pågick båtbygge, knoparbeten och nätbindning, i Bagarstugan bakades piroger och i Boktryckeriet tillverkades minnesdiplom med motiv från 1600-talets Åbo.

Som gåva från Stiftelsen Finlandssvensk vecka på Skansen bekostades en omfattande renovering av Finngården. Arbetet utfördes under vintern 1986–87 av 16 yrkesskickliga hantverkare från Österbotten under ledning av Jonas Enbacka. Bl.a. förnyades tre tak och byttes 120 m. gärdesgård.

Krogen Stora Gungan serverade finlandssvenska maträtter och i Sommarhagen pågick "Kalas på Stundars" den 24–25 maj, ett österbottniskt bygdekalas med körsång och folkdans.

"Framtidens dröm – verklighet i Finland", ett utställningshus av typen Mansio, uppfördes vid Hasselbacksporten och kunde besökas t.o.m. den 10 september.

Det hypermoderna huset hade ritats av arkitekten Reijo Hillberg, medan inredningen gjorts av konstnären Pi Sarpaneva. 35 finska företag visade här det senaste i finsk design, för totalt omkring 200.000 besökare.

Bredvid den gamla Labyrinten uppfördes en Muminlekpark som snabbt blev populär hos de yngre besökarna.

På Sollidenplanen tronade en elegant Swan-båt, 43 fot lång, och den senaste SAAB-cabrioleten kunde beundras.

Finska Turistbyrån och Centralen för Turistfrämjandet svarade för kampanjen "Turista på svenska i Finland", där tio finska städer samsades om tre husvagnar, en för var region (Österbotten, Nyland, Åboland och Åland).

I Novilla visades speicalutställningen "Vår hemort". Novilla fungerade samtidigt som informations- och servicecentrum för besökare och press.

I Posthuset utställdes affischer av konstnären Erik Bruun, som särskilt för veckan framtagit en litografiserie "Svenskfinland i fågelperspektiv".

I montrarna i övre rulltrappshallen visades en utställning sammanställd av Peter Molander och Erik Bagerstam, och i Folkets Hus kunde man bese en utställning om den finlandssvenska arbetarrörelsen genom tiderna.

Vid fågeldammarna visade Nylands brigad sitt fältkök och bjöd på ärtsoppa.

Historiens första gatustafettlandskamp arrangerades den 31 maj mellan Sverige och Finland med start vid Stadsgården och mål på Sollidenplanen.

Till veckan hade framtagits en särskild programbok, som kunde köpas vid entréerna.

Själva veckan bevakades av ca 200 journalister. Sammanställningen av pressklipp upptog efter avslutad vecka ca 1.200.000 spaltmillimeter.

Närmare 300 funktionärer hade tillsatts för att leda arbetet under veckan, som vad gäller såväl planering som genomförande var synnerligen väl organiserad. Entusiasmen och arbetsglädjen hos de medverkande var som framhållits överväldigande.

Tillsammans med...

...Förstamajblommans Riksförbund firades Förstamajblommans 80-årsjubileum den 26 april. I Novilla visades affischer och majblommor från 80 år. Utställningen, som pågick t.o.m. den 3 maj, invigdes av Prinsessan Christina. På Sollidenscenen bjöds på familjeunderhållning med Nicolai Gedda, TSO-kören och Eva Möller och vid Oktorpsgården underhöll Ewa och Torbjörn med vissång.

...Automobilhistoriska Klubben och MHF Ungdom arrangerades den 1 maj en stor veteranbilsparad, "Farfars Bil", samt regionfinalen i tävlingen "Sveriges Unga Trafikmästare" på Sollidenplanen. Tävlingsspeaker var Sven Colling och för musikunderhållningen svarade Svenska Messingscapellet.

...Rotary International genomfördes den 3 maj en Rotarydag till förmån för Polio Plus. Henrik S. Järrel presenterade ett familjeprogram med underhållning av elever från Operahögskolan, varpå följde en popkonsert, "Ungdom Hjälper Ungdom", med Staffan Schmidt som konferencier.

...Svenska Ungdomsringens stockholmsdistrikt arrangerades Svenska Ungdomsringens dag den 16 maj med bl.a. folkdansuppvisningar. Välkomsttal hölls av kulturminister Bengt Göransson.

...Första Sparbanken anordnades den 24 maj Sparbankens Familjedag inom ramen för den Finlandssvenska veckan.

...Nykterhetsrörelsens organisationer firades Folknykterhetens dag traditionsenligt på Kristi Himmelsfärdsdag den 28 maj, även detta i samband med den Finlandssvenska veckan.

...Finska föreningen i Stockholm och Stiftelsen Finlands hus högtidlighölls Finlands dag den 31 maj som värdig avslutning på den Finlandssvenska veckan.

...Stockholms Kommunala Musikskola firades den 2 juni Musikskolans dags 25-årsjubileum, som högtidlighölls vid en festkonsert, som p.g.a. regn dock fick flyttas till Novilla och flera av programmen på utomhusscenerna fick ställas in.

...Södra Latins gymnasium gjordes en elevdag den 3 juni. Eleverna stod för sång, musik och uppträdanden.

...Nordiskt Musikkonservatorium arrangerades en musikdag den 7 juni med konserter i Seglora kyrka och Skogaholms herrgård. På Sollidenscenen framfördes scener ur Haydns komiska opera "Livet på Månen" med Bengt Krantz som gästsolist.

...Svenska FN-Förbundet arrangerades Svenska FN-Förbundets internationella dag den 8 juni. Ett omfattande och varierat program, där de olika FN-distrikten svarade för utformningen i anknytning till respektive landskapsgård och ett stort antal organisationer med internationell anknytning presenterade egna utställningar, erbjöds publiken. Vid det stora festprogrammet på Sollidenscenen svarade Esaias Tewolde och Fältartisterna med Vicki Benckert för underhållningen.

...Hemmets Veckotidning presenterades Hemmets Veckotidnings Familjedag den 18 juli. På programmet stod Sommarauktion med Karl-Erik Eriksson, finalen i korsordstävlingen samt underhållning med Östen Warnerbring på Sollidenscenen.

...Vasa Orden av Amerika m.fl. organisationer hyllades den 2 augusti Årets Svensk-Amerikan i närvaro av bl.a. Förenta Staternas ambassadör Gregory J. Newell. Den Gyllene Plaketten utdelades till Alice L. Carlson, Worcester, Massachusetts.

...Sveriges Dragspelares Riksförbund, Svealandsregionen, och Medborgarskolan anordnades "Dragspel till Tusen" den 15 augusti.

...LO-distriket i Stockholms län arrangerades LO-distriktets dag den 16 augusti. Vid festprogrammet på Sollidenscenen talade LO-ordföranden Stig Malm, och Sveriges Jazzband samt Thorstein Bergman svarade för underhållningen.

...Stockholms socialförvaltning anordnades Pensionärernas dag den 20 augusti. Vid huvudprogrammet på Sollidenscenen talade socialborgarrådet Inger Båvner och Adolf Fredriks flickkör sjöng. På Bollnästorget spelade Sture Strömbergs trio till eftermiddagsdansen.

...Skärgårds- och insjöfiskarnas organisationer presenterades "Dags för Fisk" på Bollnästorget den 12–13 september, med provsmakning, receptutdelning och försäljning.

...Svenska Fruktfrämjandet, som fyllde 20 år, arrangerades Fruktdagar 19–20 september.

...Mälardalens Russavelsförening anordnades den 26 september Russets dag. Konferencier var Curt Graaf.

...Svenska Mount Everest-expeditionen 1987 presenterades den 10–18 oktober expeditionens autentiska basläger på Tingsvallen. Baslägret omfattade bl.a. forskningstält, mässtält, bostadstält och jakherdetält och flera av expeditionens medlemmar fanns på plats för att berätta och svara på frågor. Peter Degerfeldt, filmare under expeditionen, visade bilder, och möjlighet gavs till provsmakning av olika höghöjdsransoner.

...Marknadsrådet för Renkött och Svenska Samernas Riksförbund anordnades en Rendag den 24 oktober. På Bollnästorget erbjöds provsmakning av helstekt ren, tips på goda maträtter, prov på samiskt hantverk och lassokastning, och i Lappvistet serverade Ulla Tideström glödkakor.

Serieprogram

I radions P3 direktsändes fem lunchkonserter från Sollidenscenen med Carl-Uno Sjöblom som värd. Medverkade gjorde Sorglösa Brunns oktett under ledning av Arne Bill (20/7), Åsa Jinder, Per Andreasson och Christian Veltman (21/7), Gunnel Eklund och Sven Verdes ensemble (22/7), Lennart Nyhléns orkester (23/7) samt Vårat Gäng med Titti Sjöblom (24/7).

I radions P3 sändes från Sollidenscenen dessutom programserien "Inte bara La Paloma" under medverkan av Framnäs slagverksensemble (28/7), Lennart Nyhléns ensemble (4/8), SAMI underhållningsorkester under ledning av Anders Dahl (11/8), Trio Viennois (18/8) samt Solna Brassolister (25/8). Presentatör för programmen var Bengt Nyquist.

Radioprogrammet "Dansen på Skansen" direktsändes i P3 tisdagseftermiddagar den 23 juni–21 juli. Gnesta-Kalle var programvärd och på Bollnästorgets dansbana dansade man till Knytta, Treklöver, Bosse Englunds, Pethers och Karl-Erik Sandbergs orkestrar.

Programserien "Allsång med Bosse Larsson" inleddes den 25 juni och gavs varje torsdagskväll t.o.m. den 6 augusti. Lasse Olssons orkester och Haningekören medverkade. Bland gästartisterna märktes Nadja Eriksson, Kerstin Dahl, Ulla Sallert, Elsy Lindgren och Lily Berglund. Den 23 och 30 juli leddes programmet av Elon Dahl och Lennart Nyhléns orkester.

Varje tisdagskväll den 7 juli–18 augusti presenterades "Jazz på Skansen" från Sollidenscenen. I programserien medverkade följande artister: Titti Sjöblom och Arne Domnérus kvintett (7/7), Rolf "Teddy" Larsson, Lars Erstrand, Arne Wilhelmsson, Pelle Hultin och Arne Domnérus (14/7), Laila Dalseth tillsammans med Arne Domnérus, Rune Gustavsson och Bengt Hallberg (21/7), Charlie Norman trio med Lennie Norman och Ronnie Gardiner (28/7), Georgia State University Jazz Band med Arne Domnérus och Rune Gustavsson som gästsolister (4/8), Jazz Doctors med Arne Domnérus och Rune Gustavsson (11/8). Helmer Bryds Eminent Five Quartet med Doris Lundin och bröderna Slacke avslutade serien (18/8).

Skogaholmskonserterna ägde som vanligt rum på måndagkvällar, i år mellan den 13 juli och 10 augusti. Medverkade gjorde Artemiskvartetten/Sophisticated Ladies (13/7), Bengt Nordfors ackompanjerad av Nanette Nowells-Stenholm (20/7), Carl-Olof Jacobson, Richard Ringmar och Håkan Sund som bjöd på uppskattad gluntafton (27/7), Tobias Carron och Mats Widlund (3/8), varpå Inger Wikström och Irene Högström fick avsluta sommarens konsertaftnar i Skogaholms herrgård.

"Augustimusiken" – Skansens sensommarkonserter på söndagskvällar – arrangerades i år för elfte året på Sollidenscenen. Under fyra augustikvällar, med början den 2 augusti, framträdde Sonny Wallentin, ackompanjerad av Rolf Lindblom, Carl-Johan Falkman, till ackompanjemang av Urban Gärdborn samt Staffan Scheja. Elisabet Söderström med Lennart Rönnlund vid flygeln avslutade serien, där de två förstnämnda konserterna p.g.a. regn dock fick flyttas till Seglora kyrka.

Övriga musik-, dans- och artistprogram

Hasse Funck och hans Minifunckar presenterade sin årliga show på Sollidenscenen den 9 maj.

Lotto-dragning med Fredrik Belfrage som programledare anordnades den 13 juni. Janne Boqvists trio stod för underhållningen.

I anslutning till Frälsningsarméns årskongress hölls en musikgudstjänst den 30 juni på Sollidenscenen.

En operakonsert sammanställd av Bernard Krook gavs den 19 juli på Sollidenscenen, med bl.a.

Inger Sandin, Bengt Krantz och Ulrika Precht som solister.

Årets Jenny Lind-stipendiater Carol Ann Manzi och Ann-Christine Larsson framträdde vid en konsert den 2 augusti, ett program som ingick i firandet av Årets Svensk-Amerikan. Vid flygeln återfanns årets Wilhelm Freund-stipendiat Joakim Kallhed.

Den 12 augusti hölls Folkparkernas talangjakt på Sollidenscenen. Värd var Micke Börstell.

Uttagningar i Barnens dags riksomfattande talangtävling "Nya Ansikten" ägde rum på Sollidenscenen under en vecka i slutet av augusti med final den 27 augusti.

Den 5–6 september anordnades Folkmusik från hela landet i samarbete med Sveriges Spelmäns Riksförbund. Det spelades i hus och gårdar samt på scener runt om på Skansen.

På Bollnästorget har det under sommarsäsongen varit blandad dans onsdagar och söndagar, gammaldans torsdagar–lördagar, samt blandad dans tisdagseftermiddagar, varvid många populära orkestrar svarat för musiken.

Skansen har under året gästats av en rad orkestrar, musikkårer, körer och danslag från såväl Sverige som andra länder – Linköpings blåsarsymfoniker, Akureyri Skolekorps från Island, Les Petits Chanteurs de Monaco, Vancouver Youth Symphony Orchestra och Foltanzgruppe Leerhafe för att nu bara nämna några.

Sportigt och spänstigt

Skansens Lilla Vasalopp för barn och ungdomar under 15 år arrangerades den 1 mars i samarbete med Ungdomskorpen, medan Sjöscouternas patrulltävlingar avgjordes den 5 april.

Sleipners terräng samlade i år 194 deltagare och ägde rum den 12 april. Dagbladsstafetten som avgjordes den 10 maj firade i år sitt 75-årsjubileum. Malmö AI segrade före Spårvägen.

Handbollens dag arrangerades i samarbete med Stockholms Handbollsförbund den 14 juni, med uppvisningar och matcher på Sollidenplanen och Bollnästorget. Konferencier var Peter Eng.

Den 22 augusti arrangerades i samarbete med Stockholms Brottningsförbund på Bollnästorget en lagmatch i brottning mellan Stockholm och Västmanland, samt demonstrerades olika brottningsgrepp.

Djurgårdsrundan anordnades som vanligt i samarbete med SoIK Hellas. I år gick tävlingen den 12 september och samlade över 1.600 deltagare.

I samarbete med Stockholms distriktsförbund av Friluftsfrämjandet arrangerades Friluftsfrämjandets dag den 4 oktober. Tillsammans med Skogsmulle kunde barnen sjunga, leka, gå promenader och se på dockteater. De vuxna kunde få tips och råd inför höstens och vinterns uteaktiviteter.

Scouternas patrulltävlingar i samarbete med KFUK-KFUMs

scoutdistrikt den 11 oktober, avslutade idrottsåret på Skansen.

Skollovsaktiviteter och andra barnprogram

Söndagarna från januari t.o.m. påskhelgen den 31 mars har det givits Barncirkus i Bragehallen, inalles 35 föreställningar. Stallflickorna och stallpojkarna har uppträtt och Ulf-Håkan Jansson har fungerat som cirkusdirektör. Ansvarig för cirkusen har varit Henry Mähl.

Under sportlovet arrangerades en tipspromenad, "Skansen Runt", för alla sportlovslediga skolungdomar. 117 svarsformulär lämnades in.

Dagarna innan påsk anordnades påskpyssel i Novilla.

På Nalledagen den 25 april var det som vanligt fritt inträde för alla, såväl barn som vuxna, som tagit med sig sin nalle. Årets nyfödda björnungar, Nefertite, Nero och Napoleon, trotsade kölden och visade upp sig för publiken. På Bollnästorget uppträdde Låt- och Leklaget och en livs levande Nalle Lufs, och i Gubbhyllans filmsal berättade Lars-Erik Larsson om sina möten med grizzlybjörnar och andra nallar.

I samarbete med Stockholms socialförvaltning arrangerades Förskolans dag den 14 maj. I Seglora kyrka ledde Eilert Gabrielsson gudstjänsten för stora och små, och på Bollnästorget bjöds på sång, dans och rörelselekar med Gösta Jernström och Bert-Ove Sällstedt.

Ulf-Håkan Jansson har spelat Kasperteater på Orsakullen alla lördagar och söndagar under maj–september. Vid Orsakullen har också Sagostigen varit utlagd under sommaren.

Varje dag under sommaren samt under helger och skollov under resten av året har man kunnat pröva en ridtur på någon av Skansens hästar eller en åktur med häst och vagn.

Den 15–20 december pågick julpyssel i Posthusets övervåning, och den 20 december anordnades Ungdomskorpens klappjakt.

Förutom ovannämnda aktiviteter har särskilda barnprogram anordnats i samband med de flesta av årets Medarrangörsdagar.

Teater

Den 10 juni var det säsongpremiär för Bernard Krooks teatersällskap med Giovanni Pergolesis opera buffa "Så kan svartsjuka botas". Anne-Lie Kinnunen och Erik Ström innehade huvudrollerna, och för musikarrangemangen svarade Sven Åberg. Spelplats var gårdsplanen vid Tottieska malmgården. Stycket, i bearbetning och regi av Bernard Krook, gavs i sex föreställningar.

Fjolårets uppsättning av August Blanches lustspel "Grannarne eller Vådan af Maskeraden" gavs, p.g.a. den stora framgången, på nytt vid sex olika tillfällen fr.o.m. den 19 augusti, i år med Ann-Charlotte Björling och Raymond Björling i huvudrollerna. Dessutom medverkade Inger Sandin och Roger Janson, samt vid pianot Per Enflo. För effekt-

full entré svarade hästen Ludde med ekipage. Pjäsen, i bearbetning och regi av Bernard Krook, gavs vid Tottieska malmgården.

Sällskapet Wermlänningarne från Arvika gästade traditionsenligt Skansen och framförde F A Dahlgrens folklustspel "Värmlänningarna" på Sollidenscenen den 8–9 augusti.

Utställningar i Novilla, rulltrappshallen och Biologiska museet

I Novilla arrangerades "I Rosengård – Från Bild till Bård", en utställning om rosen i broderiet, t.o.m. den 8 februari. Anordnades i samarbete med ICA-Kurien.

"Förstamajblomman – en vårtradition för barnens skull" presenterades med anledning av Förstamajblommans 80-årsjubilerande under tiden 26 april–3 maj. Under den Finlands-svenska veckan i maj visades utställningen "Vår Hemort".

En idéutställning kallad "Den Svenska Ullen", där sju svenska småspinnerier presenterade sina olika aktiviteter, invigdes den 26 oktober med tal av Thorbjörn Fälldin och pågick fram till den 1 november.

Utställningen "Landskapsbroderier", som arrangerades i samarbete med ICA-Kurien, invigdes den 8 november.

Under året visades följande utställningar i montrarna i övre rulltrappshallen: "Före vår upplysta tid", t.o.m. 1 mars (Kulturhist.avd.)
"Hatten som huvudsak", 7 mars –3 maj (Skansens klädkammare)
"Potatis – kära knöl", 10 september–15 november (Park- och Trädgårdsavd.)
"Julgrant", 20 november–31 december (Kulturhist.avd.)

I Biologiska museet kunde man under sommaren, 27 juni–16 augusti, beskåda "Djur i natur", en utställning med konstnären Roland Jonssons tavlor.

Seglora kyrka och Missionshuset

I Seglora kyrka har gudstjänst hållits varje sön- och helgdag, varvid huvudsakligen präster från Stockholms stift har officierat. Under sommarmånaderna har aftonbön hållits varje dag i samarbete med Stockholms stifts lekmannakårer. Under januari –mars och oktober–december på sön- och helgdagar, samt juni–augusti på vardagar, har det dessutom givits en särskild musikstund.

I kyrkan har under året ägt rum 71 vigslar och 35 dop. Ansvarig för verksamheten i kyrkan har varit kantor Ivar Rendahl.

I Missionshuset har det varje söndagseftermiddag under året firats gudstjänst i samarbete med olika frikyrkoförsamlingar i Stockholms län. Ansvarig för verksamheten i Missionshuset har varit Allan Sköldö, Stockholms frikyrkoråd.

I anslutning till flera av gudstjänsterna i Seglora kyrka och Missionshuset har körer och solister deltagit med sång ochg musik. Förutom dessa musikinslag har många separata musikfram-

trädanden ägt rum i Seglora kyrka.

Övrigt

Tre lågprisdagar, då inträdesavgiften varit nedsatt till en krona, anordnades den 30 oktober, 2 november och 26 december.

Som programvärd under sommarsäsongen har Björn Arnberg varit anställd.

ZOOLOGISKA AVDELNINGEN

Anläggningar och utrustning

Aphusets ombyggnad har under året fortsatt med färdigställande av personalutrymmen samt en bur för guerezor och markattor. Samtidigt har det östra apberget omplanerats för att hysa snömakakerna (som hittills befolkat västra berget). Arbete med att bygga in delar av åskådarutrymmena på aphusets terrasser i tre plan har påbörjats.

I stallet har golvet i utselningskammaren lagts om med värmeslingor vilket väsentligt underlättat skötseln av seldon och sadlar. En ny "remmalagsvagn" har också inköpts.

Ny golvbeläggning har pålagts i djurhusets styck- och soprum liksom i de f.d. karantänsutrymmena, vilkas omvandling till fodercentral därmed påbörjats.

Djurbestånd

Under 1987 fanns på Skansen 93 arter/raser av ryggradsdjur med ett individantal per 1987.12.31 på ca 300, (akvariets djur och de fritt flygande hägrarna och vitkindgässen oräknade). Bland dessa märks 26 arter av inhemska fåglar, 20 nordiska däggdjursarter, 17 husdjursraser (mest nordiska) och 28 arter av exotiska djur.

Bland årets nyförvärv märks dels en hona till vår ensamma utterhane (från Svenska jägareförbundets uppfödningsstation i Boda, Hälsingland) dels 2 hanar av guereza eller sidenapa, en mycket vacker art av familjen bladapor från östra Centralafrika. Tyvärr visade det sig vara svårt att få tag på honor till dessa av den rätta underarten från västra Kenya, varför de båda hanarna första tiden fått avvara honligt sällskap. Meningen är att den kompletterade guereza-gruppen framdeles skall dela sin anläggning med någon lämplig art av markatta.

I avsikt att för publiken bättre kunna visa upp pingvinernas häckningsbeteende byttes under sommaren våra 8 Humboldtpingviner (som alltid häckat i det fördolda i anläggningens hålor) mot 4 klipphoppare från Parken Zoo i Eskilstuna – alltså mot en art som häckar öppet. Tråkigt nog var överlevnaden bland de nya fåglarna dålig, varför vi nu planerar för inköp av en annan öppet häckande art, nämligen åsnepingvin.

Mest notabel bland årets alla födslar var en unge av knubbsäl, den första i Skansens historia; modern är Stumpan, sedan ett par år deponerad på Skansen av

Kolmårdens djurpark. Också gråsälshonan Cilla fick en dotter, som hon nu tog hand om på bästa sätt – detta i kontrast till föregående år då hon ej ville kännas vid sin unge, som därför måste födas upp per flaska.

Också i år häckade ett gravandpar framgångsrikt och kunde visa upp 7 ungar i början av juni; tyvärr togs båda föräldrafåglarna av en räv strax före årsskiftet, varför två säsongers gravandhäckning blev en parentes. En följetong av bästa slag står däremot Skansens berguvpar för – honan torde med sina 20 år vara en av de äldsta avelsfåglarna i de pågående utplanteringsprojekten som rör denna art, men kläckte och drog upp ännu en maximal kull på 4 ungar, som tillfördes projekt Berguv Nord.

Även vårt tornfalkspar (från början två fåglar mottagna vingskadade för rehabilitering) häckade, nu för andra året i följd, och producerade 6 ungar, som efter ringmärkning frisläppts. – Andra rovfåglar/ugglor som inlämnats som ungar för uppfödning eller som skadade för rehabilitering och därefter frisläppts var under 1987 en duvhök, en sparvuggla och tre kattugglor.

Projekt Fjällgås bedrivs sedan 1980 som ett samarbete Världsnaturfonden WWF/Svenska jägareförbundet/Skansen. Det syftar till att bygga upp en ny häckande fjällgåspopulation i södra Lappland, en population med andra flyttningsvanor än de få kvarvarande fjällgässen i Sverige. Med denna avsikt har fjällgåsägg kläckts under fosterföräldrar av vitkindad gås på Skansen, blandfamiljerna har fraktats upp till Lappland, där ungarna blivit flygga och dessa har sedan följt med fosterföräldrarna till deras fäderneärvda vinterkvarter i Holland, där dessa gäss är fredade. (Våra ursprungliga fjällgäss övervintrar däremot i Turkiet, där det otroligt hårda jakttrycket sannolikt är den faktor som ligger bakom fjällgåsens starka tillbakagång i sen tid). Projektet har 1987 krönts med framgång i så måtto att minst en av de hittills 159 utsatta fjällgässen bevisligen häckat nära utsläppsplatsen i Lappland och dessutom iakttagits i det holländska vinterkvarteret. Med fortsatta utsättningar finns härmed en god chans att en ny självreproducerande stam av fjällgäss kan byggas upp i vårt land.

Övrig verksamhet

Zoologiska avdelningen har som tidigare år som praktikanter mottagit en klass från djurvårdarlinjen vid vardera Enskede gårds och Spånga gymnasium.

Våra museilärares undervisningsverksamhet har förutom teoretiska moment på ovannämnda djurvårdarlinje omfattat 126 besök hos de nordiska djuren för årskurs 4, 120 visningar i Akvariet (huvudsakligen för årskurs 9) och 60 halvdagsbesök av gymnasieklasser som gjort grupparbeten i etologi. Härtill kommer 35

visningar för lågstadiet med det nya studiepaketet Vi och våra husdjur (med besök hos tamdjuren i Skånegården, på Fäbodvallen och vid lappvistet). Biologiska museet har visats för 9 grupper och specialvisningar anordnats för ytterligare 12 grupper.

Avdelningen har f.ö. mottagit grupper och enskilda personer från djurparker, utbildningsanstalter och föreningar i normal omfattning samt besvarat ett otal frågor från en naturintresserad allmänhet.

FÖRSÄLJNINGS-AVDELNINGEN

Försäljning av vykort, kartor, vägledningar, böcker, hemslöjdsföremål, textilier och ett stort sortiment souvenirer har under året ägt rum på flera ställen runt om på Skansen.

Vaktstugan har varit öppen året om, medan Skansenbutiken i övre rulltrappshallen, Bollnäsboden och Kyrkboden på Marknadsgatan samt Kryddboden i Stadskvarteret har varit öppna framförallt under sommarhalvåret.

Under vintern skedde en mindre omdisponering och komplettering av Skansenbutikens utrymmen. Detta i förening med ett delvis nytt sortiment varor och ett ökat öppethållande ledde till en kraftig försäljningsökning under året, totalt ca 21 % utslaget på alla försäljningsställen. Till ökningen bidrog utan tvekan att rulltrappshallens montrar under sommarmånaderna kunde disponeras som skyltfönster för Skansenbutiken. Under senare delen av sommaren återinfördes vidare möjligheten att kunna betala med kontokort i Skansenbutiken.

I flera av Marknadsgatans bodar har det varit lotterier med nallar och andra kramdjur, choklad, paket med hemligt innehåll m.m. som vinster. Även lotterierna ökade sin omsättning under året med drygt 20 %.

Skansens julmarknad ägde rum de tre första söndagarna i advent. Även under lördagarna i december var en del bodar öppna liksom Skansenbutiken som varit öppen alla dagar från första advent fram till jul. Sortimentet på julmarknaden har varit traditionellt med tonvikt på julprydnader och matvaror med anknytning till vårt svenska julfirande. Flera av varorna har tillverkats eller förpackats på Skansen, t.ex. julsenap, färdiginslagna julkappar, lavendelvatten, honung, krus med sylt, gelé, smör och messmör, brännvinskryddor m.m. En del andra varor har tillverkats på beställning efter Skansens intentioner t.ex. saffransbröd och grenljus. Omsättningen på försäljning och lotterier under julmarknadssöndagarna ökade totalt med ca 8 %.

BESÖKSSTATISTIK

Skansen har under året haft 1.656.107 besök.

SKANSENS STYRELSE

Landshövding Lennart Sandgren, ordförande, f.borgarrådet

Wilhelm Forsberg, vice ordförande, avdelningschef Ulf Wetterberg, chefssekreterare Marianne Dahlin-Rosberg, civilekonom Carl-Johan Ihrfors, professor Staffan Helmfrid, fil.lic. Sune Zachrisson, kassör Inga-Stina Landström (personalföreträdare), stallchef Henry Mähl (personalföreträdare). Suppleanter har varit: Riksdagsledamoten Maud Björnemalm, direktör Olle Persson, kommunalrådet Göran Persson, förbundsombudsman Göran Asplund, direktör Håkan Wallensten, länsmuseichef Nanna Hermansson, förste intendent Skans Torsten Nilsson, reparatör Anders Thonberg (personalföreträdare), intendent Mats Janson (personalföreträdare).

BEFATTNINGSHAVARE VID ÅRETS UTGÅNG

(Siffrorna anger året för fastanställning vid institutionen)

Verkställande direktör Eva Nordenson, F. L., 82
Sekreterare Margit Schüssler, 64

Ekonomi- och personalavdelningen

Ekonomidirektör, tillika VD:s ställföreträdare Åke Johnson, 72
Sekreterare Ulla Mähl, 70
Förste assistent Gunvor Adamsson, 71
Förste personalassistent Diana Germgård, 87
Kassör Inga-Stina Landström, 66
Assistenter
- Karin Frisk, 56
- Ingeborg Olsson, 74
- Maj-Lis Hassel, 78
- Annika Segerström, 86

Personalassistenter
- Kerstin Röckner-Sirén, 72
- Monica Fredriksson, 78
- Anita Carlquist, 86

Telefonist
- Kerstin Mattsson, 81

Kulturhistoriska avdelningen

Förste intendent Arne Biörnstad, F. L., 52
Intendenter
- Mats O. Janson, F. K., 74
- Inga Arnö-Berg, F. K., 77

Förste assistent Berit Hertzberg, 65
Assistent Cecilia Urwitz, 81
Förste reparatörer
- Lars Pettersson, 72
- Rolf Olsson, 79

Materialförvaltare Lars-Åke Näsman, 87

Klädkammaren
Intendent Ann Resare, F. K., 71
Assistent Maj-Britt Hemlin-Dahlgren, 60
Biträden
- Berit Lindén, 69
- Yvonne Ekholm, 85

Sömmerskor
- Maj-Britt Johansson, 79
- Michéla Ringkvist, 80
- Laila Pira, 81
- Kerstin Hall, 76
- Inez Contreras-Duran, 81
- Aina Påhlsson, 83
- Lola Larsson, 86
- Pavla Pokorny, 86

Tvätterska Birgitta Westin, 85
Tvätterska-lokalvård Britt-Marie Steen-Olsson, 78
Biträdande hantverkare Georg Andersson, 84

Vaktstugan
Assistent Gun Hägglund, 79

Biologiska museet
Assistenter
- Sonja Pramberg, 82
- Kerstin Lundegård, 84

Zoologiska avdelningen

Förste intendent Per-Olof Palm, F. L., 75
Intendent Hans-Ove Larsson, F. K., 80

Museilärare Lars-Erik Larsson, 85
Assistent Inga-Lill Ölander, 82
Djurvårdarförman Anders Wiklund, 63
Vice djurvårdarförmän
Mats Berg, 72
Kerstin Johansson, 74
Förste djurvårdare
Bernt Malmqvist, 72
Leif Wicksell, 75
Pontus Kronborg, 76
Dan Köhl, 84
Lill Larsson, 78
Djurvårdare
Jörgen Andersson, 87
Tommy Lambrell, 74
Christina Reinhed, 83
Kent Flodin, 85
Lena Nordh, 87
Ylva Jonsson, 87
Tommy Bornecrantz, 87
Biträdande djurvårdare Jennika Lindvall, 81

Stallet
Stallchef Henry Mähl, 65
Djurvårdare
Gunilla Söderlund, 71
Yvonne Jonsson, 73

Programavdelningen

Programchef Ronald Sundberg, 85
Producenter
Agneta Magnusson, 80
Sten Petri, 86
Ingrid Edgardh, 87
Assistent Maria Borenäs, 82
Scenmästare Folke Boqvist, 66
Hantverksbiträde Staffan Hagerborg, 83

Seglora kyrka och Missionshuset
Kantor Ivar Rendahl, 84

Informationsenheten

Informationssekreterare Christina Westberg, F. K., 74
Assistenter
Anne-Marie Gnista, 74
Ann-Sofie Berg, 77
Gun Åkerlund, 79

Försäljningsavdelningen

Försäljningschef Karl von Schoultz, 80
Assistenter
Ulla Hedström, 75
Eva Lagergren, 79
Carina Lavesson, 87

Park- och trädgårdsavdelningen

Parkchef Bo Norén, 81
Trädgårdsförman Christine Lundbäck, 78
Vice trädgårdsförmän
Leif Johansson, 66
Anders Johnson, 80
Trädgårdsbiträden
Peter Danulf, 86
Mats Häger, 83
Eva Gillberg, 83
Tomas Hallberg, 81
Yngve Hopstadius, 72
Lars-Erik Örtlund, 83
Vice parkförman
Erik Tideström, 87
Förste parkbiträde Bernt Lindqvist, 72
Parkbiträde Christer Larsson, 87
Traktorförare Mikael Jansson, 83

Intendenturavdelningen

Intendent Karl-Erik Andersson, 56
Vaktchef Sixten Sirén, 74
Vaktförman Leif Färlén, 71
Vice vaktförmän
Kjell Mattsson, 71
Krister Lund, 80
Förste vaktmästare
Sven Hörnfeldt, 63
Rune Kirsch, 64
Tommy Magnusson, 81
Lars Simon, 79
Vaktmästare
Ewa Bertilsson, 80
Björn Sikström, 87

Lokalvård
Lokalvårdarförman Ragnhild Andersson, 82
Lokalvårdare
Birgitta Hegstrand, 78
Margareta Larsson, 71
Rose-Marie Olsson, 79
Eila Dahlberg, 86
Marina Eriksson, 87
Helene Berglund, 86
Evy Kylenstam, 85
Artur Konrad, 85

Guadelope Maria Bernaldo de Quiros Gonzalez, 87

Byggnadsavdelningen

Byggnadschef Jan Karlsson, 87
Verkmästare Hans Lindqvist, 81
Byggnadsing. Bo Kumerius, 67
Assistent Kerstin Wikberg, 85
Förste reparatörer-snickare
Hans Adamsson, 87
Jan Kjellquist, 82
Michael Öreby, 84
Per Alm, 87
Mikael Holm, 87
Förste reparatör-murare
Janos Bene, 76
Förste reparatörer-målare
Hans Pettersson, 79
Nils-Erik Andersson, 85
Förste reparatör-smed
Eino Luoma, 74
Reparatörer
Kjell Holm, 76
Lars Thonberg, 76
Ove Claréus, 85

Elverkstad
Verkmästare Rune Sagström, 70
Elektriker
Börje Boman, 66
Stig Karlsson, 80

Vvs och maskinanläggningar
Maskinist Ingvar Jonsson, 74
Reparatör Stig Törnblom, 81

Transporter
Reparatör Anders Thonberg, 66
Chaufför Jimmy Jansson, 85

KLÄDER

Nordiska museets och Skansens årsbok handlar denna gång om klädseln både till vardags och till fest och om modets makt över människorna. Kvinnornas kläder berörs särskilt i uppsatserna om bruddräktens historia och om strumpbyxan, "det bästa som hänt inom modet", liksom i beskrivningen av när kvinnorna fick byxor.
Mansmodet behandlas i "Modelejon och andra herrar" och två unika svenska modeföreteelser, Mah Jong-kläderna och V-jeansen, uppmärksammas också. De båda kända modehusen, Augusta Lundin och Märtha-skolan, presenteras liksom modet i dockornas värld. För övrigt kan man läsa om både baddräktens och regnplaggens historia i Sverige.

NORDISKA MUSEET

ISBN 91 7108 288 3 · ISSN 0348 971 X